

SLAVICA SLOVACA

ROČNÍK 43 • 2008 **1**

SLAVISTIKA

CENA 60 SK

VYDAVATEĽSTVO MATICE SLOVENSKEJ

SLAVICA SLOVACA

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A MATICE SLOVENSKEJ

Hlavný redaktor: Ján Doruľa

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Vincent Blanár, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Adriana Ferenčíková, Ľudovít Haraksim, Emil Horák, Ivo Pospíšil,
Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Vincent Sedlák, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Marek Ivančík

Adresa redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava

OBSAH

ŠTÚDIE

J. DORUĽA: Bernolákovská kodifikácia ako výsledok slovenského jazykovo-historického vývinu	3
Ľ. LUKOVINY: Filozofia v 9. storočí (textovo-sémantická analýza Života Konštantína)	11
Д. Е. АФИНОГЕНОВ: Утраченные византийские источники в древнерусской словесности	29
M. ČIŽMÁROVÁ: Ukrajinské (rusínske) nárečové názvy rastlín motivované liečivými, otamnými a jedovatými účinkami	45
M. DOBRÍKOVÁ: O slovenskej a bulharskej frazeologickej koncepcii	52

ROZHLADY

V. ĽAŠUKOVÁ: Osobnosti bieloruskej jazykovedy	64
M. OLOŠTIAK: Nad novou knihou o kompozícii v súčasnej češtine	68

SPRÁVY A RECENZIE

P. ŽEŇUCH: Profesor Ján Doruľa sedemdesiatpäťročný	76
A. KULIHOVÁ: Emil Horák – slavista telom aj dušou	77
K. ŽEŇUCHOVÁ: Na jubileum Viery Gašparikovej	78
A. ŠKOVIEROVÁ: Správa z vedeckej konferencie Dielo Antona Bernoláka a bernolákovcov v slovenskom a európskom historicko-kultúrnom kontexte	79
R. KAMENÁROVÁ: Správa zo zasadnutia Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Budyšíne	81
A. ŠKOVIEROVÁ: Letná škola moderného gréckeho Jazyka <i>Piperis Language School</i> v Larisse	82
E. HORÁK: КУЗМАНОВИЪ, Н.: Сусретање култура	83
LUKOVINY, Ľ.: Cyrilske a latinske pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku	84
I. DŽUNDOVÁ: KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny	86
M. NEVRLÝ: ШУТАЙ, О.: Иван Багряний або Через терени Гетсиманського саду	88
Š. MARINČÁK: ŽEŇUCH, P.: Kyryllische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert	89
R. HORÁKOVÁ: ПИПЕР, П. – ДРАГИЋЕВИЋ, Р. – СТЕФАНОВИЋ, М.: Асоцијативни речник српског језика	90
P. ŽEŇUCH: Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2007	91
P. ŽEŇUCH: Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov	95

S L A V I C A

S L O V A C A

ŠTÚDIE

JÁN DORUĽA*

Bernolákovská kodifikácia ako výsledok slovenského jazykovo-historického vývinu**

DORUĽA, J.: Bernolák's Standardisation as a Result of the Slovak Language-Historical Development. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 3-10. (Bratislava)

A characteristic of the scholarly genius of Anton Bernolák who accomplished the standardisation of the Slovak language; main principles, preconditions and historical context of the first standard Slovak language standardisation. – Štúr's standardisation as a direct continuance of the standardising work of Anton Bernolák; principles and historical context of Štúr's Slovak language standardisation.

Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Bernolák's standardisation, Štúr's standardisation.

Pred 220 rokmi vyšla *Kritická filologická rozprava o slovanských písmenách* (*Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*) s pripojeným slovenským pravopisom (ortografiou), zostavená Antonom Bernolákom. Nasledovali ďalšie Bernolákovy práce o spisovnom jazyku. Vo filologickej rozprave sa píše: „My sme si museli všimnúť výslovnosť Slovákov žijúcich v Uhorsku, aby sa nezdalo, že sme zanedbali ono všeobecné a základné pravidlo celého pravopisu, ktoré žiada, aby sa pravidlá písania a tlače (pre panónskych Slovákov) vyvodzovali z výslovnosti (panónskych Slovákov),“ a v ortografii sa bližšie vysvetľuje: „Keďže prirodzenosťou i pôvodom je výslovnosť prvšia ako písanie, je zřejmé, že pravidlá písania a tlače treba odvodzovať z výslovnosti a jednotlivé slová písať tak, ako sa počúvajú v správnej výslovnosti. (...) Ale spytuješ sa, ktorá je tá *správná výslovnosť*, keďže temer v každej stolici Uhorska, v ktorej sa používa slovenský jazyk, je rozdielna. – Tá, vravíme, ktorá sa používa na miestach najviac vzdialených od Čechov, Moravanov, Poliakov a Maďarov. (...) Ale aj na uvedených miestach treba brať za normu nie tak výslovnosť ľudu, ako *výslovnosť vzdelaných a učených a najmenej horliacich za bohemizmy* (...), podľa *Quintiliánovho* výroku: «*Úzom jazyka teda nazvem súhlas učených, ako úzom života súhlas dobrých.*»“¹ Tu sa vyslovujú zásady, o ktoré oprel A. Bernolák pravo-

*Univ. prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava.

**Pod týmto názvom odznel príspevok autora na konferencii *Dielo Antona Bernoláka a bernolákovcov v slovenskom a európskom historicko-kultúrnom kontexte*, konanej 24. a 25. októbra 2007 v Bratislave z príležitosti 220. výročia vyjdenia prvej kodifikačnej práce o bernolákovskej spisovnej slovenčine.

¹ Nos ad existentium duntaxat in Hungaria Slavorum pronunciationem attendere debemus; ne secus generale illud, et fundamentale totius orthographiae principium, quod vult: ut regulae scribendi, et imprimendi (pro pannoniis Slavis) ex pronunciatione (pannoniorum Slavorum) desumantur, neglexisse videamur; – „Cum natura et origine prior sit pronuntiatio, quam scriptio, in propatulo est, regulas scribendi, et imprimendi ex pronunciatione desumi, ac singulas voces ita, sicut in recta pronunciatione audiuntur, scribi debere. (...) Sed quoniam est *recta pronuntiatio*, quaeres; quando in omni fere Hungariae comitatu, in quo lingua slavonica viget, est distincta. – Ea, dicimus, quae in locis a Bohemis, Moravis, Polonis, et Hungaris disjunctis est in usu. (...) Sed etiam in indicatis locis non tam plebis, quam *cultorum literatorumque*, ac *bohemismum minime affectantium* (...), juxta illud *Quintiliani* Institution. oratoriar. l. I, cap. XII: „*Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum; sicut vivendi consensum bonorum.*“ [Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum (...) cum adnexa linguae slavonicae per regnum Hungariae usitatae (...) orthographia. Posonii : Typis Joannis Michaelis Landerer 1787. In: Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 22, 94, 96.]

pis i základné východiská jazykovej normy a kodifikácie spisovného jazyka. Ako osvietenký vzdelanec prikladá vyššiu hodnotu jazyku pestovanému generáciami učených ľudí ako zanedbanému jazyku ľudu (slovo *výslovnosť* používa aj v širšom význame, zahŕňajúcom aj gramatické pravidlá jazyka). **Úsilie o zvyšovanie hmotnej a kultúrnej úrovne ľudu sa realizuje z piedestálu vzdelanca.** – Treba brať za normu nie tak výslovnosť ľudu, ako *výslovnosť vzdelaných a učených*; má na to aj širšie, dnes by sme povedali, „teoretické“ zdôvodnenie, keď sa odvoláva na Quintiliána ako nespornú autoritu – *Úzom jazyka teda nazvem súhlas učených, ako úzom života súhlas dobrých*, t. j. normy správania nachádza v prostredí tých, ktorí ich zachovávajú, ktorí podľa nich žijú; to sú vzory hodné nasledovania. (Spomeňme si na neskoršie a nedávne i terajšie úvahy o úze, norme a kodifikácii, o zdrojoch, prameňoch kodifikácie, o dobrom autovi, o nehatenom rozvoji aj spisovného jazyka, dnes o liberálnom pragmatizme a suverénnom používateľovi, ktorý nepotrebuje nijakú reglementáciu, preskripciu – tá sa stotožňuje so šikanovaním. Anarchia a deštrukcia sa pritom nespomína.) Treba si všimnúť, že za *správnú slovenčinu* pokladá A. Bernolák strednú slovenčinu – tú, ktorá sa používa na miestach najviac vzdialených od Čechov, Moravanov, Poliakov a Maďarov.

V tomto ohľade predstavuje A. Bernolák (a bernolákovci) taký typ vzdelanca, ako boli pred ním i za jeho čias mnohí ďalší slovenskí vzdelanci. Len si spomeňme, čo a ako hovorí o slovenskom jazyku Matej Bel, ktorý slovenčinu pokladá za nárečie slovanského jazyka, akým je aj čeština a všetky ostatné slovanské nárečia. [M. Bel napríklad píše: „Ilýrska reč, ktorou hovoria ilýrske národy, je slovanská, podľa nárečí rozdelená na dalmátske, chorvátske a srbské či rácke nárečie;“² „Reč tak Poliakov ako aj Rusov obývajúcich tieto kráľovstvá {Halič a Lodomériu}, je sarmatského či slovanského pôvodu (rusínska reč je najbližšia k tej slovanskej reči, ktorá sa používa v stolici Šarišskej, Zemplínskej, Užskej a v ostatných stolicích horného Uhorska pod Karpatmi.“³ Žiak a pokračovateľ Mateja Bela Ján Tomka Sásky napríklad píše: „Poľská reč je takého istého slovanského pôvodu ako ruská a česká, iba nárečím sa od nich obidvoch odlišuje.“⁴ Aj Tobiáš Masník zastával vtedy bežnú predstavu slovenských vzdelancov o jednom slovanskom jazyku, ktorým hovoria mnohé slovanské národy (populi, gentes), ktorý má rozličné spôsoby písania a hovorenia, existuje v mnohých variantoch (vo svojom latinskom úvode k dieľu *Zpráva Pjsma Slowenského*⁵ sa odvoláva na Daniela Sinapia-Horčičku a jeho Neo-Forum Latino-Slavonicum). Podľa tejto predstavy sú aj slovenčina a čeština zložkami jedného jazyka. Ku všetkým jeho variantom sa môžu všetky slovanské národy hlásiť ako k svojmu jazyku. Tak sa môžu aj Slováci hlásiť k češtine.⁶]

Keď však príde reč na spisovný jazyk Slovákov, Matej Bel a iní spomínaní aj nespomínaní slovenskí vzdelanci prijímajú zaň spisovnú češtinu, lebo je to tá podoba (variant, nárečie) slovanského jazyka, ktorá bola vzdelancami vypestovaná, kultivovaná a naďalej sa kultivuje. V porovnaní s ňou je hovorená reč ľudu na oveľa nižšom stupni, mnohé ľudové jazykové formy znejú M. Belovi priam nepríjemne, „režú slovanské uši,“ ako to priamo spomína na jednom

² Sermo Illyricus, quo nationes Illyricae loquuntur, Slauonicus est, pro ratione tamen dialecti in Dalmaticum, Croaticum, et Serbicum seu Rascianicum diuisus (Compendiolvm ... geographicvm. Posonii, et Cassoviae, Sumptibus Joann. Michael. Landerer 1799, s. 11-12).

³ Sermo cum Polonorum, tum Russorum, regna haec [Galliciam et Lodomeriam] incolentium, (...) est originis Sarmaticae seu Slauonicae (Ruthenicus sermo proxime accedit ad Slaucum, qui in Sarosiensi, Zempliniensi, Vngvariensi, et aliis superioris Hungariae comitatibus, ad Carpatum positus, in vsu est) [tamže, s. 71].

⁴ Sermo Polonicus Slauonicae originis, eiusdemque cum Russico et Bohemico cognationis, sola dialecto discrepat ab vtroque (Ioannis Tomka Szászky Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam (...) Posonii et Cassoviae. Impensis Ioannis Michaelis Landerer 1777, s. 466).

⁵ Zpráva Pjsma Slowenského, gak se ma dobře psati, čjsti, y tisknauti. Sebraná a na Swetlo wydaná od Tobiasse Masnicyusa, Léta 1696. Wytjssšena w Lewocy, v Samuele Brewera.

⁶ Pozri DORULA, J.: O jazykovej situácii na Slovensku v období protireformácie. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 1998, s. 128.

mieste v opise Liptovskej stolice, kde o obyvateľoch Bobrovca píše, že hovoria hrubým slovenským nárečím, keď o. i. „Sic Slaucum: *tam sem byl*, efferunt [premieňajú na] *tam som bou* aut *bowa*: hoc est, *illic fui*; quod moleste ferunt [s neľúbosťou znášajú], *Slaua aures*.“⁷ Táto reč je ešte aj inak premiešaná, v okrajových oblastiach ovplyvnená aj inými slovanskými aj neslovanskými nárečiami. Len na západe slovenského etnického územia ju blízkosť češtiny a jej prenikanie na Slovensko pomáha kultivovať a zveľaďovať. Pri opise Nitrianskej stolice M. Bel píše: „Najviac kultivovaným jazykom hovoria novomestskí a skalickí Slováci, čo je zásluha Čechov prijatých do mesta.“⁸ O češtine spomínaný Ján Tomka Sásky píše: „Česi hovoria českou rečou, ktorá je najkultivovanejším nárečím slovanského či sarmatského jazyka.“⁹ Aj T. Masník konštatuje: „Česi boli šťastnejší, lebo si jazyk opracovali a plynule zaviedli do základných škôl výučbu jeho písania a vyslovovania podľa pravidiel. Kiežby sme aj u nás mohli niečo také pozorovať!“¹⁰ – Spomenieme ešte, že aj Vavrínek Benedikt z Nedožier, autor českej gramatiky zo začiatku 17. storočia, pripomínal svojim slovenským krajanom, že by sa mali viac staráť o svoj jazyk. V úvode k svojej gramatike z roku 1603 píše: „Osobitne musím pokarhať svojich krajanov Slovákov, ktorí o povýšenie svojej vlastnej reči nedbajú, takže niektorí (okrem tých, čo o nich nehovorím) nielenže nečítajú české knihy, ale sa i pýšia tým, že také ani nemajú vo svojej knižnici. A tak sa stáva, že keď sa hovorí o ich veciach domácim jazykom, oni pololatincky musia hovoriť. (...) Ale ani ja ich nenútim, aby prijali českú reč, len ich napomínam, aby pestovali svoju vlastnú najmä preto, že majú množstvo škôl nielen v mestách a mestečkách, ale i po dedinách.“¹¹

Ako je známe, aj A. Bernolák napísal všetky svoje práce o slovenčine po latinsky. Tak ako jeho predchodcovia, slovenskí vzdelanci, označuje slovenčinu ako *lingua slavica* alebo *slavonica* a Slovákov ako *Slavi* alebo *Slavi pannonii*. Nijako ho neznepokojovala otázka, že v mnohých kontextoch kolидуje takéto označenie so širším významom týchto pomenovaní, totiž s významom „slovanský“ a „Slovania.“ Neznepokojovalo to ani jeho predchodcov a súčasníkov, ktorí svoje diela písali tiež po latinsky. Je to z hľadiska vývinu pomenovania Slovákov a ich jazyka prirodzené. Tejto otázke sa teraz nemôžeme venovať podrobnejšie. V kontexte našej tematiky však chceme pripomenúť, že A. Bernolák s celou vážnosťou, zodpovednosťou a dôslednosťou napĺňa výzvy svojich predchodcov, aby Slováci podľa vzoru Čechov venovali viac starostlivosti svojmu vlastnému jazyku.

V časoch Antona Bernoláka už existovali všetky podmienky na to, aby mohol vzniknúť plnohodnotný jazykový (hláskoslovný, gramatický i slovníkový) opis slovenčiny ako spoločného spisovného jazyka Slovákov. Umožnili to výsledky celého dovtedajšieho historického, kultúrneho a jazykového vývinu Slovákov, ktorí si vlastným úsilím vypestovali kultivovanú podobu slo-

⁷ Notitia Hvgariae novae historico geographica (...) tomus secvndvs. Viennae Avstriae (...) Anno MDCCXXXVI, s. 583.

⁸ In primis culte Slaui Vágh-Ujhelenses et Szakolczenses loquuntur: quod acceptis in ciuitatem Bohemis tribuendum (Notitia Hvgariae novae historico geographica [...] elaboravit Matthias Bel. [...] Tomvs qvartvs. Viennae Avstriae [...] Anno MDCCXLII, s. 307).

⁹ [Bohemi Slavi] loquuntur (...) sermone (...) *Bohemico*, qui est linguae Slaunonicae seu Sarmaticae dialectus cultissima (citované dielo, s. 489).

¹⁰ *Bohemi* eo nomine feliciores erant, qvia lingvam excoluerunt, & commodè in Scholis parvulis juxta regulas, scriptiōnem & enunciationem insinuabant. Utinam idem apud nos quoque observatum fuisset! (citované dielo; pozri pozn. 5).

¹¹ Verum enim verò hic mihi praecipue mei gentiles Slavi videntur cohortandi, apud quos excolendae eorum linguae maxima est negligentia: adeò ut nonnulli (expertus de quibusdam loquor) si non tantum non legant *Bohemicos libros*, sed ne in suis bibliotecis ullum habeant, gloriosum id sibi ducant. Hinc fit, ut cum de rebus illis domestica lingua est disserendum, semilatinè eos loqui oporteat. (...) Neque tamen ego híc eos ad *Bohemicam* linguam cogo, sed ad exercitationem & culturam ipsorum idiomatis invito: praesertim cum non tantum in civitatibus & oppidis, sed etiam in pagis scholis abundet. (Grammaticae Bohemicae ad Leges Naturalis Methodi Conformatae, & Notis numerisque illustratae ac distinctae, libri dvo. Autore M. Lavrentio Benedicto Nudozierino, Scholae Tevto-Brodensis Rectore. Praegae, Ex officina Othmariana. Anno D. M. D. CIII., Proemium. Preklad prevzatý z knihy TIBENSKÝ, J.: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965, s. 24.)

venčiny. Tobiáš Masník, Daniel Krman, Pavel Doležal, M. Bel ani ďalší slovenskí vzdelanci pred Bernolákom nemali ešte také podmienky na kodifikáciu slovenčiny, aké už mal Anton Bernolák, hoci, ako sme videli, ozývali sa už skôr hlasy na adresu Slovákov, aby sa viacej starali o svoj vlastný jazyk. Aké to boli podmienky? Predovšetkým to bola obsiahla tvorba slovenských vzdelancov v jazyku, ktorý už nebol češtinou alebo slovakizovanou češtinou (akej vo svojej gramatike venoval pozornosť P. Doležal) a ktorý sa už nedalo označiť za zanedbané, nepestované, nekultivované nárečie slovanského jazyka. Bol to jazyk pestovaný, cibrený, kultivovaný viacerými generáciami slovenských vzdelancov a nebola to čeština. Bola to slovenčina slovenských vzdelancov. Na jednotlivé jej znaky upozorňovali aj predchodcovia Antona Bernoláka, často ako na prehrešky voči češtine používanej na Slovensku. No obsiahla tvorba vzdelancov západoslovenského kultúrneho okruhu už dostáva z jazykového hľadiska systémovo slovenský charakter, a to v hláskosloví, gramatike i slovníku. Je to predovšetkým obsiahla kázňová tvorba katolíckeho duchovenstva, najmä rehoľníkov (tu predovšetkým františkánov; osobitne treba spomenúť dielo Hugolína Gavloviča i jeho mravoučné veršované skladby), ďalšia apologetická spisba a písomnosti administratívneho charakteru. Osobitnú pozornosť si zaslúži významný kodifikačný pokus kamaldulských mníchov skoncipovaný v kodifikačných pravidlách zahrnutých do doslovu ku Kamaldulskému slovníku z roku 1763, no najmä realizovaných v preklade Biblie; zďaleka nie všetky v preklade Biblie dôsledne uplatňované hláskoslovné, gramatické a iné pravidlá sa vyratúvajú v spomínanom doslove. Nie je to ucelená jazyková kodifikácia, no spolu s formulovanými jazykovými a pravopisnými pravidlami a s dôslednou realizáciou ďalších zákonitostí slovenského jazyka v preklade Biblie presahuje kamaldulská kodifikácia rámec kodifikačného pokusu.

Základom bernolákovčiny je teda jazyk pestovaný vzdelancami západoslovenského kultúrneho okruhu, v ktorom sa odráža prirodzený kontinuitný proces slovenského jazykovo-historického vývinu. **Túto zákonitosť slovenského jazykovo-historického a kultúrneho vývinu nemohol Anton Bernolák nijako obísť, prekonať alebo prekročiť.** Darma sám Anton Bernolák, ako sme to už v úvode spomenuli, konštatuje, že tá správna slovenčina je stredná slovenčina, na čo poukazuje už pred ním aj Matej Bel a po nich aj Pavol Jozef Šafárik. Stredná slovenčina v Bernolákových časoch a v časoch pred ním zostávala tým zanedbaným, nepestovaným jazykom (nárečím), nespĺňala požiadavky kladené na kultivovanosť jazyka, aké vtedy spĺňala čeština a v Bernolákových časoch už aj slovenčina vzdelancov západoslovenského kultúrneho okruhu. [Dnes už vieme, že kultivácia slovenského jazyka prebiehala aj na báze iných slovenských nárečí, stredných aj východných, ale nikde inde sa neutvorilo také významné a kultúrne i jazykovo zjednocujúce centrum ako na západnom Slovensku, odkiaľ sa kultivovaný jazyk západoslovenského jazykového typu šíril aj do ostatných oblastí Slovenska.] **Iné riešenie, ako vziať za základ kodifikácie spisovného jazyka Slovákov vtedajší kultivovaný jazyk slovenských vzdelancov, ktorý bol výsledkom celého predchádzajúceho historického a jazykovo-kultúrneho vývinu, neprichádzalo do úvahy.**

Bernolákovský spisovný jazyk sa stáva spoločným znakom novodobého, moderného slovenského národa, reprezentantom slovenskej osobitosti, identity. Vzniká v tej pravej historickej chvíli, na prahu zlomových čias, keď bolo treba v spoločenstve iných národov takýto reprezentatívny znak predstaviť, uplatniť svoj prirodzený nárok. Vznik, kodifikácia slovenského spisovného jazyka je významná udalosť v dejinách slovenského národa a jeho kultúry.¹²

Nadväzná štúrovská kodifikácia znamená iba modifikáciu formy vo svojej podstate rovnakého (t. j. tiež slovenského) reprezentanta slovenskej identity. Priekopnícky význam diela A. Bernoláka štúrovci bezvýhradne uznávali a vysoko vyzdvihovali, pokladali sa za jeho pokračovateľov, dokončovateľov.¹³

¹² Pozri o tom DORULA, J.: Bernolákovčina ako spisovný jazyk – cesty jej formovania. In: Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1998-1999. Ed. Imrich Sedláč. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť 2000, s. 45-48.

¹³ Tamže.

Vo svojej Nauke reči slovenskej L. Štúr píše: „Ku kroku tomuto ma iste veľmi pohol i príklad bratov našich katolíckych, ktorí sa už oddávna k našej slovenčine prihlásili a krokom svojím už dávno pravdu tú, že k rozvítiu duchovného života nášho české nárečie je nedostatočné, vyslovili. Krok náš je len tohoto dovŕšenie a doplnenie.“¹⁴ Na inom mieste svojej knihy hovorí: „Katolícki bratia naši, odtiahnuc sa od češtiny, nepovýšili samé čisté nárečie slovenské na reč spisovnú, ale vzali nárečie češtiny najbližšie, čo sa stalo podľa domyslu nášho potrebným behom vecí, lebo krok k samému čistému nárečiu slovenskému urobený bol by sa veľkým odskočením od doterajšieho spisovného vo vážnosti stojaceho jazyka pozdával, i sami mužovia tí, čo prví sa z bratov našich katolíckych k slovenčine prihlásili, pochádzali z krajov tých, v ktorých toto nárečie českému najbližšie je v obyčaji. Týmto ale mužom patrí zásluha tá, že nám most k opravdivému životu nášmu v jeho vlastnej forme pripravili.“¹⁵ Jozef Miloslav Hurban píše: „Tu teda povstal v útlom veku, srdcom dengľavým mládenec slovenský, ktorého oko bolo obrátené k nebu, ktorého duch smelo letel nad zaprášené cesty zastaralého zvyku a ktorý prvý povedal zreteľným hlasom: Slováci, píšete po slovensky, tu máte moje slovo o vašej reči – a tento mládenec bol Anton Bernolák (...). Muž ten svoje peniaze, hodnosť, úrad, čas a život obetoval na vzkriesenie života slovenského. (...) Medzitým sa za meno Bernolákovu žiaden Slovák (...) nezahanbí, ba s nábožnou vďačnosťou ho bude klásť do panteónu histórie svojho národa.“¹⁶

Za základ svojej kodifikácie si L. Štúr vzal tú „najpravdivejšiu“ a zároveň najrozšírenejšiu a pre Slovákov najrepresentatívnejšiu slovenčinu. Okrem iného aj takto argumentuje: „Nie je to pravda, odpovedáme my, že by u nás v každej stolici iné nárečie a medzi slovenským ľudom viacej nárečí bolo: na celom Slovensku je len jedno skutočné nárečie, lež po rozličných krajoch rozlične popremieňané a pozohybované. Najčistejšie a najvernejšie je toto nárečie zadržané tam, kde bolo najlepšie ukryté, v hlbine Tatier, najviacej sa popremeňovalo tam, kde mali naň susedné nárečia slovanské najväčšie pôsobenie, predsa ale jednota tohoto nárečia dobre sa vidí z najviacej foriem slovenčiny vlastných, od iných susedných slovanských nárečí odchodných, i zo slov, ktoré všetky rozličnorečia prebehujú a všetky v jedno kľbko, v slovenčinu, sa spleťajú.“¹⁷ Ďalej Ľudovít Štúr píše: „Najčistejšie a najpeknejšie po slovensky hovorí sa vnútri v samých Tatrách, v striedku ich najzavrenejšom: v Liptove, Orave, Turci, v hornom Trenčíne, v hornej Nitre, Zvolene, Tekove, Honte, Novohrade a aj vo veľkej častke Gemera, kde pravda často pomiešaná sa užíva, a naposledok na Dolnej zemi, túto teda, chtiac čisto a dobre slovensky písať, museli sme vziať za reč spisovnú. V Nitrianskej a v dolnej Trenčianskej ponáša sa slovenčina viac menej na nárečie české v Morave užívané, v Spiši a v Šariši ponáša sa zas na poľštinu, z týchto rozličností slovenských teda ani jedna v celosti nie je súca za reč spisovnú, bo nie je ani jedna celkom pravdivá a pôvodná slovenčina. Keď sa ale nárečie naše malo na spisovné povýšiť, muselo sa ono vziať v svojej čistote a pôvodnosti, a také je nárečie hore spomenuté. Keď teda chceme, ako hovorím, čisto a dobre slovensky písať, treba nám písať tak, ako sa hovorí v Liptove, Orave, Turci, Zvolene atď. Reč táto je k písaniu v slovenčine nevyhnutne potrebná, ale je aj k tomu najpríhodnejšia nielen preto, že má plné, okružle plnovýrazné a mnohovýznamné formy, ale aj že je medzi Slováckmi najrozšírenejšia. **Druhou cestou, ak slovensky písať chceme, ísť nemožno. Docela bludné a nepravé by bolo, keby sme z viacej rozličností slovenských všelijaké formy povyberali a do jednej reči splátali chceli, bo by tak sme len mali strakatinu, ktorá**

¹⁴ Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ľudovíta Štúra. V Prešporku 1846. Písmom Belnayho d'ed'ičou. Citované z vydania: Ľudovít Štúr, Dielo v piatich zväzkoch. Zv. V. Slovenčina naša. Edične pripravil a poznámky i vysvetlivky napísal Jozef Ambruš, doslov napísal Vincent Blanár. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 154.

¹⁵ Citované dielo, s. 156.

¹⁶ Jozef Miloslav Hurban, Slovensko a jeho život literárny. Pôvodne uverejnené na pokračovanie v Slovenských pohľadoch 1846, 1847, 1851. Citované z vydania: Jozef Miloslav Hurban, Dielo II. Zostavila a chronológiu autorovho života a diela napísala Viera Bosáková, textologicky upravil a poznámky spracoval Rudolf Chmel. Bratislava : Tatran 1983, s. 122, 123, 124.

¹⁷ Nauka reči slovenskej. Citované vydanie s. 155.

by ani svojich pevných zákonov ani istého rázu (charakter) nemala, a toto nado všetko iné potrebuje reč spisovná. Keby sme takúto splátaninu potrebovali, otvorili by sme tiež dokorán dvere sebevoľnosti, takže by potom každý spisovateľ to, čo sa mu najviacej pozdáva, si povyberal, podľa svojej hlavy sa spravoval, skadial' by dlhšia motanina povstala a nám istotne škodila. (...) Krem toho slovenčina, ktorú za spisovnú reč prijímame, je od všetkých Slovákov za najpravdivejšiu reč slovenskú uznaná i obľúbená, takže sa dačo inakšie hovoriaci Slováci, keď príležitosť majú, veľmi radi tejto reči podučia i ju prijímajú. Príčina tohoto je v plnozvučnosti, určitosti, mnohovýznamnosti i milohlasnosti opravdivej slovenčiny založená a každý sa krem toho k svojmu aj nevedomky tiahne. **Slová a hovorenia spôsoby i v inších rozličnorečiach slovenských užívané každý v reči spisovnej slobodne užívať môže, bo zo všetkých záležitostí bohatosť slovenčiny, ale foriem držať sa musíme najplnších, najurčitejších a také máme v slovenčine hore vyššie spomenutej.**¹⁸

Ako vidieť, Ľudovít Štúr si jasne uvedomoval jednotu slovenského jazyka, ktorú tvoria všetky jeho nárečové formy, nielen stredoslovenské (slovo *nárečie* používa Ľ. Štúr vo význame „jazyk“, slovo *rozličnorečie* vo význame „nárečie“). Spisovná slovenčina si zachováva stredoslovenskú formu, t. j. všeobecne, typizovane stredoslovenské hláskoslovie a tvaroslovie (skloňovanie a časovanie; vieme, že pôvodná Štúrova kodifikácia sa aj v týchto bodoch modifikovala, najmä v dôsledku kompromisov dohodnutých s bernolákovcami i v dôsledku zásahov M. M. Hodžu), no v iných jazykových rovinách sa mala ustavične dopĺňať, obohacovať zo všetkých slovenských nárečí: „Krem toho z rozličnorečí slovenských, ako zo svojich vlastných haluzí, berie slovenčina, brať bude a môže i brať má slová, aby sa čím najväčšmi obohatila“ (Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej*).

Dnešná spisovná slovenčina sa právom nazýva štúrovská. Aj po kompromise s bernolákovcami a po ďalších úpravách i prirodzenom vývine si zachovala v hláskosloví a tvarosloví svoj v podstate stredoslovenský charakter, čo tvorí najzávažnejší znak celoslovenskej, všetkým Slovákom spoločnej spisovnej slovenčiny, hoci opäť v duchu Štúrovho chápania (objektívneho zistenia) jednoty slovenského jazyka sa na rozvoji spisovnej slovenčiny zúčastňujú všetky slovenské nárečia [*Slová a hovorenia spôsoby i v inších rozličnorečiach slovenských užívané každý v reči spisovnej slobodne užívať môže, bo zo všetkých záležitostí bohatosť slovenčiny*]. Na tieto hlavné piliere Štúrovho chápania spisovného jazyka nadväzovali všetci ďalší kodifikátori spisovnej slovenčiny. Spomenieme predovšetkým Sama Cambela a v neskorších ťažkých časoch pre slovenčinu slovenských puristov i Jozefa Ružičku. Uplatňovanie týchto Štúrových zásad patrilo vždy medzi hlavné nástroje efektívneho boja proti opakovaným pokusom o deštrukciu spisovnej slovenčiny.

Ako vidieť, Ľ. Štúr sa radikálne odlišuje od svojich osvietenských predchodcov i viacerých súčasníkov, najmä od Jána Kollára, ale aj od Pavla Jozefa Šafárika v otázke pohľadu na spisovný jazyk. Jednoznačne odmieta rezervovaný postoj k nekultivovanému, zanedbanému, menej hodnotnému ľudovému jazyku. Naopak, vysoko vyzdvihuje jeho prednosti a hodnoty, najmä jeho „zavarovanosť“, „zachovanosť“ pôvodných starobylých foriem. Ľud možno prebúdzat', viesť k vyššiemu životu len takým jazykom, ktorému on najlepšie rozumie. V tomto postoji je výrazný prvok demokratizmu. Vo svojom článku *Hlas oproti Hlasom* o. i. píše: „Viemy my dobre, čo v ľude našom leží, vieme dobre, že je on zanedbaný, opustený – ale aj to vieme, že má pekné, krásne schopnosti, ktoré keď sa prirodzene rozvíjajú budú, utešené plody donesú [Spomeňme si na Sládkovičovho Detvana a Marínu.]; cítíme dobre jeho hodnosť i jeho nedostatok, a preto ani ľud náš znižovať a haniť, ale ani seba zničiť a zavrhnúť sa nechceme. **My vstúpili sme dolu, nechtiac sa vyvyšovať a vyletieť do výsosti a pokrikovať stadiaľto**; my vkročili sme do lona ľudu a s ním dali sme sa obcovať v jeho vlastnej reči, hovoriť s ním od srdca k srdcu, z duše do duše, aby on, zrozumejúc nás a pocítiac hodnosť svoju, sám sa prebral, sám zníženie svoje cítil a potom na svojom povýšení pracoval z celej duše. A kto nám toto za zlé mať bude, kto nám toto

¹⁸ Tamže, s. 168-170 (podčiarknutie naše).

po pravde na oči vyhodit' smie? Či nie sme si my najbližší, či nie je nám ľud náš najprvší, či nie sme my z jeho lona, **či my máme a môžeme žiadať, aby sa on k nedoletným preň vysokostiam pozdvihol, alebo či my máme vstúpiť do lona jeho a obcovať s ním od srdca k srdcu a prehovárať s ním v reči jeho vlastnej starootcovskej?**¹⁹

Tak ako Anton Bernolák uskutočňuje výzvy svojich predchodcov, aby sa Slováci starali o zveľaďovanie, o pestovanie svojho vlastného jazyka, v priamej nadväznosti na A. Bernoláka uskutočňuje Ľ. Štúr, do slovenského života pretavuje, vovádza, realizuje poznatky, zistenia svojich predchodcov, že tá pravá, pre všetkých Slovákov reprezentatívna je stredná slovenčina.

V časoch Ľudovíta Štúra dozrel čas, keď v dôsledku prirodzeného slovenského historického a jazykovo-kultúrneho vývinu toto poznanie nadobudlo medzi Slovákami široké uznanie a akceptáciu. Hoci sa na strednom Slovensku neutvorilo také pre Slovákov a ich jazyk významné kultúrne centrum, akým zhruba do konca 18. storočia bola Trnava, kultivácia slovenského jazyka na stredoslovenskom základe prebiehala v desiatkach väčších aj menších hospodárskych aj kultúrnych stredísk. Môžeme ju sledovať v impozantnom množstve písomností administratívno-právneho charakteru, v menšom rozsahu aj v náboženskej literatúre. Bez nároku na úplnosť spomenieme obsiahlu písomnú agendu na takých feudálnych panstvách, ako napr. Orava, Strečno, Budatín, Likava, Trenčín, Bánovce, Modrý Kameň, v stredoslovenských banských mestách Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, ďalej v takých významných mestských centrách, ako napr. Žilina, Krupina, Zvolen, ďalej Ružomberok, Liptovský Mikuláš, vo významných mestečkách Partizánska Ľupča, Sliače, Trnovec, Sielnica, Slovenské Pravno, Slovenská Ľupča, Poniky, Pukanec, Bátovce, Štítnik, Jelšava, Rožňava a v mnohých ďalších. **Aj táto aktuálna situácia odrážajúca stav vedomia slovenskej spoločnosti v jazykovej oblasti rozhodujúcim spôsobom prispela k bernolákovsko-štúrovskému dorozumeniu, keď sa obidve strany bez nejakých osobitne závažných ťažkostí dohodli na spoločnom kompromise.**

Preto Ľ. Štúr aj Jozef M. Hurban, ktorí výslovne a bezvýhradne uznávajú Bernolákovo prvenstvo a nehynúce zásluhy o spisovnú slovenčinu, podčiarkujú, že ich krok znamená dokončenie, definitívne dotiahnutie Bernolákovho kroku, lebo, ako výslovne hovorí Ľ. Štúr, Bernolákova kodifikácia bola nevyhnutným medzičlánkom slovenského historického a jazykovo-kultúrneho vývinu.

¹⁹ Pôvodne uverejnené v Orle Tatránskom 1846, č. 35 a 36, s. 274-276 a 282-284. Citované z vydania: Ľudovít Štúr, Dielo v piatich zväzkoch. Zv. V., s. 125-126 (podčiarknutie naše).

Die Kodifizierung der Schriftsprache von A. Bernolák als Ergebnis der slowakischen sprachlich-historischen Entwicklung

Ján Doruľa

Vor 220 Jahren (1787) erschien das Werk *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum (...) cum adnexa linguae slavonicae per regnum Hungariae usitatae (...) orthographia*, das von Anton Bernolák verfaßt wurde. Im Beitrag wird auf die Hauptlinien und Ausgangspunkte hingewiesen, die für Anton Bernolák die Grundlage seiner Kodifizierung (Standardisierung) der Schriftsprache darstellten. Als Gelehrter der Aufklärungszeit schrieb er einen viel größeren Wert der Sprache zu, die von Generationen der gebildeten Leute gepflegt, kultiviert wurde, als einer vernachlässigten, unkultivierten Sprache des Volkes. Daher bildet die Basis seiner Standardisierung der Schriftsprache die Sprache der Gelehrten des westslowakischen Kulturkreises. In dieser Sprache der Gelehrten widerspiegelt sich der kontinuierliche Prozeß der slowakischen sprachlich-kulturellen Entwicklung. Und obwohl Anton Bernolák bereits im erwähnten Werk aus dem Jahre 1787 für ein wahres, richtiges Slowakisch Mittelslowakisch hält, hat er für Grundlage seiner Kodifizierung nicht das Mittelslowakische genommen, weil es keine kultivierte, von Gelehrten gepflegte Sprache, zu keinen sog. höheren Zwecken fähig, war. Es ist daher verständlich, daß sich Anton Bernolák auf die erwähnte kultivierte Sprache aus dem Milieu der slowakischen Gelehrten stützte. – Ľudovít Štúr ist ein Gelehrter anderer Art, er ist ein Gelehrter der Romantikperiode, in der die Volksschöpfung und Volksdichtung samt der Volkssprache als ein hochwertiger Schatz bewertet wurde, mit dem die Völker ihren Beitrag in das bunte Mosaik des allmenschlichen Kulturerbes leisten. Und weil das Mittelslowakische das echte, höchst repräsentative, höchst slowakische Slowakisch ist (für so eines haben es bereits Matej Bel sowie Pavol Jozef Šafárik gehalten), soll es zu Grundlage der Schriftsprache aller Slowaken werden. Ľudovít Štúr und seine Anhänger hochschätzten, würdigten und anerkannten Verdienste von Anton Bernolák und seinen Anhängern und Nachfolgern um die slowakische Schriftsprache, obwohl sie die von Anton Bernolák kodifizierte Schriftsprache nur als ein notwendiges, unumgängliches Zwischenglied ansahen. Die von Ľudovít Štúr auf der mittelslowakischen Grundlage kodifizierte Schriftsprache (wenn auch in einer modifizierten, auch infolge einer Vereinbarung mit den Bernolák's Anhängern erzielten Form) haben sie als eine rechtmäßige, logische Vollendung der gesamten vorhergehenden sprachlich-historischen Entwicklung in der Slowakei betrachtet.

LUBOŠ LUKOVINY*

Filozofia v 9. storočí (textovo-sémantická analýza Života Konštantína)

LUKOVINY, L.: The Philosophy in 9th Century (A Textual and Semantic Analysis of *Vita Constantini*). *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 11-28. (Bratislava)

The paper is focused on historical semantics of the term *Philosophy*, which we can find in Church Slavonic *Vita Constantini*. Semantics of the term is explained on the basis of Byzantine sources especially the works of Maxim the Confessor and John Damascene. The definition of philosophy (*Vita Constantini* IV.) is reconstructed in Glagolitic original and the Greek textual equivalents of this definition are adduced, the text of John Damascene being its most probable source. In the definition, the term *ῥησις* is explained. The formal and systematic view of philosophy and its content, as displayed in the Byzantine literature of the 7th and 8th centuries, is investigated.

Definition of philosophy, Glagolitic alphabet, Greek-Church Slavonic textual equivalences, Constantine the Philosopher, Pseudo-Dionysios Areopagites, Maxim the Confessor, John Damascene, Byzantine education, Byzantine philosophy, Byzantine theology, *ῥησις*, dialectic, syllogism.

O filozofii Konštantína-Filozofa Solúnskeho (826(7)-869) sa dozvedáme primárne z literárneho diela, ktoré sa zachovalo v cirkevnoslovanských prepisoch. Týmto dielom je Život Konštantína (v ďalšom ŽK), ktorý má prvoradý význam pri identifikácii duchovného sveta rovnopostoľa Slovanov. Téma filozofie sa prirodzene spája s osobou Konštantína, ktorému sa pridával prívlastok *filozof* používaný aj namiesto jeho mena.

Vymedzenie filozofie nám ponúka priamo text ŽK IV. Cieľom časti našej štúdie je identifikovať pramenný text tohto vymedzenia. Pri analýze pojmu *filozofia* sa opierame výlučne o byzantskú filozofickú a hagiografickú literatúru. Filozofiu chceme teda interpretovať v čo najužšej väzbe na terminológiu 7.-9. storočia a na jej sémantiku, podať daný okruh duchovna historicky. Citované pramenné texty nemajú slúžiť na identifikovanie súčasných pojmov s ich dnešnou sémantikou. Takéto pohľady sú bežné v literatúre o filozofii Konštantína; budeme tu na ne upozorňovať. V našej štúdii sa sústredíme priamo na texty spojené s pojmom *filozofia* bez väzby na dejiny filozofie či na iné pojmy, s ktorými má v kresťanskom duchovnom prostredí spoločné sémantické pole.

1. Definícia filozofie v ŽK

1. 1 Rekonštrukcia

V ŽK IV nájdeme otázku *Čo je filozofia?* i odpoveď na ňu, zachovanú v takýchto podobách:

Божіамъ и чловѣчамъ вѣщамъ разоумъ, елико можетъ чловѣкъ приближитиса божѣ, како дѣтелию оучить чловѣка по вербазомъ и по подобію быти сътворшемъ его¹

* Mgr. Luboš Lukoviny, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava.

¹ ЛАВРОВ, П. А.: Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград: Изд. АН СССР 1930, s. 5.

Бѣжимъ и чѣьскимъ вѣшѣмъ разоумъ, елико можѣ чѣькъ приближити се бѣѣ, такоже дѣте-лю оучитъ чѣька, по образѣ и по подобію быти сътворшомоу и²

Tento text rekonštruovali do staroslovienčiny (v cyrilike) Teodorov-Balan a Lehr-Splawiński:

Божыямъ и чловѣчамъ вѣшѣмъ разоумъ, клико можеть чловѣкъ приближити са босѣ, и тако дѣтѣльыж оучитъ чловѣка по образѣ и по подобію быти сътворшю кмоу и³

Божыямъ и чловѣчамъ вѣшѣмъ разоумъ, клико можеть чловѣкъ приближити са босѣ, и тако дѣтѣльыж оучитъ чловѣка по образѣ и по подобію быти сътворшюкмоу и⁴

Aby sme sa textovo priblížili k staroslovienskemu originálu, prepisujeme definíciu filozofie do hlahloliky. Písmená sú podobné znakom Kyjevských listov, so zachovaním *scriptura continua*, bez kontrakcií.⁵

– podľa Zografského štvorevanjelia (prepis V. Jagića):⁶

Бѣжимъ и чѣьскимъ вѣшѣмъ разоумъ, елико можѣ чѣькъ приближити се бѣѣ, такоже дѣте-лю оучитъ чѣька, по образѣ и по подобію быти сътворшомоу и²

– podľa Assemaniho evanjeliára (prepis z vydania J. Vajsa a J. Kurza):⁷

Бѣжимъ и чѣьскимъ вѣшѣмъ разоумъ, елико можѣ чѣькъ приближити се бѣѣ, такоже дѣте-лю оучитъ чѣька, по образѣ и по подобію быти сътворшомоу и²

V takejto podobe (podľa zachovaných hlahlolských rukopisov) bola prvýkrát, zanedlho po Konštantínovej smrti, zaznamenaná definícia filozofie v staroslovienčine. Na rekonštrukciách vidno, že cyrilský prepis Teodorova-Balana a Lehra-Splawińskiego je idealizáciou, nereprodukuje verne pôvodný pravopis.

Pre účely našej práce, berúc do úvahy doterajšie vedecké výskumy textu, rozdeľujeme definíciu filozofie (v ďalšom DF) na tri časti: 1. Божыямъ и чловѣчамъ вѣшѣмъ разоумъ, 2. клико можеть чловѣкъ приближити са босѣ а 3. и тако дѣтѣльыж оучитъ чловѣка по образѣ и по подобію быти сътворшюкмоу и

1. 2 Textové ekvivalencie

1. 2. 1Hagiografie

ŽK je hagiografiou. Hagiografická literatúra často preberá motívy alebo aj celé texty z iných literárnych diel rovnakého žánru. Či DF nie je prevzatá z inej hagiografie, možno zistiť na základe analýzy hagiografií, ktoré vznikli pred ŽK.

² АНГЕЛИОВ, Б. Ст. – КОДОВ, Х.: Климент Охридски: Събрани съчинения. Том 3. подг. София: БАН 1973, s. 91.

³ TEODOROV-BALAN, A.: Cyril and Methodius. Vol. 1. Sofia 1920, p. 34 (literatúra ostala nedostupná, citovaná je podľa PEITCHEV, B.: The first definition of philosophy in Slav. In: Studia Mediewistyczne, 19 (1978), z. 2, s. 39).

⁴ LEHR-SPLAWIŃSKI, T.: Żywoty Konstantyna i Metodego (obszerne). Warszawa: ALFA 2000, s. 12. (orig. 1959)

⁵ V hlahlolských rukopisoch neexistuje jednotný pravopis, v rekonštrukcii uvádzame pravopis podľa tvarov, ktoré sa vyskytujú viackrát, nie výnimočne.

⁶ JAGIĆ, V.: Quattuor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Characteribus cyrillicis transcriptum notis criticis, prolegomenis, appendicibus auctum. Berolini MDCCCLXXIX.

⁷ VAJS, J. – KURZ, J.: Evangelium Assemani. Editio phototypica cum prolegomenis, textu litteris cyrillicis transcripto, analysi, annotationibus palaeographicis, varii lectionibus, glossario. Tomus I: Prolegomena, tabulae. Praga MCMX-XIX; KURZ, J.: Evangelium Assemanum. Dil II. Úvod, text v přepise cyrilském, poznámky textové, seznamy čtení. Praha: ČS AV 1955.

Autor Života sv. Jána Psychaita (+ cca. 825) podrobne opisuje mladost' svätca. V texte nájdeme výpočet rozličných náuk a autorov a aj definíciu filozofie:⁸ φιλοσοφίαν δὲ τὴν ἀνωτάτω ἀσκήων ὁμοιοῦτο θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν.⁹ Spomínajú sa vedy astronómia, geometria a aritmetika. No všetky uvedené vedy nie sú hodné poznania, autor ich nazýva potravou pseudovedy – ἐδεήθη ψευδολογίας.¹⁰ Takýto pohľad je typický pre mníšske prostredie 9. storočia.¹¹

Definovanie filozofie je v byzantských hagiografiách 8.-9. storočia výnimočným javom. Textovú zhodu s DF2 nájdeme paradoxne v Živote sv. Jána z kláštora Psychy, v ktorom sa filozofia hodnotí negatívne.

1. 2. Filozofické texty

Na text DF v ŽK upriamovali vedci pozornosť už v 19. storočí.¹² Pri hľadaní adekvátnych gréckych textov N. K. Nikol'skij¹³ ako prvý poukázal na súvislosti textov Jána Damascénskeho s DF1 a DF2.¹⁴ Opieral sa o Jánov spis *Prameň poznania*.

F. Grivec dokazoval vo svojich prácach vplyv Gregora Nazianskeho na text ŽK a tým aj na samého Konštantína. Uvedol textové paralely k definícii filozofie. Ako ukázal V. Vavřínek, časti ŽK uvádzané Grivcom sú vzdialené textom Gregora, vrátane DF.¹⁵

F. Gnidovec identifikoval v DF tri zdroje:¹⁶ 1. stoický, 2. platónsky (Teaitétos 176 B)¹⁷ a 3. starozákonný (Genezis 1,26).

⁸ Na túto súvislosť upozornil F. Dvorník (DVORNÍK, F.: Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Praha: Orbis 1933, s. 30. (= Byzantinoslavica supplementa, tome 1.) aj I. Ševčenko (ŠEVČENKO, I.: The Definition of Philosophy in the Life of Saint Constantine. In: For Roman Jakobson. Essays on the occasion of his sixtieth birthday. The Hague: Mouton & Co 1956, s. 457).

⁹ VAN DEN VEN, P.: La vie grecque de s. Jean le Psichaute. In: Muséon, 21 (1902), č. 3, s. 109. (podľa <http://www.doaks.org/saints2/TEXTS/14.html>)

¹⁰ Ibidem.

¹¹ K. Pavlovičová uvádza, že Konštantín „vyšiel z integrity mníšskej tradície“ (PAVLOVIČOVÁ, K.: Filozofický systém Konštantína Filozofa (I). In: Slavica Slovaca, 42 (2007), č. 1, s. 12). Mníšske prostredie v Byzancii 9. storočia sa s dešpektom pozerá na vzdelanie, ktoré dosiahol Konštantín a ktoré sa uvádza v texte ŽK (gramatika, rétorika, sylogistika, počítanie rokov, znalosť cudzích jazykov). O rozdiel medzi mníšskym prostredím a vzdelancami pozri bližšie napr. I. Ševčenko: The Definition of Philosophy ..., s. 457, КАЖДАН, А. П.: Книга и писатель в Византии. Москва: Наука 1973, s. 44-45, MEYENDORFF, J.: Teologia bizantyjska. Historia i doktryna. Kraków: WUJ 2007, s. 39-43. (Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes. New York 1979). Aj vzdelanci boli stúpenkami tzv. mníšskej strany (napr. autor Života Ignatia patriarchu – Niketas Dávid Paflagónsky). Zásadným rozdielom v pohľadoch nie je nadobudnutie vzdelania, ale jeho hodnota pre ďalší duchovný život.

¹² Pozri bližšie НИКОЛОВА, С.: Проблемът за философските възгледи на Константин-Кирил. In: Кирило-Методиевски студии 5. София: БАН 1988, s. 17-18. Podrobná bibliografia je aj v práci НИКОЛОВА, С.: Философски възгледи на Константин-Кирил Философ. In: Кирило-Методиевска энциклопедия. Том IV. София: Академично издат. „Проф. Марин Дринов“ 2003, s. 280.

¹³ НИКОЛЬСКИЙ, Н. К.: К вопросу о сочинениях, приписываемых Кириллу Философу. In: Известия по русск. яз. и слов. Акад. Наук СССР, 1 (1928), кн. 2, s. 421.

¹⁴ „Философия есть познание божественных и человеческих вещей; философия есть уподобление Богу в возможной для человека степени. Мы уподоблены Богу через справедливость, святость и добро“ (podľa Н. К. Никольский, К вопросу о сочинениях ..., s. 421. Nikol'skij čerpal z ruského prekladu Jána Damascénskeho; podčiariť E. L.). Grécky text podčiarknutej časti: Φιλοσοφία ἐστὶν ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνωτατῇ · ὁμοιοῦμεθα δὲ Θεῷ κατὰ τὸ δίκαιον, καὶ ὅσιον, καὶ ἀγαθόν (PG XCIV., 669 C). Iná blízka definícia podobania sa Bohu: Φιλοσοφία αὐθὶς ἐστὶν ὁμοιοῦσθαι Θεῷ. Ὁμοιοῦμεθα δὲ Θεῷ κατὰ τὸ σοφόν, ἥτοι τὴν ἀγαθοῦ γνῶσιν ἀληθῆ (PG XCIV., 533 B).

¹⁵ VAVŘÍNEK, V.: Staroslovenské životy Konstantina a Metoděje a panegyriky Řehoře z Naziansu. In: Listy filologické, 85 (1962), 96-122. V štúdiu sú uvedené aj texty Gregora, ktoré Grivec pokladal za vzor pre ŽK.

¹⁶ GNIDOVEC, F.: Vplyv sv. Gregorija Nazianskega na sv. Cirila in Metodija ter na njini Žitii. Ljubljana 1942, s. 7-39. (Literatúra ostala autorovi nedostupná, uvedená je podľa C. Nikolova, Философски възгледи ..., s. 277, 280.)

¹⁷ φυγή δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν · ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. (podľa vydania SCHNEIDER, G.: Lesebuch aus Platon und Aristoteles. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky A.-G. 1922, s. 194). Porovnaj s textom Jána Damascénskeho v poznámke 14; obidva texty sú si veľmi blízke.

I. Ševčenko súhlasí s rozdelením definície a s identifikáciou pôvodných zdrojov,¹⁸ ale na rozdiel od týchto textových zdrojov (Platón a stoici) poukazuje na veľké množstvo ekvivalentných textov aj v prácach iných autorov, časovo bližších 9. storočiu. Podľa jeho zistení boli podobné definície filozofie bežným javom vo filozofickom prostredí Ríše v 4.-6. storočí.¹⁹ Takéto definície sa vyskytujú aj u kresťanských spisovateľov, ako napríklad u Ammonia mladšieho a Dávida Anachta, ktorí čerpali najmä z Porfyria a z rozličných komentárov k Aristotelovi,²⁰ aj u Cassiodora (latinsky).²¹

I. Ševčenko rekonštruoval text ŽK do gréckej podoby, ktorá by mohla podľa neho vyzerať takto:

θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων γνῶσις, καθ' ὅσον δύναται ἄνθρωπος προσεγγίσει (πλησιάσαι) Θεῶν, ὅτι πράξει διδάσκει ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν εἶναι τῇ ποιήσαντι (πλάσαντι, κτίσαντι) αὐτόν.²²

Na základe Ševčenkových záverov o blízkosti textov Aristotelových komentátorov sa osobitná pozornosť venovala textom Dávida Anachta. Viacerí bádatelia pokladali za zdrojový text DF *Prameň poznania* (napr. E. Georgiev, B. Pejčev),²³ v poslednom období sa väčšina bádateľov prikláňa na stranu textu Dávida Anachta.²⁴ S. Nikolova²⁵ uvádza, že texty Dávida Anachta²⁶ a Jána Damascénskeho možno pokladať za zdroje ŽK, sama sa prikláňa k textu Dávida Anachta. Aj I. Pančovski vidí v DF vplyv textov Dávida Anachta,²⁷ podobne ako I. Tóth²⁸ a V. Velčev.²⁹

V slovenskej literatúre sa v poslednom čase vyskytol názor, že DF je kvázidefinícia, lebo „je totiž čírym metatextom zloženým z biblických textov, ktoré sa do nej skondenzovane transformujú.“³⁰ K. Pavlovičová tým popiera tisícročnú tradíciu definícií filozofie (Ján Damascénsky nazýva 67. kapitolu Filozofických hláv *Ὁρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας* §§),³¹ bezpečne doloženú v literatúre.³² K. Pavlovičová však neopísala podrobnejšie proces „pospájaného pretvárania“ biblických citátov, ktorých uviedla viac ako dvadsať.³³

¹⁸ I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy* ..., s. 451.

¹⁹ V neoplatónskych komentároch Aristotela (I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy* ..., s. 452).

²⁰ I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy* ..., s. 453.

²¹ DOMAŇSKI, J.: „Scholastyczne“ i „humanistyczne“ pojęcie filozofii. In: *Studia Mediewistyczne*, 19 (1978), z. 1, s. 8.

²² I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy* ..., s. 450.

²³ Podľa С. Николава, Проблемът за философските възгледи ..., s. 34.

²⁴ Takýto názor vyslovil už I. Ševčenko (I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy* ..., s. 455).

²⁵ С. Николава, Философски възгледи ..., s. 276-277.

²⁶ *Φιλοσοφία ἐστὶ γνῶσις θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπῳ* (podľa I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy* ..., s. 454)

²⁷ ПАНЧОВСКИ, И.: Философски и богословски концепции на св. Константин-Кирил Философ. In: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Богословски факултет, том 2, (1995), s. 243.

²⁸ TOT, И.: Светите братя Константин-Кирил и Методий. София: „Гутенберг“ 2002, s. 98.

²⁹ ВЕЛЧЕВ, В.: От Константин Философ до Паисий Хилендарски. София: Наука и изкуство 1979, s. 35.

³⁰ K. Pavlovičová, *Filozofický systém* ..., s. 12.

³¹ PG XCIV., 669 B. Pojmu *ὁρισμός* je v slovenčine ekvivalentný význam „vymedzenie“, „vyhraničenie“, latinsky „definitio“.

³² Porovnaj aj s definíciami k DF1 a DF2, ktoré nájdeme v latinskej literatúre, napr. u Cicera (1. stor. pred Kr.): illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum et humanarum scientia (M. TVLLII CICERONIS DE OFFICIIS Liber primus [153] [podľa <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off1.shtml>]); u sv. Augustína (koncom 4. storočia): sapientiam esse rerum humanarum diuinarumque scientiam (Contra Academicos 6.16. [podľa AUGUSTYN Z HIPONY: Przeciw Akademikom. Przekład Augustyniak, K. Kraków: Wyd. WAM 2007, s. 62]); už uvedeného Cassiodora: Philosophia est diuinarum humanarumque rerum, inquantum homini possibile est, probabilis scientia ... Philosophia est assimilari Deo secundum quod possibile est homini (PL LXX., 1167 D); u Izidora Sevilského (7. storočie): Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi coniuncta (1); Philosophia est diuinarum humanarumque rerum in quantum homini possibile est, probabilis scientia (9) (ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI: ETYMOLOGIARUM SIVE ORIGINUM LIBER II, XXIV. (podľa <http://www.thelatinlibrary.com/isidore/2.shtml>)); Hrabanus Maurus (v prvej polovici 9. storočia): Est enim Philosophus, qui diuinarum et humanarum rerum scientiam habet (Hrabanus Maurus: DE RERUM NATURIS, Liber XV,1. [PL CXL., 413 B]).

³³ K. Pavlovičová, *Filozofický systém* ..., s. 4-6. K. Pavlovičová vychádza z toho, že chápanie filozofie je založené na „percipovaní múdrosti“ (Ibidem, s. 7), a preto kladie dôraz na *múdrost'* v biblickom a liturgickom kontexte, nie na filozofiu v 9. storočí a na jej systém. Pojmu *múdrost'* v súvislosti s duchovnom Konštantína už vedci venovali pozornosť (napr. už A. V. Gorskij), rozličným spôsobom ho analyzovali (napr. F. Dvorník, F. Grivec, I. Ševčenko, R. Picchio, J. Meyendorff, A. Danti, M. Capaldo, D. Češmedžijev), aj v súvislosti s biblickými textami. Téma Múdrosti sa objavuje aj v samom ŽK III. O tom sa však K. Pavlovičová nezmiňuje.

1. 3 Metodika textovej identifikácie zdrojov DF

Pri textových výskumoch byzantskej filozofickej literatúry 9. storočia je vhodné rozdeliť textovú identifikáciu na niekoľko diachrónnych stupňov: 1. vznik textu v gréckej filozofickej literatúre (antika), 2. kresťanská recepcia terminológie antickej filozofie (2.-5. storočie) a 3. použitie textu kresťanskou duchovnou autoritou v čase čo najbližšom k polovici 9. storočia.

Text DF umožňuje identifikovať všetky stupne – 1. vznik textu v gréckej filozofickej literatúre: a) DF1 stoici, b) DF2 Platón, c) DF3 (časť) preklad knihy Genezis do gréčtiny v 2. storočí pr. Kr., použitý vo filozofii až Filónom Židom v 1. storočí, 2. recepcia kresťanstvom: a) DF1 a DF2 sú štandardným javom v úvodoch do filozofie v literatúre 3. a 4. storočia používanej aj kresťanskými vzdelancami v 5. a 6. storočí, b) spojenie DF2 a DF3 Origenom³⁴ aj Gregorom Nysským,³⁵ 3. použitie DF1 a DF2 Jánom Damascenským (8. storočie).³⁶

1. 4 Identifikácia

Identifikovanie priameho vplyvu platónskych a stoických koncepcií v DF je neudržateľné, lebo kresťanská filozofia v 4. storočí sa zásadnými myšlienkovými koncepciami dištancuje od (neo)platonizmu a stoicizmu, hoci pretrváva preberanie filozofickej terminológie. Ammonius mladší a Dávid Anacht sú v 9. storočí takmer neznámi autori. Ján Damascénsky v kapitole *O filozofii* čerpá z Ammonia mladšieho, ktorý prebral text od Porfyria,³⁷ hoci zo samého textu to nie je zjavné. Vo Fotiovej Bibliotéke o Dávidovi nenájdeme ani zmienku.³⁸ V poikonoklastickom období je *Prameň poznania*³⁹ systematickým zhrnutím kresťanského poznania. Ak chceme identifikovať závislosť ŽK od textov iných autorov ako Ján Damascénsky, je metodicky dôležité vylúčiť vplyv jeho textov vo filozofických častiach ŽK (konkrétne v DF).

Ján Damascénsky uvádza v Prameni poznania, v časti ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ, niekoľko definícií filozofie. K DF1 a DF2 sú ekvivalentné tieto časti textu (upozornil na to už N. K. Nikol'skij): Божьямъ и чловеѣчамъ вештьмъ разоумъ – [Φιλοσοφία ἐστὶ] γνώσις θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων,⁴⁰ клико можетъ чловеѣкъ приближити сѧ бгѡѣ – [Φιλοσοφία ἐστὶ] ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπῳ,⁴¹ [Φιλοσοφία αἰθῆς ἐστίν] ὁμοιοῦσθαι (κατὰ τὸ δυνατόν) Θεῷ.⁴²

Overenie textových súvislostí DF3 aj v inej časti Prameňa poznania – v ΕΚΔΟΣΙΣ ΑΚΡΙΒΗΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ – prináša identifikáciu ekvivalentných textov k časti DF3: по образъ и по подобью [быти] сътворшасяκμοу и – πλαστουργεῖν τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα τε καὶ ὁμοίωσιν⁴³ alebo δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον [οἰκείαις χερσὶ,] κατ' [οἰκείαν] εἰκόνα τε, καὶ ὁμοίωσιν.⁴⁴

Ján Damascénsky (+745) sa stal obhajcom úcty k svätým ikonám a systematikom poznania. Celý text DF nie je identický s nijakým zo zachovaných gréckych textov, v ktorých sa definuje filozofia. Autoritatívnosť Jána Damascénskeho je v 9. storočí nesporná, preto nemôžeme jeho texty z pramenných údajov vylúčiť. Popri základnom predpoklade (pojmové ekvivalencie) spĺňajú aj ďalší predpoklad – časovo najbližší text. Na základe týchto formálnych metodických predpokladov pokladáme práve *Prameň poznania* za zdrojový text DF.

³⁴ I. Ševčenko, *The Definition of Philosophy ...*, s. 456.

³⁵ JAEGER, W.: *Wczesne Chreścijaństwo i grecka Paideia*. Bydgoszcz: Homini 2002, s. 107. (Early Christianity and Greek Paideia. Cambridge 1961)

³⁶ V literatúre, ktorá vznikla po texte Jána Damascénskeho, sa nám nepodarilo nájsť definíciu filozofie pojmovo blízku DF.

³⁷ PG XCIV., 533, poznámky (4) a (5).

³⁸ ΜΤΡΙΟΒΙΒΛΙΟΝ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ (PG CIII., 41-1588).

³⁹ ΠΗΓΗ ΓΝΩΣΕΩΣ (PG XCIV., 521-1228).

⁴⁰ PG XCIV., 533 B; 669 C.

⁴¹ PG XCIV., 669 C.

⁴² PG XCIV., 533 B. V poznámke [†] sa uvádza, že jeden kódex obsahuje prípis, ktorý uvádzame v okrúhlych zátvorkách.

⁴³ PG XCIV., 912 A.

⁴⁴ PG XCIV., 920 B.

1. 5 Preklady a význam

1. 5. 1 Preklady

V byzantskej literatúre sa nenašiel pramenný text, z ktorého vznikla celá DF. Preklady sa preto rôznia: „Poznání věcí božských a lidských, nakolik se může člověk přiblížit Bohu, neboť učí člověka, aby byl svými skutky obrazem a podobenstvím toho, který ho stvořil;“⁴⁵ „Poznávání božských a lidských věcí, nakolik sa môže človek priblížiť Bohu; (ono) učí človeka, že svojimi skutkami má sa stať obrazom a podobou toho, ktorý ho stvoril;“⁴⁶ „(Filozofia je) poznávanie ľudských a božských vecí, (učí) nakolik sa môže človek priblížiť k Bohu, lebo skutkom učí človeka, aby sa stal obrazom a podobenstvom toho, ktorý ho stvoril;“⁴⁷ „Poznávanie božských a ľudských vecí, nakolik sa môže človek priblížiť k Bohu, lebo učí človeka, ako sa skutkami stať obrazom a podobou svojho Stvoriteľa;“⁴⁸ „Poznávanie božských a ľudských vecí, pokiaľ sa človek môže priblížiť k Bohu. Učí človeka stať sa vlastnými skutkami obrazom a podobou toho, ktorý ho stvoril;“⁴⁹ „Pochopení božských a lidských věcí, nakolik se člověk může přiblížit Bohu, neboť skutkem učí člověka, aby byl k obrazu a podobě toho, který jej stvořil.“⁵⁰

F. Grivec v svojej neskoršej knihe ani neuvádza ucelený preklad definície, hoci text dáva do úvodzoviek: „Spoznanje božjih in človeških reči, kolikor se more človek približati Bogu.“⁵¹ Vo svojej staršej práci však prekladá celú DF: „Die Wissenschaft der göttlichen und menschlichen Dinge, insoweit sich der Mensch Gott nähern kann, und daß sie den Menschen lehrt, durch das Tugendwerk nach dem Bilde und Gleichnisse des Schöpfers zu sein.“⁵² Ďalšie preklady: „Знание вещей божественных и человеческих, насколько может человек приблизиться к Богу, что учит человека делами (своими) быть по образу и подобию Сотворившего его;“⁵³ „Философията е познаване на божииите и човешките неща, което учи доколко човек може да се приближи към бога и как чрез дела да стане образ и подобие на оновова, който го е създал;“⁵⁴ „Философията е познаване на божииите и човешките неща, което учи как човек може да се приближи към Бога, доколкото е възможно за него, и как чрез дела да стане като Онзи, Който го е създал по Свой образ и подобие;“⁵⁵ „Knowledge of things Divine and human, as much as man is able to approach God, for it teaches man by deeds to be in the image and after the likeness of the One who created him;“⁵⁶ „The knowledge of matters of God and man, to what extent man can approach God and how, through virtue, it teaches man to be in the image and likeness of the Creator;“⁵⁷ „Elle est, dit-il, la consoissance des choses divines et humaines dans la mesure où l'homme peut s'approcher de Dieu; en dehors de tout cela elle enseigne à l'homme à se comporter dans ses actes d'après l'image de Dieu qui le créa;“⁵⁸ „Knowledge of things human

⁴⁵ DVORNÍK, F.: Byzantské misie u Slovanů. Praha: Vyšehrad 1970, s. 78.

⁴⁶ STANISLAV, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. Praha: L. Mazáč MCMXXXIII, s. 16.

⁴⁷ AVENARIUS, A.: Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI.-XII. století. Bratislava: Veda 1992, s. 70.

⁴⁸ DUPKALA, R.: Reflexie „definície“ filozofie vo veľkomoravskej legende Života Konštantína. In: Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre. Zost. Košláková, E. – Kralčák, L. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozof. Fak. 1999, s. 64-65.

⁴⁹ VRAGAŠ, Š.: Život sv. Konštantína Cyrila a Život sv. Metoda. Martin: Matica Slovenská 1991. Vyd. druhé upravené, s. 34.

⁵⁰ Magnae Moraviae fontes historici II. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1967, s. 66.

⁵¹ GRIVEC, F.: Slovanska blagovesnika sv. Ciril in Metod. Celje: Mohorjeva družba v Celju 1963, s. 18.

⁵² GRIVEC, F.: Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1960, s. 28.

⁵³ ФЛОПЯ, Б. Н.: Сказание о начале славянской письменности. Санкт-Петербург: Алтейя 2004, s. 140-141.

⁵⁴ Климент Охридски. Събрани съчинения ..., s. 122.

⁵⁵ И. Панчовски, Философски и богословски концепции ..., s. 235.

⁵⁶ I. Ševčenko, The Definition of Philosophy ..., s. 450.

⁵⁷ KANTOR, M. – WHITE, R. C.: The VITA of Constantine and the VITA of Methodius. The University of Michigan 1976, s. 9. (= Michigan Slavic Materials No. 13)

⁵⁸ ANASTASIOU, I. E.: L'éducation de saint Constantine-Cyrille le Philosophe. In: Константин-Кирил Философ. Доклады от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София: БАН 1971, s. 87.

and divine, insofar as Man is able to approach God, for it teaches Man by his actions to become the image and likeness of his Creator.”⁵⁹

Rozmanitosť prekladov nie je spôsobená rozmanitosťou textu ŽK. V zachovaných prepisoch je DF vzácné jednotná.⁶⁰ S. Nikolova označila v definícii dva pojmy, ktoré sa nejednoznačne interpretujú – $\rho\alpha\sigma\omega\gamma\mu\alpha$ a $\delta\epsilon\iota\tau\epsilon\lambda\epsilon$.⁶¹ Nakrátko chceme venovať pozornosť pojmu $\rho\alpha\sigma\omega\gamma\mu\alpha$, ktorý má jednoznačný grécky ekvivalent; pojem $\delta\epsilon\iota\tau\epsilon\lambda\epsilon$ ako aj DF3 si vyžaduje širšiu komparáciu s byzantskou filozofickou literatúrou najmä 6.-9. storočia, v ktorej sa opisuje slovné spojenie *obraz a podoba Božia* (tomuto problému sa budeme venovať na inom mieste). Väčší priestor by si vyžadoval aj opis interpretácie častí DF viacerými byzantskými autormi. Tu chceme ešte poznamenať, že sa všeobecne rozlišujú teoretické a praktické definície filozofie,⁶² pričom DF1 patrí k teoretickým, DF2 k praktickým definíciám. Vzhľadom na použitie slova $\delta\epsilon\iota\tau\epsilon\lambda\epsilon$ vykazujú DF3 znaky praktickej filozofie.

1. 5. 2 Pojem $\rho\alpha\sigma\omega\gamma\mu\alpha$

Pri identifikovaní ekvivalentných gréckych textov je sémantika slova $\rho\alpha\sigma\omega\gamma\mu\alpha$ závislá od významu termínu $\gamma\omega\iota\sigma\iota\varsigma$.⁶³ Sémantiku termínu (pojmu) nájdeme v každom teoretickom patristickom texte, pretože každý filozof písal o poznaní. Pojmu *poznanie* sa napríklad venuje prvá kapitola Dialektiky Jána Damascénskeho. Nájdeme tu niekoľko definícií poznania: *Οὐδὲν τῆς γνώσεως ἐστὶ τιμιώτερον γὰρ γνώσις φῶς ἐστὶ ψυχῆς λογικῆς· τὸ ἔμπαλιν, ἡ ἄγνοια, σκότος*⁶⁴ – Poznaniu sa nič nevyrovná, lebo poznanie je svetlo rozumnej duše. Opačkom je nevedenie, temnota.

Výklad pojmu *poznanie* by si vyžadoval rozsiahlejšiu štúdiu. Pre účely tejto práce naznačíme v krátkosti základné rysy tohto pojmu v kresťanskom prostredí 9. storočia.

Bez zveličenia možno povedať, že *poznanie* je ťažiskovým termínom v dejinách filozofie. V kresťanskom pohľade je problém poznania spojený so starým Platónovým (ešte Parmenidovým) riešením otázky poznania, ktoré sa spája s kategóriou nemennosti, istoty; objekty poznania musia byť nemenné. V kresťanskej filozofii túto nemennosť predstavuje najmä Boh. Tak ako neoplatónska filozofia neopisujú ani kresťanskí filozofi vrcholné, najvyššie poznanie formálno-analytickým jazykom, no na rozdiel od neoplatonikov za základné prijímajú iné texty. Ján Damascénsky podčiarkuje dôležitosť Svätého písma, z ktorého pochádza všetko pravdivé poznanie.⁶⁵ Vrcholné poznanie, poznanie božského nie je aritmetickým alebo logickým (formálnym) poznaním. Poznanie Boha, pravého bytia a jedinej nemennosti, mimočasovosti a nekonečnosti je vnútorným zážitkom. Pri opise tohto procesu sa dokonca vynecháva samo slovo *poznanie*, lebo tento vnútorný zážitok je nadpoznaním, čiže aj nepoznaním.⁶⁶ Základné texty vykladajúce takýto proces poznávania sú spisy Pseudo-Dionýza Areopagitu. V textoch⁶⁷ ukazuje Areopagita dve cesty, ktorými možno zakúsiť božské (cieľ poznania). Apofatický spôsob preniká k božskému popieraním všetkých entít reálneho sveta, zbavovaním sa vecných predstáv v mysli. Jedným z vrcholov apofatickej metódy je piata kapitola diela O božských menách, kde sa popiera nielen

⁵⁹ TACHIAOS, A.-E. N.: Cyril and Methodius of Thessalonica: The Acculturation of the Slavs. New York: St. Vladimirs Seminary Press 2001, s. 27.

⁶⁰ Rozmanitosť prekladov DF zdôvodňuje R. Dupkala aj tým, „že ... jestvuje vyše 40 nie totožných «prepisov» pôvodného textu tejto literárnej pamiatky...“ (R. Dupkala, Reflexie „definície“ filozofie ..., s. 64).

⁶¹ С. Николова, Проблемът за философските възгледи ..., s. 26-27.

⁶² J. Domański, „Scholastyczne“ i „humanistyczne“ pojęcie ..., s. 8-9.

⁶³ Tak usudzuje aj P. Ch. Ilievski - ИЛИЕВСКИ, П. Хр. Константин-Кирил „Философ“ – ортодоксен теолог. In: Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука. Македонска Академија на науките и уменостите, XIX (1994), č. 1-2, s. 92. Uvádza aj etymologický rozbor staroslovienského slova.

⁶⁴ PG XCIV., 529 A.

⁶⁵ PG XCIV., 529 B.

⁶⁶ Pozri napr. PG III., 997 B-C.

⁶⁷ ΠΕΡΙ ΘΕΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ (PG III., 585-983), ΠΕΡΙ ΜΥΣΤΙΚΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ (PG III., 997-1048), ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ (PG III., 119-340).

možnosť myslieť na hmotné veci, ale aj samo sloveso *byť* sa spája s ľudskými predstavami, preto po niekoľkých protikladných slovných spojeniach sa dochádza k tvrdeniu, že Boh *najmä nie je*.⁶⁸ Druhá mystagogická cesta je katafatická – cez javy tohto sveta. Hoci veci pozemského sveta sú menlivé, v texte sa tvrdí, že poznanie touto cestou (katafatickou) je možné, lebo svet je výtvorom Božím, výtvorom dobrým – podľa knihy Genezis. Avšak poznanie možno dosiahnuť len prekonávaním vecnosti súcna. Boh je nad všetkými atribútmi, ktoré mu pripisujeme, preto musíme myseľ oddaľovať od hmotných vlastností vecí. Katafatická cesta poznania je aj cesta, ktorou sa nám sprostredkúva božské napr. cez sväté ikony, cez chrámový priestor, farebnosť chrámovej výzdoby, cez liturgické úkony. V tomto smere poznávania má veľký význam symbolika. Areopagita nazýva takéto učenie mystagogiou, občas anagógiu. Teologické poznanie je mystické nie preto, že je utajené (skryté), ale preto, že takýto proces poznávania je spojený s tajomnom. Ľudským jazykom sa nedá ani opísať. Náplňou termínu *mystagógia* je vedenie mysle k dosiahnutiu takéhoto stavu. Podľa pápežského bibliotekára Anastázia bol Konštantín-Filozof vynikajúco oboznámený s dielom Pseudo-Dionýza, vedel ho naspamäť.⁶⁹

Netreba zabúdať, že cesta k božskému, poznanie, je spojené s praktickou stránkou – s kresťanským životom podľa Krista. Čisté poznanie bez viery a vykonávania dobra jednoznačne odmieta napríklad Maxim Význávač.⁷⁰

2. Významy a systematika filozofie

2. 1 Hodnotenia filozofie Konštantína

Sémantika pojmov a systematika spôsobu myslenia v čase vzniku textu nám môže odhaliť významové vrstvy, ktoré možno identifikovať ako historické, na rozdiel od analýzy textu prostredníctvom pojmov, ktoré pri vzniku textu netvorili nijakú významovú vrstvu.

Voči doterajším hodnoteniam filozofie Konštantína sa vyslovili zásadné námietky v dvoch smeroch: 1) Označovanie filozofie Konštantína ako panteizmu, scholasticizmu, svojský racionalizmus alebo jej analýza pojmami súčasného teologického myslenia pokladajú M. Byčvarov a V. Gorskij za nevhodné. Píšu: „Interpretáciám ... škodí určitá miera jednostrannosti a pokusy modernizovať a zosúčasňovať svetonázory Konštantína-Filozofa.“⁷¹ 2) V slovenskej odbornej literatúre bola identifikácia antických textových vplyvov v DF prijatá negatívne. A. Avenarius hodnotil rozdelenie DF na časť platónsku a stoickú ako precenenie antických vplyvov v diele Konštantína.⁷² R. Dupkala sa pripája k takémuto pohľadu.⁷³ Priamy platónsko-stoický vplyv na DF odmietal už I. Ševčenko.⁷⁴

Pri hodnotení filozofie Konštantína-Filozofa treba uplatniť historický pohľad, ktorý umožní v niektorých interpretáciách jeho filozofie odhaliť omyly, nezlučiteľné s byzantskou filozofiou.

Medzi omyly môžeme zaradiť nasledovné tvrdenia: Podľa V. Velčeva Konštantín „teologizuje objektívny idealizmus platónsko-stoického typu“⁷⁵ a prikláňa sa k pohľadu na filozofiu Konštantína ako na „idealistický panteizmus.“⁷⁶ Nachádzanie elementov panteizmu je nesprávne v ontológii. Na adresu takýchto hodnotení uvádzam aspoň niekoľko fragmentov z byzantských textov. Napríklad Ján Damascénsky píše: *ἀλλ' ὅτι πάντων ὑπεροχικῶς τῶν ὄντων ἐξήρηται. Οὐδεν*

⁶⁸ *μᾶλλον δὲ οὔτε ἐστίν* (PG III., 817 D).

⁶⁹ *quique totum codicem saepe memorati et memorandi Patris memoriae commendaverat* (Anastasii S. Romanae Ecclesiae bibliothecarii ad Carolum Calvum literae de Joanne Scoto, Operam S. Dionysii Areopagitae interprete. (PL CXXII., 1029-1030))

⁷⁰ Pozri bližšie КАПРИЕВ, Г.: Византийская философия. София: „ЛИК“ 2001, s. 104.

⁷¹ БЫЧВАРОВ, М. – ГОРСКИЙ, В.: Значение наследия Константина-Кирилла в философской культуре Древней Болгарии и Киевской Руси. In: Кирило-Методиевски студии. Книга 5, София: БАН 1988, s. 7.

⁷² A. Avenarius, Byzantská kultura ..., s. 71.

⁷³ R. Dupkala, Reflexie „definície“ filozofie ..., s. 68.

⁷⁴ I. Ševčenko, The Definition of Philosophy ..., s. 451-452.

⁷⁵ B. Velčev, От Константин Философ ..., s. 35.

⁷⁶ Ibidem, s. 37.

γὰρ τῶν ὄντων, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα ἐστί⁷⁷ – A nie je všetkého súcna časťou (lebo je súcnom stojacim nad všetko bytie). Identické tvrdenia nájdeme aj u Areopagitu: τὸν ὑπὲρ πάντα Θεόν.⁷⁸ Panteizmus sa definoval aj sa definuje ako stotožnenie Boha, božského princípu so všetkým existujúcim, s prírodou, s vesmírom. Kresťanskí myslitelia odmietali takýto názor a oddeľovali Boha od ním stvoreného sveta.

V analýze Konštantínovho vedeckého diela, v ktorom sa venuje pozornosť aj jeho filozofii, rozoberá I. Tóth⁷⁹ texty Dávida Anachta a zdôrazňuje platónsky (neoplatónsky) vplyv na kresťanské myslenie.⁸⁰ Koriguje Grivcov pohľad (Grivec popieral vplyv Pseudo-Dionýza Areopagitu na Konštantína; podľa neho sa Konštantín s areopagitikami oboznámil až koncom svojho života, pri návšteve v Ríme)⁸¹ tvrdením, že Konštantín poznal diela Areopagitu už pri preklade evanjelií. Bez akýchkoľvek bližších dôkazov tvrdí, že Konštantín prijal od Areopagitu len tie názory, ktoré súviseli s racionalistickými pohľadmi a na nich založenej praktickej činnosti – „mysticizmus Areopagitu ako celok bol Konštantínovi cudzí.“⁸²

Musíme rezolútne odmietnuť tvrdenia F. Grivca i I. Tótha. Areopagitova teológia sa totiž od 6. storočia jednoznačne stáva základným zdrojom byzantskej teológie. Maxim Vyznávač, Ján Damascénsky i patriarcha Fotios sú dobre oboznámení s areopagitikami. Maxim Vyznávač ich detailne komentoval,⁸³ Ján Damascénsky sa odvoláva na Pseudo-Dionýza v Presnom výklade pravoslávnej viery,⁸⁴ Fotios v Bibliothéke pochvalne spomína Dionýza označujúc ho za ὁ μέγας Διονύσιος.⁸⁵ Znalosť Dionýzových diel a ich obsahu bola nevyhnutnosť pre vysoko vzdelaného človeka. Nemožno hovoriť ani o racionalistickej interpretácii areopagitík v 9. storočí. Je to základné nepochopenie areopagitík. Ako by sa dalo racionálne interpretovať učenie o anjelskej hierarchii, o sviatostiach, o tajomstve Božom? Tvrdenie o racionalizme vyplýva z nepochopenia textov, ktoré sú prepojené s tajomnom (mystériom) poznania Božského. Nieto nijakého dôvodu sa domnievať, že by Konštantín zmenil niečo na tejto tradícii. Preto sú uvedené výklady (Grivec, Velčev, Tóth) neprijateľné.

Do druhej skupiny hodnotení filozofie nezlučiteľných s byzantskou filozofiou zaraďujeme modernistické hodnotenia. Nejasnosti a nepresnosti v týchto hodnoteniach vyplývajú z používania pojmov, ktoré majú v súčasnosti inú sémantiku ako v 9. storočí. Pojmy ako *filozofia*, *teológia*, *prax*, *teória* majú v byzantskej literatúre konkrétny obsah aj príslušné vzájomné väzby. Do tejto skupiny patria aj hodnotenia, ktoré analyzujú filozofiu Konštantína pojmami cudzími prostrediu 9. storočia (scholastika, špekulatívna a pozitívna filozofia atď).⁸⁶

Medzi nehistorické interpretácie zaraďujeme aj Pejčevovo hodnotenie Konštantína ako predstaviteľa špekulatívnej (scholastickej), nie pozitívnej filozofie.⁸⁷ Definícia filozofie v ŽK IV je podľa neho z historicko-filozofického pohľadu „jednou z prvých lastovičiek európskeho scholasticizmu.“⁸⁸ Nevysvetľuje sa, čo je v definícii filozofie scholasticizmom; veď textová tradícia

⁷⁷ PG XCIV., 845 D.

⁷⁸ PG III., 913 C.

⁷⁹ И. Тот, Светите братья ..., s. 91-119.

⁸⁰ Ibidem, s. 99-101, 105, 110.

⁸¹ Podľa И. Тот, Светите братья ..., s. 113-114.

⁸² И. Тот, Светите братья ..., s. 114.

⁸³ Pozri PG IV.

⁸⁴ Napríklad PG XCIV., 844 C.

⁸⁵ PG CI., 697 D.

⁸⁶ Tieto analýzy môžeme prirovnať k deleniu analýzy na interpretáciu textu a jeho použitie (ECO, U. – RORTY, R. – CULLER, J. – BROOKE-ROSE, CH.: Interpretacja i nadinterpretacja. Kraków: Znak 1996, s. 92-94. (Interpretation and overinterpretation. Cambridge 1992), pričom nasledujúce hodnotenia filozofie Konštantína patria do použitia textu. Zástancom pragmatistického prístupu k literatúre navrhujeme vnímať nasledujúce odseky bodu 2. 1 ako jedno z hodnotení, ktoré si nekladie nárok na výlučnosť, ale iba na historickosť.

⁸⁷ ПЕЙЧЕВ, Б.: Кириловото определение на философията. In: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София: БАН 1969, s. 71.

⁸⁸ Ibidem, s. 73.

siaha k Platónovi a stoikom, ktorých určite nenazveme scholastikmi. Totožné definície filozofie používajú napokon aj kresťanskí autori 6.-8. storočia. Nejde teda o lastovičku, ale o text nadväzujúci na stáročnú tradíciu kresťanských filozofických textov.

Ďalšiu nehistorickú interpretáciu možno nájsť v reprezentatívnom diele o dejinách filozofie na Slovensku,⁸⁹ kde je niekoľko strán venovaných aj Konštantínovi Filozofovi a Metodovi na Veľkej Morave (s. 15-26). Spomína sa učiteľ Konštantína Fobius⁹⁰ a jeho veľká učenosť, podčiarkuje sa pritom rozpor medzi teológiou a filozofiou: „Teológia uňho nevytlačila filozofický spôsob uvažovania, že vo filozofii, a nie v mystike hľadal prameň poznania“ (s. 23-24). V závere autor konštatuje: „Nemenej závažný je aj politický a svetonázorový aspekt Konštantínovej filozofickej koncepcie. Obsahuje zárodok odporu voči duchovnému univerzalizmu, ktorým rímska, ale aj byzantská cirkev maskovali svoje hegemonistické, svetovládne ambície.“⁹¹

O úlohe Konštantínovej filozofie P. Volek píše: „Tým dal znova implicitne filozofiu do služby by medzináboženského dialógu, evanjelizácie a katechézy, čiže praktickej teológie.“⁹² Použitie slovného spojenia *praktická teológia* je vzhľadom na systematické definície Maxima Vyznávača a Jána Damascénskeho (pozri nižšie) nehistorické. Filozofia sa delí na teoretickú a praktickú, pričom teológia spadá pod teoretickú filozofiu. Preto slovné spojenie *praktická teológia* je moderným termínom, ktorý nemá vzťah k sémantike 9. storočia. To isté platí aj o „medzináboženskom dialógu.“ Pre Jána Damascénskeho sú vyznávači islamu tí, ktorí pripravujú cestu Antichristovi (*πρόδρομος οὖσα τοῦ ἀντιχρίστου*).⁹³ Uvedené slovné spojenie patrí do súčasnej terminológie, nemá adekvátny význam v duchovnom prostredí 9. storočia.

Za nehistorický pokladáme aj takýto Volekov záver: „Filozofia by teda mala podľa sv. Konštantína poukazovať na racionalitu viery. Týmto sa zaradil do tábora dialektikov, ktorí používajú logiku a filozofiu v teológii a vo viere. Veľa o tom teoreticky nepremýšľal, skôr ju používal prakticky. Pri začiatkoch christianizácie a písomnej kultúry Slovanov to bola podľa neho tá najdôležitejšia úloha, ktorú chcel splniť.“⁹⁴ Príliš zjednodušené hodnotí P. Volek duchovný svet človeka, ktorému za jeho teoretické znalosti prisudzovali „titul“ *filozof* a svojou učenosťou ohuroval vzdelanú špičku Ríma. Vo viere sa logika neuplatňuje, pretože pochopenie synchronnej jednoty a rozdielnosti či bohočlovečenstva vyžaduje prijatie tajomstva bez pomoci dialektiky (pozri v textoch Pseudo-Dionýza Areopagitu alebo Jána Damascénskeho).

2. 2 Systematické vymedzenie filozofie

Systematické vymedzenie filozofie nenájde v literatúre polovice 9. storočia. Je však v textoch Maxima Vyznávača a Jána Damascénskeho. V komentároch k Areopagitovým Listom Maxim Vyznávač píše: *Τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν ἐστὶ πρακτικόν, τὸ δὲ θεωρητικόν. Καὶ τοῦ μὲν πρακτικοῦ τὸ μὲν ἐστὶ κοινόν, ὃ καὶ πολιτικόν καλεῖται, οἷον τὸ νομοθετικόν · τὸ δὲ ἴδιον, οἷον τὸ ἠθικόν. Μέσον δὲ πρακτικοῦ τὸ οἰκονομικόν. Τοῦ δὲ θεωρητικοῦ τὸ μὲν ὑνόμεσται φυσικόν, τὸ ἐν αἰσθητοῖς καὶ μεταβλητοῖς, ὃ καὶ κοσμολογικόν ἐστὶ · τὸ δὲ ἐποπτικόν καὶ θεολογικόν, τὸ ἐν νοητοῖς καὶ αἰδίοις. Ταῦτα νῦν ἐξέθετο ἐν τούτοις. Μέσον δὲ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ ἐν αἰδίοις καὶ αἰσθητοῖς, ὅπερ ἐστὶν ἀστρονομικόν καὶ μαθηματικόν*⁹⁵ – Filozofia je praktická (vecná) a teoretická (nazeracia). Praktická je o spoločnosti ako politika a tiež zákonodarstvo či etika. Stredom

⁸⁹ Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I. Bratislava: Veda 1987.

⁹⁰ Ibidem, s. 19, 23.

⁹¹ Ibidem, s. 24-25. V Jablonický Bodnárove hodnotenie filozofie Konštantína označil slovami: „Iba čiastočne a náznakovo a možno aj trochu rozpačito sa s ním [Konštantínom] vyrovnáva ...“ (JABLONICKÝ, V.: Z filozofického odkazu antiky Marka Aurelia, Byzancie a kresťanstva solúnskych bratov Konštantína-Cyrila a Metoda. In: Cyril a Metod. Slovensko a Európa. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Trnava 25-29. 5. 2005. Trnava: Univ. Sv. Cyrila a Metoda, s. 115.

⁹² VOLEK, P.: Úloha filozofie v diele sv. Konštantína (Cyrila), učiteľa Slovanov. In: Disputationes scientificae Universitatis Catholicae in Ružomberok, 1 (2001), č. 2, s. 9.

⁹³ PG XCIV., 764 A.

⁹⁴ P. Volek, Úloha filozofie ..., s. 13 (podčiarkol E. L.).

⁹⁵ PG IV., 568 C.

praktickej je hospodárska (ekonomika). Teoretickú nazývame fyzickou, zmyslovou a premenlivou je aj kozmológia. Najvyššia je teologická, duchovná a večná. Ňou v našich časoch vysvetľujeme všetko. Stredom teoretickej filozofie, večnými a zmyslovými, sú astronómia a matematika.

Ján Damascénsky podáva systematické členenie filozofie, pričom jeho pojmovú schému možno prijať ako základnú aj pre poobrazoborecké obdobie (nelíši sa obsahovo od Maximovej). V 3. ako aj 67. kapitole Filozofických kapitol sa uvádza šesť definícií filozofie a systematika vedenia. Uvádzajú sa takéto definície: *Φιλοσοφία ἐστὶ τέχνη τεχνῶν, καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν* ... *Φιλοσοφία πάλιν ἐστὶ φιλία σοφίας*⁹⁶ – Filozofia je umenie umení a vedenie vied ... Filozofia je tiež láska k múdrosti. Komplexnú predstavu o filozofii podáva nasledovný text: ... *ἐπιστήμη δὲ, πᾶσα λογικὴ τέχνη· γραμματικὴ, ῥητορικὴ, καὶ αἱ τοιαῦται* ...⁹⁷

*Διαιρεῖται δὲ ἡ φιλοσοφία εἰς θεωρητικὸν καὶ πρακτικόν· τὸ θεωρητικόν, εἰς θεολογικόν, φυσιολογικόν, καὶ μαθηματικόν· τὸ δὲ πρακτικόν, εἰς ἠθικόν, οἰκονομικόν, πολιτικόν.** *Θεωρητικόν μὲν οὖν ἐστὶ τὸ τὴν γνώσιν κοσμοῦν. Ἔστιν οὖν θεολογικόν, τὸ κατανοεῖν τὰ ἀσώματα καὶ αἴδια. Πρῶτον μὲν Θεὸν τὸν ὄντως αἶον. Ἐπειτα δὲ καὶ ἀγγέλους καὶ ψυχάς. Φυσιολογικόν δὲ, ἡ τῶν ὑλικῶν, καὶ προχείρον ἡμῖν γνώσις, ἥτοι ζώων, φυτῶν, λίθων, καὶ τῶν τοιούτων. Μαθηματικόν δὲ ἡ τῶν καθ' αὐτὰ μὲν ἀσωμάτων, ἐν σώμασι δὲ θεωρουμένων, γνώσις· ἀριθμῶν, φημὶ, καὶ ἀρμονίας φθόγγων. Ἔτι δὲ σχημάτων, καὶ ἄστρον κινήσεως, ἡ μὲν οὖν περὶ ἀριθμοὺς θεωρία τὴν, ἀριθμητικὴν συνίστησιν ἐπιστομὴν ἡ δὲ περὶ φθογγούς, τὴν μουσικὴν, ἡ δὲ περὶ τὰ σχήματα, τὴν γεωμετρικὴν ἡ δὲ περὶ τὰ ἄστρα, τὴν ἀστρονομικὴν*⁹⁸ – Vedenie je všetko rozumové (logické) umenie (zručnosť) – gramatika, rétorika a iné podobné ... Filozofia sa delí na teoretickú a praktickú. Teoretická je teológia, fyziológia a matematika, praktická je etika, ekonómia, politika. Teoretická filozofia je aj poznávanie kozmu. Teológia sa zaoberá netelesnými a nehmotnými vecami. Predovšetkým Bohom, nehmotným bytím, potom anjelmi a dušami. Fyziológia (prírodoveda) je poznanie hmotných a ňou utvorených (pretvorených) vecí – živočíchov, rastlín, kameňa a iných podobných vecí. Matematika je poznanie o tom, čo je netelesné, ale viditeľné (nahliadnuteľné) v telesných veciach; číslami, harmóniou zvukov, okrem toho schémami (tvarmi) a pohybom hviezd. Teóriu čísel zjednocuje (syntetizuje) aritmetická náuka, zvukov muzika, schém (tvarov) geometria, hviezd astronómia.

Gramatiku a rétoriku Ján Damascénsky nezahŕňa pod filozofiu. Filozofiu rozdeľuje na teoretickú a praktickú. Teoretickú filozofiu sú teológia, fyziológia a matematika (aritmetika, muzika, geometria a astronómia). Dialektika sa v tomto systéme priamo neuvádza.⁹⁹ Časťami praktickej filozofie sú etika, ekonomika a politika.¹⁰⁰

2. 3 Obsahové vymedzenie filozofie a vzdelania

Vo svojom systematickom členení neuvádza Ján Damascénsky pri teoretickej filozofii pojmy *dialektika* či *logické umenie*. Svoj postoj vysvetľuje nasledovne: *Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὡς τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς φιλοσοφίας ἀρχόμεθα, ὅπερ ὄργανόν ἐστι μᾶλλον τῆς φιλοσοφίας, ἢπερ μέρος. Αὐτῇ γὰρ πρὸς πᾶσαν ἀποδείξιν κέχρηται*¹⁰¹ – Na samom začiatku si treba uviesť, že logické časti filozofie sú viac jej nástrojom ako súčasťou. Tento nástroj potrebujeme pri každom dokazovaní.

Prvá časť Prameňa poznania má nadpis ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ. Obsahuje najmä prevzaté texty: Kapitoly 1-8 – vstup, vlastné úvahy a kompilácie mnohých autorov; kapitoly 9-14

⁹⁶ PG XCIV., 533 C.

⁹⁷ Ibidem.

* Uvedená časť je identická s Ammoniovým komentárom k Porfýriovej Isagogé (PG XCIV., 533 – poznámka).

⁹⁸ PG XCIV., 533 D-536 A.

⁹⁹ V latinskom prostredí 9. storočia delí Hrabanus Maurus filozofiu na fyziku, etiku a logiku. Fyziku delí na sedem častí a logiku na dve – rétoriku a dialektiku (Hrabanus Maurus: DE RERUM NATURIS – De philosophis gentium Liber XV, I (podľa <http://www.mun.ca/rabanus/drn/15.html>)).

¹⁰⁰ *καὶ εἰ μὲν ἐν ἀνθρώπῳ νομοθετεῖ, λέγεται ἠθικόν· εἰ δὲ ὅλην οἴκῳ, λέγεται οἰκονομικόν· εἰ δὲ πόλει καὶ χώραις, λέγεται πολιτικόν* (PG XCIV., 536 A-B).

¹⁰¹ PG XCIV., 536 C.

– Porfýrios; kap. 19-29 – Porfýrios - Isagogé; kap. 32-39 a 47-63 – Aristoteles - Kategórie.¹⁰² Vo zvyšných kapitolách sa nachádzajú okruhy, ktoré sa stali dôležitou súčasťou kresťanskej vierouky (napr. *Περὶ φύσεως* [40], *Περὶ ὑποστάσεως* [42]). Obsah Filozofických kapitol vníma Ján viac ako nástroj (aristotelovský), nie ako samostatnú časť. Je to úvod potrebný do každej náuky o poznaní. Aj autor Života patriarchu Nikefora¹⁰³ stotožňuje filozofiu s obsahom Filozofických kapitol.

Analytické poznanie bolo nevyhnutnou súčasťou filozofie. Systematické členenie filozofie neobsahuje detailnejší obsah teoretickej filozofie. Ján Damascénsky zahŕňa do teológie poznanie o Bohu, o anjeloch a dušiach, bez bližšej konkretizácie obsahu tejto teológie. Do filozofie musíme zaradiť aj tú oblasť poznania, o ktorej nám podáva informácie text ŽK IV, V, VI, IX-XI. Teoretickú filozofiu možno vymedziť a do jej obsahu začleniť najmä okruhy, ktoré nie sú obsahom matematického štvorcestia, fyziológie a Filozofických kapitol – dôkazy Božej existencie, o Božských menách, angelológia, antropológia, christológia, soteriológia, eschatológia, demonológia (tieto okruhy sú v Prameni poznania označené ako ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΔΟΓΜΑΤΙΚΑ¹⁰⁴), identifikácia a vyvrátenie heretických učení a iných náboženstiev. *Prameň poznania* Jána Damascénskeho je súhrnným textom všetkých uvedených oblastí.¹⁰⁵ Texty Jána Damascénskeho sú identifikované ako zdrojové pre ŽK V a VI¹⁰⁶ i pre DF. Na základe analýzy textového vplyvu usudzujeme, že *Prameň poznania* treba pokladať za základný text teoretickej filozofie, z ktorého vychádzajú filozofické texty ŽK.

Pojem filozofie nezahŕňa obsahovo celé vzdelanie poskytované v 9. storočí v Byzancii. Rámcovo možno obsah vzdelania vymedziť pojmami uvedenými v ŽK IV (súvisia s Konštantínovým „titulom“ *Filozof*).¹⁰⁷

Gramatika. Gramatika bola veľmi dôležitým predmetom výučby, hoci ju Ján Damascénsky nezaraďuje do filozofie. Dôraz na gramatiku je v Konštantínopole známy od 5. storočia. V edikte Teodózia II. z roku 425 sa stanovuje, aby zriadené auditórium malo 31 učiteľov, z toho aby 20 vyučovalo gramatiku.¹⁰⁸ Základom gramatiky bola učebnica Dionýza Tráckeho s komentármi.¹⁰⁹ Množstvo zachovaných byzantských rukopisov svedčí aj o používaní textov Apolonia Dyskola a jeho syna Herodiána o vetnej skladbe a o slovných druhoch a Hermogena z Tarzu o kategóriách literárneho štýlu a o princípoch literárnej kritiky.¹¹⁰ Obsah výučby gramatiky v 9. storočí nám podáva aj text mnícha Pachomia *προθεωρία εἰς τὴν γραμματικὴν*, kde sú uvedení mnohí autori so stručným obsahom ich gramatického učenia.¹¹¹ Dôraz kladený na formu je príznačný pre gramatické vzdelanie Byzantíncov.¹¹²

¹⁰² Podľa LOUTH, A.: *St. John Damascene: tradition and originality in Byzantine theology*. Oxford: Oxford University Press 2002, s. 40.

¹⁰³ ΤΟΤ ΕΝ ΑΓΙΟΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΒΙΟΣ (PG C., s. 41-160). Pri údajoch o Nikeforovom vzdelaní sa uvádza, že sa k filozofii dostáva až po absolvovaní iných disciplín: *ἐπὶ τὴν τούτων δέσποιναν, τὴν φιλοσοφίαν φημι, ...* (PG C., 57 C) – k ich vládyni, myslím tým filozofiu... V ďalšom sa podrobne uvádza terminológia s pojmami ako *kategória*, *axióma*, *sylogizmus* a pod.

¹⁰⁴ PG XCIV., 525.

¹⁰⁵ Z matematického štvorcestia obsahuje len stručné základy astronómie. V Dogmatických kapitolách nájdeme výsostne teologické témy – dôkazy existencie Boha, Trojičnú náuku, angelológiu, ale aj iné – o raji, o človeku, o ikonách, o Sv. písme a pod.

¹⁰⁶ VAVŘÍNEK, V.: *Staroslovenské životy Konstantina a Metoděje*. Praha: ČAV 1963, s. 70-72. (= Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd, ročník 73, sešit 7)

¹⁰⁷ K obsahu Konštantínovho vzdelania pozri aj Š. Ondruš (ONDRUŠ, Š.: *Jazykovedné a prekladateľské umenie sv. Konštantína-Cyrila a sv. Gorazda*. In: *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa*. Materiály z konferencie konanej 28.-29. októbra 1998 v Nitre. Ed. Ema Košláková – Ľubomír Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozof. Fak. 1999, s. 11-12). V jeho štúdií sa uvádza iba stručný obsah gramatiky a rétoriky, preto je namieste ho tu rozšíriť a doplniť.

¹⁰⁸ A. П. Каздан, Книга и писатель ..., s. 61.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 51-52.

¹¹⁰ JENKINS, R. J. H.: *The Hellenistic origins of Byzantine literature*. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 17 (1963), s. 43.

¹¹¹ PG XCVIII., 1364-1368. Gramatika patrila medzi vďačné témy s množstvom spisov. Pachomios uvádza jednotlivých autorov s konkrétnymi témami ich diel, ako napr. Teodosios Alexandrijský (o ohýbaní mien a slovies), Sofronios patriarcha

Homér. O tom, že Homérovu dielo bolo súčasťou výučby, sa dozvedáme aj zo Života Jána Psychaita, kde sa však Homér uvádza ako nevhodný pre kresťanské vzdelávanie.¹¹³ Tento pohľad však reprezentoval len jednu časť byzantskej spoločnosti.¹¹⁴ Vzdelanci, ktorí preberali zdroje antiky, poznali Homéra a mohli sa opierať aj o známy text Bazilia Veľkého z Povzbudení mladým (ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΣ ΝΕΟΥΤΣ): „Celá Homérová poézia je chválou cnosti a všetko uňho smeruje práve k tomuto cieľu, odhliadnuc od toho, čo je tam vedľajšie.“¹¹⁵

Geometria. V geometrii je veľkým vzorom Euklides, ktorého dielo sa často prepisovalo, Lev Filozof mal v knižnici rozpravu o mechanike od Kyrina a Markela i geometrickú prácu Prokla z Xantu.¹¹⁶

Dialektika. Na utvorenie obrazu o predmete dialektiky je dôležitý text kapitoly 67 Filozofických kapitol – *O štyroch metódach dialektiky*: Ἰστέον, ὡς τέσσαρές εἰσι διαλεκτικαὶ μέθοδοι, ἡγουν λογικαὶ· διαιρετική, ἥτις διαιρεῖ τὸ γένος εἰς εἶδη διὰ μέσων τῶν διαφορῶν· ὀριστική, ἥτις ἀπὸ τοῦ γένους καὶ τῶν διαφορῶν, ὃν διεῖλεν ἡ διαιρετική, ὀρίζει τὸ ὑποκείμενον· ἀναλυτική ἢ τὸ συνθετικώτερον ἀναλύουσα εἰς τὰ ἀπλούστερα· τουτέστι τὸ σῶμα εἰς τοὺς χυμούς· τοὺς χυμούς εἰς τοὺς καρπούς· τοὺς καρπούς εἰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα· τὰ στοιχεῖα εἰς ὕλην καὶ εἶδος· ἀποδεικτική ἢ διὰ μέσου τινὸς δεικνύουσα τὸ προκείμενον· ὅσον πρόκειται μοι δείξαι ὅτι ἡ ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι· λαμβάνω τι μέσον, τὸ αἰκίνητον, καὶ συλλογίζομαι οὕτως· Ἡ ψυχὴ αἰκίνητός ἐστι· τὸ αἰκίνητον, ἀθάνατον· ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος.¹¹⁷

Text uvádza, že sú štyri dialektické metódy, nazývané aj logické. Sú to *diaretika*, ktorá rozdeľuje pojmy na rody a druhy, *horistika* (náuka o vymedzení [definíciách]), *analytika*, ktorá rozkladá pojmy na jednoduchšie, a *apodeiktika*, ktorá cez stredné pojmy umožňuje pridávať, je sylogistikou.

Ako názorný príklad apodeiktiky uvedieme text v zápise subjektovo-predikátovej logiky používanom v súčasnosti:

Ἡ ψυχὴ αἰκίνητός ἐστι	A a B
τὸ αἰκίνητον, ἀθάνατον	B a C
ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος	A a C

Je to ukážka základného módu subjektovo-predikátovej logiky, ktorý dostal v latinskom stredovekom prostredí názov *barbara*. K prvému členu (duša) sa pridružuje druhý člen (τὸ αἰκίνητον; perpetuo motu agitur) nazývaný ako stredný, lebo prostredníctvom neho možno k prvému členu (duša) pridať tretí člen (nesmrteľnosť).

Subjektovo-predikátová logika je pevnou súčasťou vzdelávania v 9. storočí. Dialektika nie je len tým, čo dnes bežne vnímame pod pojmom subjektovo-predikátová logika. U Jána Damascénskeho sú Filozofické kapitoly obsahovo širšie, sú aplikáciou horistiky a analytiky na rozličných pojmoch a častiach reči, prejavu (na pojmoch ako *podstata*, *bytie*, *prípados* a pod.).¹¹⁸

(o pravopise), Michael mních a synkellos (o syntaxi). Spomínajú sa aj takí autori ako Theodor z Gazy alebo Konštantín Laskaris (PG XCVIII., 1365).

¹¹² V latinskom prostredí 9. storočia sa stretávame s názorom, ktorý kriticky prijíma gramatické náuky antiky: „Sunt item nomina incerti generis inter masculinum et femininum, ut cortex radix silex finis stirps dies pinus pampinus. In his omnibus Donatum non sequimur, quia fortiores in Divinis Scripturis auctoritatem tenemus. Corticem enim, silicem, stirpem et diem communis generis esse non negamus: radicem vero et finem et pinum feminini generis esse Scripturarum auctoritate docemur (History of linguistics. volume II. Classical and medieval linguistics. ed. Giulio Lepschy. London and New York: Longman 1994, s. 174; podčiarknutie E. L.). Vo vzdelaných kruhoch Byzancie 9. storočia je podobný názor neprijateľný – v tomto prostredí vládne úcta k literárnemu štýlu a gramatika je nezávislá od Biblie.

¹¹³ VAN DEN VEN, P.: La vie grecque de s. Jean le Psychaita. In: Muséon, 21 (1902), č. 3, s. 109 (podľa www.doaks.org/saints2/TEXTS/14.html).

¹¹⁴ Pozri poznámku 11.

¹¹⁵ πᾶσα μὲν ἡ ποίησις τῇ Ὀμηρῷ ἀρετῇ ἐστὶν ἔπαινος, καὶ πάντα αὐτῇ πρὸς τοῦτο φέρεται, ὅτι μὴ πάρεργον (PG XXXI., 572 B; slovenský preklad podľa Sv. BAZIL Veľký: Povzbudenie Mladým; Listy I (r.357-374). Trnava: Petra 1999, s. 30.)

¹¹⁶ LEMERLE, P.: Byzantine humanism: the first phase. Notes and remarks on education and culture in Byzantium from its origins to the 10th century. Canberra: Austr. assoc. for Byzantine studies 1986, s. 195. (Le premier humanisme Byzantin. Paris 1971)

¹¹⁷ PG XCIV., 672 B-C (kurzíva v texte, podčiarknutie E. L.).

¹¹⁸ Ján Damascénsky rámcovo vymedzuje obsah ako rozpravu o význame a slovách (PG XCIV., 535 C).

Ρέτορικα. Podľa ediktu Teodózia II. plnila rétorika v Konštantínopole dôležitú úlohu vo vzdelávacom procese. Z 31 učiteľov 8 vyučovalo rétoriku.¹¹⁹ Hranica medzi rétorikou a gramatikou nebola presne stanovená.¹²⁰ Základným textom boli *Progymnasmata* od Aftonia Antiochijského¹²¹ a veľkým vzorom bol stále Demostenes.¹²²

Αριθμητικά. V aritmetike je osoba Leva Filozofa zaujímavá z toho pohľadu, že pravdepodobne on zaviedol ako prvý arabské (indické) číslice do počítania.¹²³ Základom aritmetiky boli Archimedove texty.

Αστρονομία. Výučba astronómie bola založená na Ptolemaiovom geocentrickom modeli.

Μουσική. Teoretická muzika čerpala z Ptolemaiových harmonických a múzických textov. V Živote patriarchu Nikefora sa nachádza unikátny text, ktorý môže priblížiť nielen teoretickú, ale aj praktickú časť učenia. Podľa životopisca vynikal Nikeforos v Konštantínopole na konci 8. storočia aj v hre na lýre, podľa autora Života hral na nástroji so 150 strunami, odlišnom od nástroja Pytagorovho či Aristoxenovho: *Μουσικὴν δὲ ἡρμόσατο λύραν οὐχ οἷαν Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, οὐχ οἷαν ὁ ἀπατηλὸς Ἀριστόξενος, μᾶλλον δὲ τὴν ἑκατον καὶ πεντήκοντάχορδον.*¹²⁴

Pri porovnávaní údajov zo Života patriarchu Nikefora s informáciou o systéme filozofie u Jána Damascénskeho a Maxima Vyznávača zisťujeme rozdielnosť textov v tom, že v Živote sa nespomínajú predmety praktickej filozofie.¹²⁵ Ani v ŽK nenájde informáciu o výučbe praktických predmetov.

Akí autori mohli byť dostupní Konštantínovi v prvej polovici 9. storočia, si možno urobiť predstavu napríklad podľa spisu Konštantína-Filozofa Sicílskeho proti Levovi Filozofovi (podľa ŽK IV učiteľovi Konštantína-Filozofa Solúnskeho). V rámci výučby sa Levovi žiaci mohli dozvedieť o Chrysippovi, Platónovi, Aristotelovi, Sokratovi, Proklovi, Epikurovi, Euklidovi, „Ptolemastronomoch“ (stúpencoch Ptolemaia), Homérovi, Hesiodovi.¹²⁶

Obraz o vtedy dostupnej literatúre nám podávajú aj Fotiove poznámky k prečítaným textom, tzv. Bibliotéka. Fotiovi boli známi antickí historici, životopisci, básnici, lekári, muzikológovia, filozofi, napríklad Herodotos, Paussianus, Dionýzos Halikarnaský, Sofokles, Diogenes Laertský, Galenos, Plutarchos, Diogenes Synopský, Euripides, Hesiodos, Rufus s dnes už neznámymi dielami *δραματικῆς ἱστορίας* a *μουσικῆς ἱστορίας*, ďalej Sapfo, Aristoxenes, Aristofanes, Lukianos, Jamblichos, Libanios, Ktesios Knidský (spis *O perzských dejinách*), prečítal niekoľko platónskych komentárov, konkrétne Boetiov komentár napísaný formou zoznamu, v ktorom boli filozofické pojmy zoradené podľa alfabety s príslušnými vysvetleniami: *Ἀλέξων πλατωνικῶν Συναγωγὴ κατὰ στοιχεῖον.*¹²⁷

2. 4 Filozofia a teológia

V odseku 2.2 sme uviedli byzantské texty, ktoré teológiu vnímajú ako najvyššiu oblasť teoretickej filozofie. V literatúre môžeme nájsť aj iné pohľady.

Autoritou ovplyvňujúcou myslenie stredoveku od 6. storočia bol nepochybne Pseudo-Dionýzos Areopagita. V jeho deviatom liste nachádzame text, ktorý vymedzuje teologickú tradíciu: *Ἄλλως τε*

¹¹⁹ A. П. Каждан, Книга и писатель ..., s. 61.

¹²⁰ Ibidem, s. 52.

¹²¹ R. J. H. Jenkins, The Hellenistic origins ..., s. 43.

¹²² A. П. Каждан, Книга и писатель ..., s. 52.

¹²³ P. Lemerle, Byzantine humanism ..., s. 196-197.

¹²⁴ PG C., 57 B (podčiarknutie L. L.). Nástrojom je *psaltérion*. V antických časoch mal 7 (u Pytagora) a 12 (u Aristoxena) strún. V 9.-10. storočí mohol mať najviac 30-40 strún (KARAKASES, S.: *Ἑλληνικὰ μουσικά ὄργανα*. Athens 1970, s. 47-48 (pozri bližšie aj Byzantine defenders of images. Ed. Talbot, A.-M. Washington D. C.: Dumbarton Oaks research library and collection 1998, s. 54)). V Triodione Sofronia Jeruzalemského je uvedený dvadsaťstrunový nástroj: *Δωδεκάχορδον ὄργανον μέλος ...* (PG LXXXVII(3), 3888 A).

¹²⁵ Каждан uvádza, že výučba praktických disciplín filozofie podľa všetkého samostatne neexistovala (A. П. Каждан, Книга и писатель ..., s. 53-54).

¹²⁶ P. Lemerle, Byzantine humanism ..., s. 200-201.

¹²⁷ PG CIII., 425 D.

καὶ τοῦτο ἐννοῆσαι χρή, τὸ διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων παράδοσιν, τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ ἐμφανὴ καὶ γνωριμωτέραν, καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν· καὶ συμπλέκεται τῇ ῥητῇ τὸ ἄρρητον. Καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδείτῃ τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ δρᾷ, καὶ ἐνδρῶει τῇ θεῇ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις.¹²⁸ – Je tiež potrebné pochopiť, že teologická tradícia je dvojaká – jednak nevysloviteľná a mystická, jednak zjavná a poznaniu prístupná. Prvá je symbolická a privádza k dokonalosti, druhá je filozofická a dokazujúca. S tým, čo je možné vysloviť, sa pritom spája (prepletá) nevysloviteľné. To prvé [čo možno vysloviť] presvedča a zachytáva pravdu vypovedaného, druhé však pôsobí a zakotvuje v Bohu cez nenaučiteľné mystické vedenie.

Filozofická cesta je podľa Areopagitu tradovanou súčasťou písomnej kultúry, vzdelanostnej kultúry byzantských teológov.

O vzťahu filozofie a teológie I. Pančovski hovorí, že nie je nevyhnutné zlučovať tieto disciplíny, pretože „filozofia je veda o všetkom novom, ktoré možno poznávať rozumom, t. j. bez pomoci Zjavenia. Na rozdiel od nej teológia čerpá pravdy zo Zjavenia.“¹²⁹ Vzhľadom na byzantské texty do 9. storočia možno Pančovského vymedzenie upresniť. Ján Damascénsky uvádza, že teológia je najvyššou časťou teoretickej filozofie, jej predmetom je Boh, anjeli a duše (pozri vyššie). Takéto zjednodušenie nevystihuje obsah, ktorý sa zahŕňa do teológie v konkrétnych textoch.

Areopagita za teológov označuje autorov Nového zákona. Pravda, Nový zákon nie je jediným zdrojom teológie 9. storočia; do teológie prenikajú záväzné ustanovenia všeobecných cirkevných snemov. Gregora Naziánskeho nazývajú Teológom aj preto, že jeho formulácia o sv. Trojici bola prijatá za záväznú (atributívnu vlastnosťou pre Otca je *ἀγεννησία*, pre Syna *γέννησις* a pre Sv. Duča *ἐκπόρευσις*). Hoci Nový zákon tvorí jadro teológie, na tento text sa nabaľujú interpretačné texty mysliteľov niekoľkých storočí. Majú výrazný vplyv na súčasníkov, hoci niektoré boli v priebehu stredoveku často anatematizované (napr. Origenes, Evagrius Pontský). Pseudo-Dionýzos Areopagita napríklad rozlišuje Božskú múdrosť (Písma) *τῆς ἐκ τῶν λογίων αὐτῇ θεοσοφίας* a teologickú vedu *τῇν θεολογικὴν ἐπιστήμην*.¹³⁰ V spise *O božských menách* hovorí v druhej kapitole o teológii. Uvádza niekoľko základných myšlienok teologickej vedy. Najdôležitejšie je pochopenie Boha, o ktorom sa v Písme píše ako o jednosti, inokedy ako o mnohosti. Ďalej sa zaoberá chápaním otcovstva a synovstva. Najväčším tajomstvom je vtelenie Boha do ľudskej podoby.¹³¹ Preto teológiou nie je len obsah Zjavenia, hoci z neho pramení, ale aj štúdium a obsah učenia interpretátorov Biblie.

Pojmy *filozofia* a *teológia* sa v byzantských textoch predstavujú najmä v takýchto dvoch charakteristikách:

– Filozofia je zo systemového pohľadu strešným pojmom pre širokú oblasť ľudského poznania, teológia je teoretickou, najvyššou časťou filozofie (teológia je súčasťou filozofie).

– Filozofia je súčasťou teologickej tradície. V tomto prípade sa pod filozofiou rozumie dialektika, ktorú by sme dnes označili ako formálno-logickú disciplínu chápanú aristotelovsky ako *organon* (filozofia je súčasťou teológie).

Sám pojem *filozofia* sa používa v rozličných spojeniach. Areopagita¹³² ani Maxim Vyznávač¹³³ ju necharakterizujú striktne, v úzkom význame, ale používajú tento pojem voľnejšie, zámenne s pojmami *poznanie*, *konceptia poznania*, *názor*.

2. 5 Teológia a dialektika v ŽK

Na základe textu Jána Damascénskeho možno určiť dve základné sféry teoretického poznania – dialektiku a teológiu, ktoré nájdeme aj v ŽK. V Chazarskej dišpute (ŽK IX-XI) vystupuje

¹²⁸ PG III., 1105 D (podčiarknutie Ľ. L.).

¹²⁹ И. Панцовски, Философски и богословски концепции ..., s. 238. O vzťahu filozofie a teológie pozri napr. Г. Каприев, Византийската философия ..., s. 15-17.

¹³⁰ PG III., 646 A.

¹³¹ PG III., 648 A.

¹³² Napríklad *ἡμᾶς φιλοσοφίας* (PG III., 640 A).

¹³³ Napríklad *κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας* (PG XC., 1054 C-D).

do popredia teologický obsah – dišputa o sv. Trojici,¹³⁴ o anjeloch a duši v Saracénskej dišpute (ŽK VI; tam aj sv. Trojica). Teologický obsah (podľa definície Jána Damascénskeho) majú viaceré miesta ŽK.

Podľa I. Pančovského Konštantín „nevpadal do formálnej, umelej a neplodnej sylogistiky.“¹³⁵ Možno súhlasiť s tým, že v ŽK nie sú texty, ktoré I. Pančovski nazýva „neplodnou sylogistikou.“ Dialekticky „plodný“ je najmä text ŽK XII, obsahujúci argumentáciu, ktorá nie je spojená ani s ikonodulskou, ani s protižidovskou, protisaracénskou alebo obranno-jazykovou témou. Táto časť ŽK je čisto dialektická, nemá súvislosť s teológiou. Z formálno-logického pohľadu upozornil na text ŽK XII S. A. Ivanov.¹³⁶ Pri návrate z Chersonu sa Konštantín stretáva s fúlskym národom. Tento nekresťanský ľud vysvetľuje svoju vieru, ktorú prevzal od svojich otcov. Už po celé generácie uctievali veľký dub zrastený s čerešňou. Konštantín im o tejto viere otcov hovorí (na účely našej analýzy postačí slovenský preklad): „Boh hovorí o vás v knihách, a vy sa prečo odvraciate od neho? Izaiáš totiž volá od Pánovej tváre hovoriac: Pridem zhromaždiť všetky národy a jazyky; i prídu a uvidia moju slávu. A postavím medzi ne znamenie a pošlem zachránených k národom do Tarzu, do Fulska a Ludska i Mosochu a Tobalu a do Helady a na ďaleké ostrovy, ktoré nepočuli moje meno a nevideli moju slávu, hovorí všemohúci Pán. A znova: Hľa, ja pošlem rybárov a mnohých poľovníkov, a oni vás vylovia z kopcov i zo skalných trhlín. Poznajte, bratia, Boha, ktorý vás stvoril. Hľa, evanjelium nového zákona Božieho, v ktorom ste pokrstení!“¹³⁷

Po tejto argumentácii zoťal strom uctievaný Fulčanmi. Analogické texty o stínaní stromu pohanského národa sa nachádzajú ako v latinskej,¹³⁸ tak aj gruzínskej¹³⁹ hagiografickej literatúre. Van Esbroeck uviedol hagiografické texty o gruzínskych svätcoch, ktoré sú obdobou štruktúry celého príbehu ŽK VIII.-XII.¹⁴⁰

Na textoch zo Starého zákona (Jer 16,16; Iz 66, 18-20) poukazuje Konštantín na tradíciu tohto národa, o ktorej sa hovorilo už v dávnoweku, že totiž Božia zvesť mala prísť aj k nemu.¹⁴¹ Štruktúra argumentácie vzhľadom na hebrejský a grécky text je nasledovná: 1. Grécky vzdelanec využíva hebrejskú pôvodinu Starého zákona, lebo v gréckom preklade nie je názov v podobe *Fula* (tam je podoba Φουδ), 2. identifikuje starozákonný národ *Fula* s národom, s ktorým sa stretol, čerpá z hebrejského textu, 3. prechádza z hebrejského na grécky text Nového zákona a identifikuje knihu, v ktorej sa o národe hovorilo.

Predpokladom nasledovnej analýzy v subjektovo-predikátovej logike je to, že Starý zákon je iná kniha ako Nový zákon:

Starý zákon nie je Nový zákon

SZ ⊄ NZ

tento národ je v hebrejskom Starom zákone

TN a SZ

tento národ je v gréckom Novom zákone

TN a NZ

Z uvedených premis nevyplýva záver, teda záver nie je logický. Šikovná myšlienková konštrukcia, pohybujúca sa medzi gréckym a hebrejským znením Starého zákona a medzi Starým

¹³⁴ Pozri bližšie ВЕРЕЩАГИН, Е. М.: Рецепция иудео-христианского диалога в Пространном житии Константина-Кирилла Философа. Статья 2. In: Jews and Slavs. Vol. 15. Judaeo-Bulgarica, Judaeo-Russica et Palaeoslavica. Jerusalem – Sofia 2005, 78-102.

¹³⁵ И. Панчовски, Философски и богословски концепции ..., s. 248.

¹³⁶ Podľa S. A. Ivanova Konštantín „prefikane zaplietol do reči akúsi biblickú Fulu (v gréckej verzii – Fudu), akoby sa prorok Izaiáš obracal slovami bezprostredne k Fulčanom.“ (ИВАНОВ, С. А.: Византийское миссионерство: Можно ли сделать из «варвара» христианина? Москва: Языки славянской культуры 2003, s. 151).

¹³⁷ Pozri Š. Vragaš, Život sv. Konštantína ..., s. 56.

¹³⁸ Н. К. Никольский: К вопросу о сочинениях ..., s. 424.

¹³⁹ VAN ESBROECK, M.: Le substrat hagiographique de la mission khazare de Constantin-Cyrille. In: Annalecta Bolandiana, 104 (1986), s. 346. V danom prípade nie je stínaný strom, ale antropomorfná modla.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 337-348.

¹⁴¹ Konštantín použil hebrejskú predlohu Starého zákona, v ktorej je fonetická podoba *Ful*; v gréckom preklade je podoba Φουδ. Pozri MINNS, E. H.: Saint Cyril really knew Hebrew. In: Mélanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer. Paris 1925, 94-97 (podľa Б. Н. Флоря, Сказание о начале ..., s. 237).

a Novým zákonom dokumentuje nielen vynikajúcu Konštantínovu dialektickú zručnosť, ale aj filologickú. Najmä po Chazarskej dišpute (ŽK IX-XI) je zrejmé, že Starý a Nový zákon sú rozdielne knihy, spojené s rozdielnymi vierami – so židovskou a s kresťanskou.¹⁴² Ak však neprijmeme za východisko úvahy striktné formálny princíp rozdielnosti týchto literárnych diel, čiže medzi pojmami *Nový zákon* a *Starý zákon* určíme vzťah totožnosti (Nový zákon ako zavŕšenie Starého, súlad so Starým), potom nekorektnosť argumentácie, ako uviedol S. A. Ivanov, odpadá. Z uvedeného vyplývajú dva závery: endogénny – z pohľadu byzantského kresťana je argumentácia korektná; exogénny – z pohľadu napr. žida či nestranného pozorovateľa je argumentácia nekorektná.

Formálny rozbor dišputy ju umožňuje vidieť nielen ako nekorektný spôsob argumentácie. Korektnosť argumentácie však spochybňuje sám text ŽK XII, ktorý po uvedenej časti pokračuje: *И тако сладкими словеси оуѣщавахъ ихъ*.¹⁴³ V gréčtine slovné spojenie *sladké slová* (od *γλυκύ-λογος*) má metaforický význam a Konštantínova argumentácia je autorom ŽK hodnotená kladne, ale formálnu stránku argumentácie pokladá za nekorektnú.

Rozdielne spôsoby argumentácie pri šírení právd viery u rôznych poslucháčov vyzdvihoval už Gregor Nysský.¹⁴⁴ Hoci poučovanie má rovnaký cieľ, treba použiť rozličné metódy podľa toho, či je poslucháčom žid alebo pohan.¹⁴⁵

Konštantína charakterizovali vedci ako filozofa alebo teológa, často v ňom videli aj filozofa aj teológa.¹⁴⁶ Striktné rozlišovanie Konštantína-teológa a Konštantína-filozofa je umelé. Texty ŽK i zmienky Anastázia Bibliotekára svedčia o tom, že Konštantín nadobudol logicko-formálne aj mystagogicko-teologické vzdelanie. V ŽK sa v argumentáciách využívajú obidve tieto oblasti vzdelania. Musel tiež poznať okrem kresťanskej aj antickú filozofickú literatúru – vzdelanci 9. storočia bežne čerpajú z antického literárneho dedičstva.¹⁴⁷

Použité skratky

PG – Patrologiae cursus completus. Series graeca. Accurante J.-P. Migne. Parisiis, tomus
PL – Patrologiae cursus completus. Series latina. Accurante J.-P. Migne. Parisiis, tomus

Literatúra

- AVENARIUS, A.: Byzantský ikonoklazmus 726-843: Storočie zápasu o ikonu. Bratislava: Veda 1998.
BROWNING, R.: The Patriarchal School at Constantinople in the twelfth century. In: Byzantion, XXXII (1962), 167-202.
BROWNING, R.: Byzantine Scholarship. In: Past and Present, 28 (1964), 3-20.
DÖLGER, F.: Byzanz und die europäische Staatenwelt. Darmstadt: WBG 1976. 2. Aufl.
DOSTÁLOVÁ, R.: Byzantská vzdělanost. Praha: Vyšehrad 2003.
Dumbarton Oaks hagiography database. General introduction to the database project. Co-Directors: Kazhdan, A. – Talbot, A.-M. Trustees for Harvard University, Dumbarton Oaks, Washington D. C. 1998. (<http://www.doaks.org/hagiointro.pdf>)
DUPKALA, R.: K počiatkom slovanskej duchovnosti. In: Fenomén slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie na Slovensku I. Eds. V. Bilasová – R. Dupkala – V. Žemberová. Prešov: Prešovská Univerzita 2004, 6-28. (= Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis – Humanistický zborník 8.)
DVORNÍK, František: The patriarch Photius and iconoclasm. In: Dumbarton Oaks Papers, 7 (1953), 68-97.
ŠPIDLÍK, T.: Duchowość chrześcijańskiego Wschodu. Przewodnik systematyczny. Kraków: Wyd. Bratni Zew 2005. (La spiritualité de l'Orient chrétien. Manuel systematique. Roma 1978)
TATARKIEWICZ, W.: Historia filozofii, tom 1. Warszawa: PWN 2004. (orig. 1931)
TOT, И.: Константин-Кирил как ученый. In: Симпозиум: Кирило-Методиевистика и старобългаристика. София: БАН 1982, 22-27.

¹⁴² Na tom je založená aj argumentácia S. A. Ivanova o logickej nekorektnosti Konštantínovej argumentácie.

¹⁴³ Климент Охридски, Събрани съчинения ..., s. 103.

¹⁴⁴ Pozri napríklad ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ (PG XLV., 9-105).

¹⁴⁵ PG XLV., 9 A.

¹⁴⁶ Pozri bližšie C. Николова, Философски възгледи ..., s. 275.

¹⁴⁷ Pozri kap. 2.3. ako aj napr. JENKINS, R. J. H.: The classical background of the *Scriptores post Theophanem*. In: Dumbarton Oaks Papers, 8 (1954), 11-30.

- VODOPIVEC, G.: La teologia e la spiritualità dei SS. Cirillo e Metodio. In: Cirillo e Metodio i Santi Apostoli degli Slavi. Conferenze tenute nel Pontificio Istituto Orientale nei giorni 9-11 Maggio 1963 per commemorare l'undecimo Centenario della Missione dei SS. Fratelli Grande Moravia. Roma: Typis Pontificiae Universitatis Gregorianae 1964, 103-133.
- БЫЧКОВ, В. В.: Житие Константина как один из основных источников философско-эстетической мысли средневековых славян. In: Старобългарска литература, 23-24 (1990), 8-12.
- ВЕЛЧЕВ, В.: Константин-Кирилл как философ. In: Константин-Кирил Философ. Материали от научните конференции по случай 1150-годишнината от рождението му. София: БАН 1981, 73-84.
- ДИНЕКОВ, П.: Личността на Константин-Кирил Философ. In: Константин-Кирил Философ. Български и славянски първоучител. София: Наука и изкуство 1983, 48-68.
- КАЖДАН, А. П.: Византийская культура (X-XII вв.). Москва: Наука 1968.
- ПЕТКАНОВА, Д.: КОНСТАНТИН – КИРИЛ денница на славянски род. София: Време 1994. Второ доп. изд.
- СТАНЧЕВ, К.: О философско-эстетических взглядах Константина-Кирилла Философа. In: Palaeobulgarica, 3 (1979), 2, 7-11.

Философия в IX. столетии **(текстово-семантический анализ к Пространному Житию Константина-Философа)**

Любош Луковины

В настоящей статье рассмотрено византийское понятие Философия, которое встречаем в Пространном Житии Константина-Философа, исоапостола славян. Приведена глаголическая реконструкция Определения философии в глаголицу (дается по орфографии апракоса Ассемани и Зографского тетра). Определение философии рассмотрено детально в отношении к греческим определениям философии, наиболее правдоподобным источником текстом считаем Источник знания Иоанна Дамаскина.

Семантика определения философии связана с византийской философией, в связи с ней рассмотрено понятие *γῶσις* на основе текстов Дионисия Ареопагита. Оценки философии Константина как «рационалистический ареопагитизм» и «пантеизм» абсолютно противопоставлены византийской философии и поэтому такие взгляды не приемлемы. В науке находим не только не приемлемые взгляды, но и не исторические, которые слишком модернизируют систематику византийской философии.

Византийские философы (Максим Исповедник и Иоанн Дамаскин) систематически определили философию и ее состав. Некоторая формализация систематических взглядов о философии, наблюдаемая в византийской литературе, пополнена сведениями из Жития Константина и расширен состав философии.

В наблюдаемой византийской литературе прослеживаются две области философии - теология и диалектика. Теологию и диалектику находим в тексте Жития Константина. Рассматриваем отношение понятий философия и теология в византийской литературе (Дионисий Ареопагит, Максим Исповедник) и приходим к заключению о том, что не возможно однозначно Константина отождествить с философом или богословом. В Житии Константина находятся теологические и диалектические тексты, поэтому однозначно поставленный вопрос – был ли Константин или философом, или богословом - не имеет значения в византийской литературе IX. века, так как эти понятия взаимно связаны.

ДМИТРИЙ Е. АФИНОГЕНОВ*

Утраченные византийские источники в древнерусской словесности

AFINOGENOV, D. Je.: The Lost Byzantine Sources in the Old Russian Literature. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 29-44. (Bratislava)

The article deals with the Byzantine texts, mainly hagiographic, which circulated in Church Slavonic translations in the Old Rus'. It turns out that besides works which do not survive in Greek at all but frequently are of primary importance for study of the Byzantine history and culture, Church Slavonic translations even of such texts that are known in several Greek manuscripts also constitute a great value in the textological as well as informative aspect. The underlying reason is that the source for the translations was one of the richest book deposits of the Empire – the library of the Studios monastery in Constantinople.

Old Rus', Byzantium, literature, source criticism, textology, Studios monastery.

Среди большой массы переведенных на церковнославянский язык памятников византийской литературы, бытовавших на Руси с XI в., встречается значительное количество таких, греческий оригинал которых не сохранился. Ценность некоторых категорий подобного рода текстов (например, апокрифов) уже давно признана наукой, и они широко привлекаются в качестве первостепенных источников для изучения византийской истории и культуры. Однако есть и такие группы памятников, освоение которых византиноведением только начинается. Этому, конечно, способствовало и отсутствие у большинства византинистов соответствующей славистической подготовки, и тот факт, что многие тексты остаются неизданными, и недостаточная степень каталогизации славянских рукописей. Но самая главная причина того, что в научный оборот до сих пор не введено существенное число источников, способных пролить свет на многочисленные неясные вопросы истории византийской цивилизации, заключается прежде всего в недостаточном осознании мировой научной общественностью не просто важности, а насущной необходимости использования переводного славянского материала. Настоящая статья призвана хотя бы в какой-то мере содействовать этому осознанию, демонстрируя, что высокая концентрация утраченных византийских источников, которые ныне доступны лишь в церковнославянских переводах, имевших хождение в Древней Руси, обусловлена не простым стечением обстоятельств, но системными причинами.

В статье, опубликованной ранее,¹ я попытался показать, что не позже второй половины XII в. для русских заказчиков был осуществлен перевод десяти помесячных томов четых миней, т.е. собрания житий святых и праздничных гомилий, расположенных в календарном порядке. Это собрание сформировалось к первой четверти X в. в Студийском

*Prof. Dr. Dmitrij Je. Afinogenov, Institut vseobščej istorii RAN, Leninskij prospekt 32a, 119 334 Moskva.

¹ См. АФИНОГЕНОВ, Д. Е.: Четьи миней: энциклопедия византийской жизни для русского читателя. In: Вестник Истории, Литературы и Искусства, 4, 2007, с. 127-139. См. также: Он же, Новгородское переводное четье-минейное собрание: происхождение, состав, греческий оригинал. In: Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropolitens Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische Untersuchungen. Band 2. Hsbg. von E. Maier und E. Weiher. Freiburg i. Br. 2006 (= Monumenta Linguae Slavicae dialecti veteris, t. XLIX). S. 261-283.

монастыре в Константинополе. Последующая унификация четых миней (или минологиев, как их принято называть в византистике) Симеоном Метафрастом в конце X в. привела к тому, что ранее существовавшие собрания перестали переписывать, а это самым плачевным образом отразилось на их сохранности. Достаточно сказать, что до нас, к примеру, не дошло ни одного полного тома дометафрастовского минология за месяц февраль. В составе студийских четых миней на Русь попало множество произведений греческой позднеантичной и византийской литературы (агиографии и гомилетики), которые можно разделить на несколько категорий. Первая – это сочинения, утраченные в оригинале бесследно. Вторая – несохранившиеся по-гречески памятники, оставившие следы у современных или более поздних авторов. Третья – сохранившиеся в оригинале не полностью, с большими или меньшими утратами. Четвертая – тексты, дошедшие до нас как в переводе, так и в одной или нескольких греческих рукописях. Далее каждая из этих категорий будет проанализирована на одном-двух примерах, с тем чтобы уяснить значение церковнославянского переводов (в данном случае в составе всего лишь одного, хотя и весьма объемистого, собрания) для византиноведения и степень, в которой эти переводы могут привлекаться для текстологических и исторических реконструкций.

1. Загадочная Похвала: тот ли Феофан и тот ли Савва?

В мартовском томе славяно-русских четых миней под 12-м числом находится довольно странный текст, озаглавленный: «Савы черннца Похвала о отце нашемъ и исповеднице Феофане».² Если это произведение было создано в IX в. (исходя из общей датировки всего собрания и, в частности, мартовского тома), то отождествление как героя, так и автора сомнений не вызывает: Феофан – это знаменитый хронист и защитник святых икон Феофан Исповедник, память которого и празднуется 12 марта, а Савва Монах, с очень большой вероятностью, – известный агиограф, автор житий Петра Атройского (BHG³ 2364), Иоанникия (BHG 935) и Илариона Далматского (BHG 2177), исповедников второго периода иконоборчества. Однако текст, помимо того, что отличается крайней неясностью, содержит такую фразу: «от скифскаго града (в ВМЧ исправлено на «рода» - Д.А.) и от работнаго ярма бе» (л. 358с). Х.М. Лопарева это привело в восторг, поскольку он решил, что преп. Феофан происходил «из пределов нынешней России» (т.е. тогдашней Российской империи).⁴ В.В. Латышев, подойдя к делу несколько более трезво, сравнил эту информацию с той, которую предоставляют другие источники, в том числе современные, которые единогласно говорят о благородном византийском происхождении Феофана, и заключил, что Похвала «может иметь значение лишь для исследователей византийской риторики, а никак не для биографов преп. Феофана».⁵ Его вывод поддержал А.П. Каждан, прямо отвергнув отождествление «Савы черннца» с автором Жития Иоанникия.⁶ Проблема заключается в следующем: можно ли просто игнорировать сведения (пусть и скудные), которые содержатся в Похвале, поскольку они не находят никакого подтверждения ни в современных, ни в позднейших византийских источниках, или же их следует тщательно анализировать с тем, чтобы найти правильную интерпретацию? Ответ на этот вопрос можно получить, только изучив весь корпус текстов, в составе которого сохранился этот памятник.

² Великие Минеи Четии митрополита Макария. Успенский список. Изд. Э. Байер, А. И. Шкурко, С. О. Шмидт. Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris, XXXIX, Freiburg 1997, Март, л. 353a – 358d (с. 712-716).

³ BHG = Bibliotheca Hagiographica Graeca. Ed. F. Halkin. Bruxelles 1957, 3 vol. (Subsidia hagiographica, 8a); Novum auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae. Ed. F. Halkin. Bruxelles 1984 (Subsidia hagiographica, 65).

⁴ ЛОПАРЕВ, Х. М.: Греческие жития святых VIII-IX в. Пг. 1914, с. 317.

⁵ Methodii Vita Theophanis. Ed. V. V. Latyshev. Mémoires de l'Académie des Sciences de Russie, VIIIe série, Classe Hist. -Phil., XIII, pt. 4 (1918), с. XXIII.

⁶ KAZHDAN, A. P.: A History of Byzantine Literature (650-850). Athens 1999, p. 340.

2. Житие Фаддея Студита и переписка прп. Феодора Студита

Из двух текстов переводной февральской четьей минеи, не дошедших до нашего времени в греческом оригинале, Житие и мученичество Фаддея Студита, пострадавшего за иконопочитание при императоре Льве V, практически не отразилось в других памятниках византийской словесности – в частности, оно было недоступно составителю Синаксаря Константинопольской церкви, который поместил на день памяти преподобного (вероятно, кстати, первого христианского святого славянского происхождения) заметку, полную очевидно вымышленных сведений, явно написанную через много лет после его смерти.⁷ Даже день памяти святого в Житии отличается от известного из позднейшей традиции – 27 февраля вместо 29 декабря. Установить, какая из этих дат соответствует реальному дню кончины св. Фаддея, не представляется возможным, поскольку, как выяснили Паргуйар и Доброклонский,⁸ он подвергся бичеванию и умер зимой 816/817 г., так что это могло случиться 29 декабря 816 г. точно так же, как и 27 февраля 817 г. Рассмотрим, однако, описание этого события в Житии:

20. стоаху оубо страстотърпци, слышавше лютое то прѣщеніе, вни страхомъ оужасошася ѿ прѣщенія тогво и прежде мѹкы вслабѣвъше, вниже оуполы мѹтвѣ соуща, нѣкако словеса прельщенія быша, но не причастиша себе зловѣрїю. друзни же оуполы биеми, не скончавше теченїа, побѣжденїи быша. ѿ нин же, иже на камени быша храмы своа всновали, иуже дождь мѹченїа не тѣчїю не подра, но и второго вгна гонози. бѣ бо баше побѣды исповорникъ. соутъ же и сїи: иаковъ, дорофей, висарионъ, ѿ нихже єдиногю быша, двѣстѣ ранъ давше ємоу по плещема и по персемъ, оуполы соуща мѹтва взвергоша въ темницу, другомоу – р. ти. і тѣ, третїемоу – р. ти. и, и вса в темницу взвергше, стражааху.⁹

Представленная здесь версия происшедшего в мельчайших деталях совпадает с тем, что мы обнаруживаем в переписке прп. Феодора Студита, наставника Фаддея. Ранее в Житии сказано, что, помимо него, семь других затворников были силой выведены из своих келий в Студийском монастыре. По письмам Феодора можно определить, что этих монахов звали Еводий, Тит, Филон, Вассиан, Дорофей, Виссарион и Иаков. Вместе с Фаддеем и братьями Ипатием и Лукианом, возвращенными из ссылки в столицу, они образовали так называемую группу «десяти».¹⁰ В тот роковой день, когда остальных вызвали из темницы, чтобы заставить принять причастие от иконоборческих клириков (а добивались от них именно этого, а вовсе не отречения от поклонения иконам, как прямо и указано в Житии: не хѹтацїхъ вашего кѹмирнагю камзканїа прїати), Вассиана оставили в заточении.¹¹ Из девяти монахов четверо стали исповедниками, и они названы в нашем тексте поименно: Иаков, Дорофей, Виссарион и, конечно, Фаддей. Трое, как сообщает Феодор, уступили давлению и причастились. Это были Лукиан, Тит и Филон, причем о первом игумен говорит, что он «споткнулся посреди бичевания»,¹² что в точности соответствует фразе Жития о других, которые «уполы биеми, не скончавше течения, побѣждены быша». Наконец, двое, Еводий и Ипатий, по словам Феодора, «ни пали, ни устояли, став какими-то полумертвыми, потому что пали на словах, но не на деле, избежав еретического причастия». При сравнении греческого текста письма и восстанавливаемого оригинала Жития получается почти дословное совпадение:

⁷ Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae. Ed. H. Delehay. Bruxelles 1902, coll. 353-356.

⁸ PARGOIRE, J.: Saint Thaddée l'Homologue. In: Échos d'Orient, 9, 1906, p. 37-41. ДОБРОКЛОНСКИЙ, А. П.: Преп. Феодор, исповедник и игумен Студийский. Одесса 1913, т. II, с. 291 сл.

⁹ AFINOGENOV, D.: The Church Slavonic Life of St. Thaddaios, the Martyr of the Second Iconoclasm. In: Analecta Bollandiana 119, 2001, p. 313-337, p. 344.

¹⁰ Theodori Studitae Epistulae. Ed. G. Fatouros. B. - N. Y., 1992, p. 239* n. 329, 332.

¹¹ Ibid., ep. 199, 2-3.

¹² Ibid., ep. 195, 7.

Письмо 190, 27-28	Обратный перевод славянского текста
...οὐτε πεπτώκασιν οὐτε ἔστησαν, ἡμιθνεῖς πως γεγονότες διὰ τὸ λόγῳ μὲν πεσεῖν, οὐ μὴν καὶ ἔργῳ, φυγόντες τὴν αἰρετικὴν κοινωνίαν	*...οἱ δέ, ἡμιθνεῖς πως γεγονότες, ἐπλανήθησαν, ἀλλ' οὐκ ἐκοινώνησαν ἑαυτοὺς τῇ κακοπιστίᾳ

Это устраняет всякие сомнения в том, что перед нами – подлинный текст IX в., созданный человеком, который был прекрасно осведомлен обо всех деталях описываемых им событий. Более того, финальная молитва об успокоении еретической бури «на тишину правоверия» указывает на время составления Жития до восстановления иконопочитания в 843 г., а по некоторым другим признакам вероятной представляется и датировка до 826 г. Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что в составе февральской четьей минеи, бытовавшей на Руси, сохранился аутентичный византийский источник, современный второму периоду иконоборчества. В метафрастовский февральский минологий он включен не был, а потому и не дошел до нас по-гречески. В данном случае достоверность сведений, сообщаемых произведением, не оставившим никаких следов в византийской литературе (т.е. относящимся к первой категории по моей классификации), полностью подтверждается современными описываемому времени документами наивысшей степени надежности.

3. Житие Николая Студита и агиографическая «кухня» Студийского монастыря

В том же томе четых миней, что и Житие Фаддея, имеется еще один текст, который можно отнести уже ко второй категории – это Житие прп. Николая, игумена Студийского монастыря. Мною уже было доказано, что Житие этого святого, сохранившееся по-гречески (BHG 1365), является переработкой более раннего сочинения, написанного, возможно, учеником Николая Антонием Мавром между 912 и 926 г.¹³ Здесь важно то, что новая версия Жития создавалась совсем немного времени спустя после появления старой, поскольку инициатива в этом предприятии приписана Студийскому игумену Анатолию, впервые упоминаемому в таком качестве в 886 г. Сравнение двух Житий показывает, что Анатолий, поручая, вероятно, кому-то из своих монахов составление новой биографии своего славного предшественника, преследовал исключительно литературно-стилистические цели, поскольку чисто фактологическая сторона исходного текста осталась практически без изменений. Зато всевозможные риторические приемы и фигуры, библейские цитаты и даже античные реминисценции появились во втором Житии в изобилии. Примечательно, что в своем длинном предисловии, заменившем краткий вступительный период первого Жития,¹⁴ редактор заявляет, что будет писать только правду, не пользуясь риторическими украшениями. На фоне большой насыщенности того же самого пролога именно такими украшениями человек, сведущий в византийской литературе, без труда распознает в этих словах декларацию повышенного внимания, которое автор намеревается уделить стилистической обработке своего сочинения. Учитывая весьма активную роль, которую Анатолий играл в написании нового Жития (в некоторых случаях настаивая на тех или иных модификациях текста даже против желания автора¹⁵), трудно сомневаться в том, что первая версия не устроила игумена именно своей стилистической безыскусностью.

Хотя вторая версия биографии Николая Студита появилась буквально через несколько лет после первой, сочинение Антония Мавра (?), тем не менее, успело попасть в тот ком-

¹³ См. Афиногенов, Четьи минеи (прим. 1), с. 132 и Idem, The Church Slavonic Life, p. 317-321.

¹⁴ Vita Nicolai Studitae. In: PG 105, 864-925, 864A-865B3.

¹⁵ Cp. Ibid., 893A4.

плект четых миней, который был впоследствии переведен на церковнославянский язык. Это означает, что оно, скорее всего, вовсе не покидало стен Студийского монастыря и было переписано только один раз. Таким образом, славянский перевод зафиксировал для нас некий синхронный срез достаточно интенсивной литературной деятельности, развивавшейся в этом крупнейшем культурном центре Византийской империи. Для наших целей в данной статье имеет огромное значение то обстоятельство, что церковнославянский текст при отсутствии непосредственного оригинала может быть использован не только для извлечения исторической информации, но и для полноценного литературно-стилистического анализа, во всяком случае тогда, когда речь идет о двух версиях одного и того же произведения.

4. Житие Никиты Мидикийского: усеченная версия апрельского минология

Мне уже приходилось писать о том, что Житие прп. Никиты Исповедника, игумена Мидикийского монастыря на Олимпе Вифинском (ВНГ 1341), в полном виде сохранилось только по-церковнославянски.¹⁶ Греческий текст короче примерно на четверть, но объясняется это, вероятно, не сознательной редакцией или переработкой, а бессистемным сокращением, вызванным недостатком места в кодексе. Поэтому данный памятник следует отнести к третьей категории. То, что осталось от греческого оригинала, сохранил манускрипт Vaticanus graecus 1660, переписанный в 916 г. в Студийском монастыре монахом Иоанном. Это минологий за месяц апрель, протограф которого и был переведен на церковнославянский язык. Однако случилось так, что пергаменный кодекс, бывший в распоряжении Иоанна, оказался гораздо меньше по объему, нежели исходная рукопись. Писец попытался решить эту проблему, опустив самое пространное сочинение во всем томе – Житие прп. Феодора Сикеота (о нем пойдет речь ниже), объемом почти в 300 000 знаков (7,5 авторских листов), но пергамена все равно не хватило, и ему пришлось не только отказать от Мученичества апостолов Иасона и Сосипатра (память 29.04), возможно, Мученичества еп. Доната (30.04) и от Похвального слова апостолу Иакову Зеведею (30.04), но и существенно урезать конец Жития Никиты. Результат был таков: из перечисленных произведений по-гречески сохранилось только Мученичество Доната (ВНГ 2112, неясно, впрочем, входило ли оно в протограф кодекса Vaticanus gr. 1660). Остальные еще ждут своего исследователя, мы же обратимся к анализу утраченной в оригинале части Жития Никиты Исповедника.

Рассматриваемый памятник, созданный в начале 30-х гг. IX в. монахом Феостириком, преемником Никиты на игуменстве Мидикийского монастыря,¹⁷ давно и заслуженно считается одним из лучших источников по истории второго, а отчасти даже и первого периода иконоборчества (815-842 и 726-784 г. соответственно). Фрагменты, сохранившиеся лишь по-церковнославянски, полностью подтверждают эту оценку. Необходимо оговориться, что довольно большой отрывок на самом деле существует по-гречески, но дошел он до нас в другом произведении – Житии прп. Иоанникия Великого Петра Монаха (ВНГ 935). Этот агиограф почти полностью заимствовал длинный риторический эпилог Феостирикта, применив его к своему герою. Поскольку Петр писал свое Житие еще до смерти патриарха Мефодия в июне 847 г., совершенно очевидно, что эпилог принадлежал первоначальному тексту, а это позволяет существенно скорректировать наши представления о литературном мастерстве автора.

То же самое произошло с другим эпизодом, содержащимся в утраченной по-гречески части Жития Никиты Мидикийского, в котором рассказывается о вещем сне императора

¹⁶ АФИНОГЕНОВ, Д. Е.: Церковнославянский перевод «Жития Никиты Мидикийского» и его текстологическое значение. In: Житие преп. Константина из Иудеев. Житие св. исповедника Никиты. Москва 2001, с. 147-159.

¹⁷ Это следует из греческой службы «всем святым, на Олимпе Вифинском просиявшим», где Феостирикт фигурирует как один из преподобных.

Льва V. Тому привиделось, как покойный патриарх Тарасий приказывает некоему Михаилу убить его. Этот фрагмент наряду с многочисленными другими был почти полностью заимствован Георгием Амартолом. Ирония судьбы состоит, однако, в том, что как раз этот раздел первоначальной редакции хроники (за 775-843 г.) тоже не сохранился по-гречески, а дошел в церковнославянском переводе XIV в., известном под названием «Летовник».¹⁸ При практически полном смысловом тождестве совершенно ясно, что переводы с греческого делались независимо и в разное время. Для византиниста очень важна следующая фраза из Жития (по понятным причинам не заимствованная Георгием): *възвнѣ же ѿ велика страха, повѣда феѡдосїи женѣ своєи, ꙗже и ꙗвѣ исповѣда сонѣ, мнѡвѣдавшемъ повѣдавши.*

Стало быть, Лев V рассказал о своем сне жене Феодосии, а она сообщила о нем непосредственному информатору Феостирикта. Это еще одно подтверждение исключительной осведомленности агиографа в том числе и в придворных делах и, следовательно, очень высокой ценности Жития как исторического источника, донесенное до нас славянскими переводчиками.

Среди тех чудес Никиты Исповедника, рассказ о которых переписчику Иоанну пришлось сократить до одной-единственной фразы, в церковнославянском тексте фигурирует чудесное спасение одного из трех братьев, терпевших бедствие на море. История поражает своим необыкновенным реализмом, поэтому стоит процитировать ее более пространно (в переводе на современный русский язык):

Три брата по плоти имели корабль, с помощью которого они зарабатывали на жизнь, занимаясь торговлей. И вот однажды, когда они проплывали место, именуемое Пантихий, разыгралась буря, и волна, внезапно поднявшись из глубины, обрушилась на судно. О, несчастье! А была тогда ночь. И двоим едва удалось спастись в маленьком челне, а третий вместе с еще одним человеком остался на корабле. Корабль же полностью погрузился за исключением носа и кормы, на которых сидели эти двое, уже отчаявшись выжить.

Здесь отчетливо вырисовывается хорошо известная по изображениям форма византийского торгового корабля с очень высоко поднятыми носом и кормой, напоминающего полумесяц.¹⁹ Более того, из рассказа мы узнаем, что на таких судах имелись шлюпки (слав. *в малѣмъ кораблѣцѣ*), что их экипаж мог составлять четыре человека (братья, видимо, не могли справиться сами и должны были взять помощника), и что плавали они вдоль берега. Топоним «Пантихий» (греч. Παντεΐχιον) сохранился до нашего времени как Пендик – ныне один из районов Стамбула на северном берегу Никомидийского залива. Таким образом, сохранившийся лишь по-славянски текст сохраняет точное и детальное описание византийских реалий, позволяющее восстановить оригинал практически во всем, кроме терминологии. В то же время славянская лексика, использованная для передачи греческих терминов, может стать важным подспорьем при определении места и времени перевода.

5. Житие Феодора Сикеота: проблема критического издания и славянский перевод

Несмотря на то, что к настоящему времени известны три греческие рукописи Жития прп. Феодора, игумена Сикеонского монастыря и какое-то время епископа Анастасиопольского (ВНГ 1748), текстология этого памятника довольно проблематична, поскольку при-

¹⁸ Соответствующее место в Житии Никиты: Великие Минеи Четии, собранные всероссийским митрополитом Макарием. Изд. Археографической комиссией. Апрель, дни 1-8. М., 1910, 92 (славянская пагинация), и у Георгия Амартола: Летовник Георгия Мниха. Памятники древней письменности 26, 46, СПб 1878 ; 1880-1881, л. 358.

¹⁹ См., например, иллюстрации в: МУСИН, А. Е.: К интерпретации граффито с изображением корабля на кирпиче из церкви Успения на Волотовом поле 1352 г. In: Новгород и Новгородская земля. История и археология. Вып. 20. Великий Новгород 2006, с. 296-306; БЖУСТКОВСКА, А.: Иконография цистерны – проба прочтения. В: Топография Херсонеса Таврического. Водосборная цистерна жилого дома в квартале VII (IX-XI вв.). Под ред. А. Б. Бернацки, Е. Ю. Клеининой. In: Херсонесский сборник. Supplement 1. – Севастополь 2006, с. 55-84.

знаваемая лучшей греческая рукопись венецианской библиотеки «Марчиана», codex Marcianus gr. 359, X в. (сигл М), содержит две серьезные лакуны, общим размером примерно в 30% всего текста.²⁰ Кодекс библиотеки монастыря св. Иоанна Богослова на о. Патмос, Patmensis 254, XI в. (Р), включает практически полный текст Жития, однако изобилует ошибками всякого рода. Наконец, рукопись Афинской Национальной библиотеки Athnensis 1014, 1071 г. (А), дает сокращенную версию произведения, в которой пропущены многие главы. Вдобавок к этому отдельные фрагменты не читаются из-за утраты листов. Чтобы показать, какую помощь церковнославянский перевод может оказать в реконструкции оригинала, представляется целесообразным воспроизвести здесь анализ, опубликованный в подготовленном мною комментированном русском переводе Жития.²¹

Вначале нам предстоит установить, был ли оригинал славянского перевода (далее SI) копией с одной из этих трех рукописей или же с общего прототипа М и Р. С самого начала понятно, что SI не мог быть копией афинского кодекса, поскольку в отличие от последнего он содержал полный текст ЖФС. Вот доказательства того, что SI не был и копией М:

В описании того, как Феодора рукополагали в пресвитеры по каноническому чину (сначала в чтецы, затем в иподиаконы, затем в диаконы и, наконец, в священники, гл. 21.8-9), М пропускает фразу εἰθούτως πάλιν διάκονον,²² которая присутствует как в А, так и в Р. SI дает: **таже по обычаю диакона**.²³ Кроме того, в гл. 23.12: ἀνέμων AP ἀνόμων неправильно М, ἀϋδῶν = ἀνέμων SI. Однако имеются и случаи, когда патмосский кодекс дает явно неверное чтение, в то время как SI вместе с другими рукописями – правильное. Вот примеры: гл. 9.19: ἀπειλὰς Р κεφαλὰς М главы = κεφαλὰς SI. Когда больному Феодору являются святые Косма и Дамиан, они сразу “по обыкновению врачей” проверяют у него пульс (гл. 39.7). Р в этом месте дает очевидно неверный вариант ὀφθαλμοῦς, тогда как в славянском тексте стоит **лста и за жилы**, что явно соответствует греческому τοὺς σφυγμοῦς ἐδοκίμαζον МА. Гл. 164.40: παρρησίαν правильно А παρουσίαν Р (в М лакуна) **упованию** = παρρησίαν SI.

Все это означает, что греческая рукопись, с которой делался славянский перевод, не была копией ни с одного из сохранившихся греческих списков. Рассмотрим теперь, не могла ли она восходить к протографу венецианского и патмосского кодексов. Здесь текстологический анализ позволяет прийти к столь же категоричному выводу, как и в предыдущих случаях. Оказывается, SI содержит целые фразы, которые были опущены протографом МР, но сохранились в А. Вот примеры:

Гл. 55.12-14. Описывается построенный Феодором большой храм Сикеонского монастыря. Рукописи МР предлагают следующий текст: “...построил достойный храм святого мученика Георгия, трехапсидный, в котором справа был придел святого мученика Платона, а над ним, на хорах (ἐν τῷ κατηχομενεῖω), - святых мучеников Сергия и Вакха...”. А вот что читается в афинском кодексе (курсивом выделены места, отсутствующие в МР): “...построил достойный храм святого мученика Георгия, трехапсидный, в котором справа был придел святого мученика Платона, а над ним, на хорах (ἐν τῷ κατηχομενεῖω), *святого Феодора; слева же – святого мученика Антиоха, а над ним, на хорах, – святых мучеников Сергия и Вакха...*”. Я. У. Русенквист убедительно показал, что именно версия

²⁰ ROSENQVIST J., O.: Studien zur Syntax und Bemerkungen zum Text der *Vita Theodori Syceotae*. Uppsala 1981. S. 91.

²¹ Житие прп. Феодора, архимандрита Сикеонского. Вступительная статья, перевод, комментарий Д. Е. Афиногенова. Приложения Д. Е. Афиногенова, О. Н. Афиногеновой, о. Михаила (Желтова). Москва 2005, с. 16-20.

²² Греческий текст приводится по изданию: FESTUGIÈRE, A. - J.: Vie de Théodore de Sycéon. I. Texte grec. II. Traduction, commentaire et appendice. Bruxelles 1970 (Subsidia hagiographica, 48).

²³ Церковнославянский перевод Жития цитируется по древнейшей известной мне рукописи – Волоколамской минее четвѣй за апрель. In: РГБ, фонд 113, № 198 (596) (последняя четверть XV в.), листы 188-315^{об}. Описание см. в книге: ИОСИФ (Левицкий), архим.: Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской Духовной Академии. Москва 1882. С. 256-258.

А, рисующая симметричное здание с двумя боковыми приделами на первом этаже и двумя на втором, восходит к первоначальному тексту, а протограф МР, по-видимому, выпустил часть фразы из-за повторения слов “а над ним, на хорах”.²⁴ Славянский же перевод в точности соответствует тому, что мы находим в рукописи А (свыше же въ катиχῳ̑менахъ сѣго феодора, ѿ лѣвъꙋю же сѣго мѣнка айтнѡха).

Гл. 64.29: «...все монахи вместе с игуменом пали ему в ноги, прославляя Бога за *прибытие его*, и, обლობызав его...» (πάντες οἱ μοναχοὶ ἅμα τῷ ἡγουμένῳ ἔπεσον εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ δοξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ...). Рукописи МР опускают выделенные слова, по справедливому замечанию издателя, per homoeoteleuton (т. е. из-за повторения слова αὐτοῦ). Славянский перевод: *славѡще бѣа о пришествїи того* = δοξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

Такого рода примеров можно привести много, однако я ограничиваюсь только теми случаями, в которых исследователи признают, что чтение А должно восходить к первоначальному тексту. А вот еще одно весьма яркое свидетельство того, что SI не был копией протографа МР. В гл. 159.38 есть непонятное место: Σχολάριος δέ τις, ὀνόματι Θεόδωρος, †ἀποκαστα† (ἀποκατα Ρ), πατὴρ τῆς αὐτῆς πόλεως γενόμενος. К сожалению, в афинской рукописи эта глава опущена. Фестюжьер предлагает конъектуры ἀπὸ Καστανέας (в аппарате) или ἀπὸ κάστρα (в комментарии), впрочем, без особой уверенности. Русенквист указывает, что ввиду дальнейшего τῆς αὐτῆς πόλεως здесь должен был находиться топоним. Славянский перевод: *онинѣзъ нѣкто именемъ феодоръ катавольскимъ* = Σχολάριος δέ τις, ὀνόματι Θεόδωρος, ἀπὸ Καταβόλου. Известен городок Катавол (Κατάβολος), находившийся на европейском берегу Босфора в районе гавани Сосфенион (современный Истинье), однако поскольку в данном случае дело происходит в Вифинии, в пригороде Никомидии Оптатианах, имеется в виду, очевидно, Катавол, упоминаемый в одном из житий Феодора Студита и расположенный поблизости от принадлежавшего семье Феодора имения Воскитион на южном берегу Никомидийского залива.²⁵

Таким образом, вырисовывается следующая картина: SI был либо той самой рукописью, с которой переписывались афинский кодекс и протограф МР, либо, в свою очередь, ее протографом. Ряд наблюдений свидетельствуют в пользу второго предположения. Приведем наиболее убедительное из них:

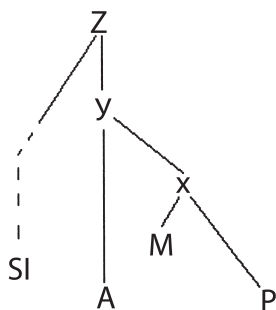
Гл. 39: “А после того, как преподобный возвратился в свой монастырь, случилось ему заболеть безнадежной болезнью, так что он и святых ангелов увидел, пришедших к нему, - и начал плакать и тосковать. А над ним стояла икона святых чудотворцев Космы и Дамиана. Итак, по подобию того врачевания (ἰατρείας) явились ему названные святые...”. Чтение ἰατρείας присутствует во всех трех греческих рукописях (указание в критическом аппарате Фестюжьера ошибочно). Русенквист предлагает следующее толкование: на иконе изображалось какое-либо чудо свв. Космы и Дамиана с исцелением, и именно эту сцену агиограф обозначил словом “врачевание”.²⁶ Однако в славянском переводе на этом месте стоит слово *повѣсти*, которое вне всякого сомнения отражает греческое ἱστορίας, т. е. “изображения”, что гораздо лучше подходит здесь по смыслу и подтверждается текстом сокращенного Жития (ВНГ 1749b).²⁷ В результате получается такая стемма:

²⁴ J. O. Rosenqvist, Studien, S. 118-119.

²⁵ ЛАТЫШЕВ В. В.: Житие преп. Феодора Студита в Мюнхенской рукописи № 467. In: BB 21 (1914). С. 222-254, гл. 9. С. 262 (Vita Theodori Studitae С) (любезно указано проф. Я. У. Русенквистом), ср. Vita Theodori Studitae А, PG 99, 121В. Там же располагались родовые поместья преп. Никифора, основателя Мидийского монастыря. См. HALKIN, F.: La vie de saint Nicéphore, fondateur de Médikion en Bithynie (†813). In: Analecta Bollandiana, 78 (1960). P. 401-430, cap. 6, 16-25. P. 408. См. также ANRICH, G.: Hagios Nikolaos. Leipzig 1913-1917. Bd. I. S. 195-196.

²⁶ J. O. Rosenqvist, Studien, S. 108.

²⁷ A. -J. Festugière, Vie de Théodore, II. P. 291, cap. 39.

Интересно, что предполагаемые утраченные рукописи у и z – это не просто текстологическая абстракция. Одно из проанализированных выше разночтений позволяет составить представление об их характере и примерной датировке. Как уже было показано, копируя рукопись z, писец рукописи у прочитал слово *ἱστορίας* как *ἰατρίας* (= *ιατρείας* с учетом итацизма). Такая ошибка могла быть допущена лишь при переписывании минускульного кодекса и, более того, в тот период, когда можно было принять связку букв сигма-тау за связку альфа-тау. Однако последняя связка характерна для архаического минускула (не позже начала X в.), и прежде всего – для так называемого минускула типа Николая Студита.²⁸ Это означает, что не только кодекс z, но и у можно с уверенностью датировать IX в.

Из вышеизложенного уже видно, насколько принципиальный характер с точки зрения содержания носят чтения, восстанавливаемые по славянскому переводу. Сюда можно добавить еще несколько, например, фразу Феодора Сикеота об императоре Маврикии, насильственную смерть которого он предсказывает (гл.119): «по справедливости из-за своих дурных поступков во многом, а особенно из-за происходящих **из-за него бед** (σφάίῳ ὀύϊῳ)» (выделенных слов нет в греческом). Славянский текст помогает правильно прочесть очень важный пассаж об убийстве отчима императора Фоки.²⁹ Но решающий аргумент, позволяющий отнести содержащееся в русских четвхх минеях Житие Феодора к третьей категории по предложенной классификации – это глава 169а, посвященная посмертным чудесам святого, от которой по-гречески уцелел лишь конец последнего предложения. Между тем, этот небольшой текст сохранил несколько весьма любопытных подробностей – например, неизвестный ранее топоним «Фригогалатия», а также упоминание о неких «похвальных стихах», сложенных исцелившимися у гробницы святого слепцами.

В целом можно сказать, что текстологический анализ церковнославянского перевода Жития Феодора Сикеота со всей остротой ставит вопрос о необходимости нового критического издания этого уникального источника по истории и культуре Византии конца VI – начала VII в., издания, в котором славянский текст занял бы подобающее ему почетное место, как восходящий к самой вершине стеммы, выстроенной с помощью имеющихся греческих рукописей.

6. Житие Порфирия Газского: церковнославянский текст в греческой стемме

Легко понять, что если по церковнославянскому переводу можно восполнить критически важные фразы и целые фрагменты текста, его привлечение наряду с греческими рукописными свидетельствами становится обязательным. Но как обстоит дело в тех случаях, когда оригинал представлен несколькими вполне исправными списками, не имеющими

²⁸ См. FOLLIERI, E.: La minuscola libraria dei secoli IX e X. In: La paléographie grecque et byzantine. Paris 1977. P. 139-165. P. 143. Благодарю д-ра Поля Женэна (Paul Génin) за консультацию.

²⁹ См. Житие прп. Феодора, архимандрита Сикеонского, Приложение II.

значимых лакун? Рассмотрим один такой пример – Житие свт. Порфирия, епископа Газского (в церковнославянском переводе «Газийского») Марка Диакона (ВНГ 1570).³⁰ Житие сохранилось целиком в трех рукописях, из которых иерусалимская (Hierosolymitanus 1, сигл Н) датируется X в., оксфордская (Bodleianus Baroccianus 238, В) – XI в., а венская (Vindobonensis historicus graecus 3, V) – XI-XII в. Рукописи В и V составляют одну ветвь традиции, а Н – другую.

При попытке определить, к какой ветви принадлежал греческий оригинал перевода, выяснилось, что во всех поддающихся верификации по церковнославянскому тексту случаях последний содержал верные чтения. Это означает, что переводчик располагал рукописью, качество текста в которой было существенно выше, чем во всех сохранившихся греческих кодексах. Дальнейший сквозной анализ подтверждает это предположение. К примеру, чтение 26,13:³¹ ἰσχυόντα HSl (сиглом Sl обозначен греческий текст, восстановленный по церковнославянскому переводу): «дал знать кувикулярию Евтропию, пользовавшегося тогда большою властью у царя Аркадия» вне всякого сомнения предпочтительнее ἰχθυόντα BV (выслеживавшего), так же как и 8,11: ἀπορούμενα HSl: «разрешавшийся содержащиеся там (в Св. Писании – Д.А.) недоумения» вместо διαπορούμενα BV (вообще не имеет смысла). С другой стороны, с такой же уверенностью можно предпочесть чтение BVSl в следующих случаях, помимо указанных издателями: 16,7: κόρος BVSl: «и не было конца его рыданиям» вместо καιρός Н (времени) и 77,1: ὄργάνων BVSl: «народ с названными орудиями собрался в святой церкви» (орудия перечисляются выше) вместо ἄρειανων Н (арианами). И лишь один-единственный раз перевод отражает, возможно, неверное чтение: 85,2: ἰωλία BVSl ἰουλία Н, но и тут согласно правилу *lectio difficilior* (более трудное чтение предпочтительнее) нужно выбрать именно первый вариант. А вот простой перечень мест, где есть слова и обороты, пропущенные в греческих рукописях, но имеющиеся в славянском переводе:

Пропущено в BV: 11,17; 14,22; 34,10; 41,3; 42,11; 54,1-2; 57,7-8; 73,5-6; 75,13; 78,13; 83,2.

Пропущено в Н: 40,7-8; 44,5-6; 52,9; 67,11; 84,12; 86,1.

Естественный вывод из этого состоит в том, что варианты, которые дает церковнославянский текст, имеют преимущество даже в тех случаях, когда они не фиксируются ни одной из греческих рукописей, при условии, что оригинал может быть реконструирован по переводу с достаточной степенью надежности. Вот несколько таких случаев:

23,16: μὴ μάλινεσθε (не гневайтесь) Sl μείναι Н (остаться) μὴ ἄναι В (не имеет смысла) μιᾶναι V (осквернить). Предположение издателей: μαγῆναι (разгневаться). 42,7: σκοπόν (мысль) Sl σποπόν BV (не имеет смысла) κόπον Н (труд). 76,4-5: συνιδών... ἐκέλευσε (видя... повелѣ) Sl οὖν ἐκέλευσε Н (итак, приказал) συνείδεν BV (принял во внимание).

Таким образом, очевидно, что даже в тех случаях, когда греческих рукописей, казалось бы, достаточно для нормального критического издания (т.е. в случае с текстами четвертой категории), оно все равно не будет полноценным без учета церковнославянского перевода. Объяснение этому уже было приведено выше в разделе о Житии Феодора Сикеота: рукописный оригинал перевода, как выясняется, стоял на одну-две ступени ближе к протографу, чем все сохранившиеся греческие кодексы. Кстати говоря, вышеупомянутый кодекс Bodl. Barocc. 238 (В) А. Эрхард уверенно относил к продукции студийского скриптория.³²

³⁰ Более подробно см. в работе: АФИНОГЕНОВ, Д. Е.: Церковнославянский перевод «Жития Порфирия Газского» Марка Диакона и его текстологическое значение. In: ВДИ 2, 2001, р. 46-51. Русский перевод: МАРК ДИАКОН: Житие св. Порфирия Газийского. Нил Синаит. Повесть об убиении монахов на горе Синайской и о пленении Феодула, сына его. Введение, перевод с греческого, комментарий Д. Е. Афиногенова. Москва 2002.

³¹ Цитаты по изданию: MARC LE DIACRE: Vie de Porphyre, évêque de Gaza. Ed. H. Grégoire et M. -A. Kugener. P., 1930.

³² EHRHARD, A.: Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche, Leipzig 1936-39, Bd. 1, S. 576-577.

Хотя это мнение было опровергнуто, исходя из кодикологических соображений,³³ нет никаких сомнений в том, что прототип этой рукописи происходил именно из Студийской обители, то есть оттуда же, откуда и оригинал славяно-русских четых миней.

Теперь можно ответить и на вопрос, поставленный по отношению к Похвале Феофану «Савы чернца». Уже сам факт принадлежности этого памятника к данному комплекту, сложившемуся в своей основной части во второй половине IX в., указывает на авторство Саввы Монаха, автора Жития Иоанникия,³⁴ и делает обязательным внимательнейшее изучение всех содержащихся в нем данных. В действительности это не столь уж безнадежное предприятие, как полагали Латышев и Каждан: так, если рассмотреть контекст вышеприведенного высказывания о «скифском граде», окажется, что чуть выше имеется такая фраза: *кѣмъ бѣ ѿ юныхъ ѿкъже сѣи пѣ тимѡфею юныи юномѹ дарованїе дхви пѣвин?*³⁵ Отсюда ясно, что речь идет не о самом Феофане, а о каком-то его ученике, который повиновался ему, как Тимофей – апостолу Павлу. Этот ученик (отождествить которого я пока не решаюсь), очевидно, и происходил «от скифского града».

7. «Многосложный свиток»

Хорошим примером взаимного переплетения группы византийских источников, в конечном счете попавших на Русь и частично утраченных в греческом оригинале, может служить судьба Послания трех восточных патриархов императору Феофилу от 836 г., известного в русской словесности как «Многосложный свиток». Примечателен уже тот факт, что ни в одной из трех основных версий этого произведения, сохранившихся по-гречески, такого заглавия нет, но зато именно так именуют Послание византийские источники X в.: *πολύστιχος τόμος*.³⁶ Анализ славянского текста показал, что мы имеем дело с переводом памятника в его первоначальном виде, как он был написан в 836 г. монахом Василием от имени и по поручению патриархов Александрии, Антиохии и Иерусалима (в Иерусалиме или в Константинополе, еще предстоит выяснить).³⁷ Перевод, по всей видимости, был выполнен в Болгарии в IX в. Какое же место Послание занимает в византийской литературе IX в.?

Как уже упоминалось в предыдущей статье,³⁸ составители комплекта студийских четых миней заимствовали для майского и декабрьского томов эксцерпты из второй редакции хроники Георгия Амартола (в славянском переводе – «Временник»), осуществленной в последней четверти IX в. Поскольку ни тот, ни другой том не содержит пост-иконоборческих текстов, хронологический промежуток между появлением отредактированной версии хроники с одной стороны, и декабрьской и майской четых миней – с другой, вообще не может быть зафиксирован на основании имеющихся источников. Иными словами, они создавались практически одновременно и, следовательно, скорее всего, в одном месте. Таким местом естественно считать Студийский монастырь. Между прочим, мною было показано, что при написании своей Похвалы прп. Арсению Феодор Студит пользовался тем же самым сказанием об этом святом, которое лежит в основе повествования (BHG 167z), заменившего во второй редакции хроники первоначальный текст Георгия.³⁹

³³ HUTTER, I.: *Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften*. Stuttgart 1977, Bd. 3, S. 237.

³⁴ Весьма вероятно, кстати, что именно студиты инициировали написание этого Жития, поскольку их не устраивали резкие выпады против них, содержащиеся в первом Житии, составленном Петром.

³⁵ Великие Минеи Четии (прим. 2), л. 358b, 33-36.

³⁶ Например, Псевдо-Константин Багрянородный: *Constantini Porphyrogeniti Narratio de imagine Edessena*. In: PG 113, 423-454, 441B3, а также Гомилия об иконе Марии Римской: DOBSCHÜTZ, E. von.: *Christusbilder. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der alchristlichen Literatur*, N. F. 3, 1899, Beilage VIB, S. 233-266, S. 241, 18.

³⁷ См. АФИНОГЕНОВ, Д.: The new edition of "The Letter of the Three Patriarchs": problems and achievements. In: *Σύμμεκτα* 16 (2003-2004), p. 9-33.

³⁸ Д. Е. Афиногенов, Четырнадцать миней (прим. 1), с. 134.

³⁹ См. АФИНОГЕНОВ, Д. Е.: К происхождению легенды о св. Арсении – воспитателе императоров Аркадия и Гонория. In: ВДИ 1, 2004, с. 49-60, с. 52-54.

Видимо, этот источник сохранился в монастырской библиотеке и спустя много десятилетий был использован редактором.

Но среди текстов, из которых производились вставки в хронику при ее переработке в Студийском монастыре, был и «Многосложный свиток». Уже де Боор, подготовавший критическое издание второй редакции Георгия, отметил там несколько заимствований из Послания (точнее, из одной из его позднейших версий, приписанной Иоанну Дамаскину, BHG 1378f), ни одного из которых нет в первой редакции.⁴⁰ Сопоставление же с полной версией Послания, сохранившейся по-церковнославянски, позволило выявить вдвое больше таких интерполяций и таким образом окончательно определить взаимоотношение двух редакций хроники.⁴¹ Между тем, рассматриваемое сочинение совсем не изолировано в византийской литературе. Опять-таки, славянский перевод позволил выявить его непосредственные источники, среди которых оказались произведения св. патриарха Никифора (806-815, ум. 829), написанные в 20-х гг. IX в. и распространявшиеся полностью (поскольку в Византии господствовало иконоборчество).⁴² Эти сочинения не получили широкого распространения в Византии за пределами определенного круга писателей, группировавшихся вокруг св. патриарха Мефодия (843-847), в который входили, в частности, Георгий Монах и Петр, автор первого Жития Иоанникия.⁴³ Эти писатели, как уже говорилось, среди прочих источников широко пользовались полным текстом Жития Никиты Мидийского, попавшим вскоре в апрельский том студийских четких миней (тот самый кодекс z по нашей стемме в разделе 5). Все это позволяет заключить, что в распоряжении книжников, готовивших существенную часть церковнославянских переводов, теми или иными путями оказавшихся к началу XIII в. на Руси, находился архив, складывавшийся на протяжении по меньшей мере 70 лет (до 780 – ок. 850⁴⁴) как частная библиотека патриархов Тарасия, Никифора и Мефодия. Часть переведенных на славянский язык документов из этого архива, таких как «Многосложный свиток» в его первоначальном виде, в греческом оригинале не сохранились, и это долгое время не позволяло прояснить историю развития византийской словесности и важнейших книжных собраний с последней четверти VIII до конца IX в.

8. «Корпус» Кирилла Скифопольского и Киево-Печерская лавра⁴⁵

Чтобы получить представление о том, какими еще путями могли попадать на Русь не сохранившиеся в оригинале памятники византийской литературы, рассмотрим случай с агиографическими сочинениями известного палестинского писателя VI в. Кирилла Скифопольского. Среди надписанных его именем церковнославянских текстов имеется один, греческий прототип которого до сих пор не обнаружен. Это похвала в честь двух святых, Жития которых занимают центральное место в творчестве агиографа, – прп. Евфимия Великого (BHG 647-648) и прп. Саввы Освященного (BHG 1608). В ВМЧ она помещена два

⁴⁰ Georgii Monachi Chronicon. Ed. C. de Boor. Editio stereotypa correctior, cur. P. Wirth, Stuttgart 1978, p. LXVI-LXVII.

⁴¹ См. АФИНОГЕНОВ, Д.: Le manuscrit Coislin gr. 305: la version primitive de la Chronique de Georges le Moine. In: Revue des Études Byzantines, 62, 2004, p. 239-246 (русская версия: Афиногенов Д. Е. Рукопись Coislinianus 305: первоначальная версия хроники Георгия Монаха. In: Славяне и их соседи. Т. 11: Славянский мир между Римом и Константинополем. Под ред. Б. Н. Флори. Москва 2004, с. 19-29).

⁴² См. АФИНОГЕНОВ, Д. Е.: Новые данные об источниках «Послания трех восточных патриархов императору Феофилу» In: Византийские Очерки. Москва 2006, с. 19-29. Впрочем, вовсе не очевидно, что они вообще распространялись. Возможно, доверенные люди имели доступ непосредственно к авторскому экземпляру.

⁴³ См. Он же. «Повесть о прощении императора Феофила» и Торжество Православия. Москва 2003, с. 136-146.

⁴⁴ Там же, с. 145-146. В этот архив, по-видимому, входило и утраченное Житие Мефодия Григория Асвесты, так что в Студийский монастырь он попал не сразу после смерти патриарха в 847 г. См. АФИНОГЕНОВ, Д. Е.: Григорий Асвеста. In: ПЭ, т. 12, 668.

⁴⁵ Данный раздел написан в рамках проекта, финансируемого Фондом им. А. фон Гумбольдта (Alexander von Humboldt Stiftung).

паза – под 20 января, днем памяти Евфимия и 5 декабря – днем памяти Саввы.⁴⁶ На самом деле изначально она, вероятно, была приурочена к некоему локальному общему празднику Евфимия и Саввы, который был учрежден не раньше 557 г., когда Кирилл закончил те свои сочинения, которые сохранились по-гречески, а вышел из богослужебной практики, очевидно, после разорения Великой Лавры арабами в 614 г.⁴⁷ (именно поэтому он остался неизвестен позднейшей традиции). Есть основания относить создание «Похвалы» к правлению императора Маврикия (582-602).

Дублирование этого сочинения в ВМЧ указывает на то, что на Русь оно прибыло не в составе четких миней, потому что в противном случае оно имело бы точную календарную фиксацию. К сожалению, мне до сих пор не удалось найти никакого другого списка «Похвалы» помимо ВМЧ, поэтому рукописный контекст здесь помочь не может. Однако соседство с Житиями Евфимия и Саввы наводит на размышления. Как известно, славянское Житие Саввы Освященного представлено уставным фрагментом №1351 из Матенадарана, датированным началом XII в. и имеющим русское происхождение.⁴⁸ Этот перевод был в распоряжении Нестора, автора Жития Феодосия Печерского, в 80-е гг. XI в.⁴⁹ Чрезвычайно важно, что славянский текст Жития Саввы отличается от сохранившегося по-гречески, причем эти отклонения не могут быть приписаны переводу (например, хронологические уточнения).⁵⁰ Поэтому напрашивается предположение, что существовал некий корпус сочинений Кирилла Скифопольского, церковнославянский перевод которого оказался в Киево-Печерской Лавре не позже 1080 г. В него должны были входить Жития Саввы и Евфимия, а также «Похвала» им обоим. Два других Жития, вышедших из-под пера этого писателя и имевших хождение в славянских переводах (Кириака и Иоанна Отшельников, соответственно ВHG 463 и 897), как мне представляется по языковым соображениям, вдаваться в которые здесь невозможно, к данному реконструируемому корпусу не принадлежали.

Традиционно считается, что перевод Жития Саввы был выполнен в Болгарии.⁵¹ Не будучи вполне компетентным, чтобы выносить суждение в данном вопросе, я хотел бы обратить внимание специалистов на некоторые языковые особенности славянского перевода Жития Евфимия, которые, как мне кажется, могут по крайней мере заставить задуматься о его древнерусском происхождении (разумеется, данные замечания следует считать сугубо предварительными). Вот некоторые из этих признаков:⁵²

1. Широкое употребление супина.
2. Частый пропуск вспомогательного глагола при перфекте.
3. Выпадение безударного ера: *своръ*, *свѣтъъ* (вместо *свѣтъъ*).

4. Лексические особенности: *тълчати* в значении «нападать, разорять», *добра дѣтель* в два слова (греч. ἀρετή), полногласное *шоломеньма* (*двумя вершинами*), *вошью* (*совсем*, греч. ὅλως).

⁴⁶ Текст см. в: Великие Минеи Чети (прим. 2), декабрь, дни 1-5. М., 1901, стб. 552-578. Это издание учитывает и список, находящийся в январском томе, соответствующая часть которого до сих пор не издана.

⁴⁷ Antiochi Sabaitae epistula ad Eustathium. In: PG 89, 1421-1428. Из текста (1425A) следует, что монастырь после этого набега два года оставался необитаемым. См. также FLUSIN, B.: Saint Anastase le Perse et l'histoire de la Palestine au début du VIIe siècle. P., 1992, Т. II, p. 177-179.

⁴⁸ Указано А. А. Туриловым.

⁴⁹ Шахматов, А. А.: Несколько слов о Несторовом Житии Феодосия. In: ИОРЯС, 1896, т. 1, кн. 1, с. 46-65; АБРАМОВИЧ, Д. И.: К вопросу об источниках Несторова Жития преп. Феодосия Печерского. In: ИОРЯС, 1898, т. 3, кн. 1, с. 243-246.

⁵⁰ См., например, Житие св. Савы Освященного, составленное Кириллом Скифопольским, в древне-русском переводе. Изд. И. Помяловский. СПб, 1890, с. 521, 10, 531, 9-10.

⁵¹ См., например, ВИНОГРАДОВ, В. В.: Заметки о лексике «Жития Саввы Освященного» In: Сб. статей в честь А. И. Соболевского. Ленинград 1928, с. 349-353 (СОРЯС, т. 101, № 3); Орфография и язык Жития Саввы Освященного по рукописи XIII в. In: Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. Москва 1968, с. 137-198.

⁵² По рукописи РГБ, собрание Троице-Сергиевой Лавры (ф. 304 I), 745 (конец XIV в.), л. 1-59.

Весьма вероятно, что Нестор знал и это Житие: во всяком случае, предсмертное увещание Феодосия в его изображении очень напоминает соответствующую сцену у Кирилла.⁵³ Возможно, следует вернуться и к проблеме локализации перевода Жития Саввы (хотя, конечно, киевские иноки могли просто дополнить уже существующий болгарский перевод Житием Евфимия и Похвалой Евфимию и Савве). Так или иначе, достоверно известно, что между 1062 и 1073/1074 г. в Киево-Печерском монастыре был осуществлен перевод Типикона патриарха Алексия Студита.⁵⁴ Соответственно, нет ничего неправдоподобного в том, что одновременно печерские книжники перевели и творения Кирилла Скифопольского, в которых созданы чрезвычайно выразительные образы игуменов – строителей монастырской жизни. В греческом же оригинале из как минимум трех текстов, входивших в этот корпус, сохранился лишь один – Житие Евфимия, потому что Житие Саввы, как уже говорилось, по-гречески представлено другой редакцией.

В кратком изложении (более детальный анализ будет представлен в отдельной публикации) значение древнерусских переводов Кирилла Скифопольского заключается в следующем: из них мы узнаем, что Кирилл вовсе не умер, как это обычно считается,⁵⁵ вскоре после 557 г., когда было закончено последнее из его сочинений, сохранившихся по-гречески, но прожил еще достаточно долго, чтобы приобрести большой авторитет в монашеской среде (если он дожил до воцарения Маврикия в 582 г., ему должно было быть уже без малого 60 лет). Об этом говорит его тон в «Похвале», где он выступает как проповедник, произносящий свое праздничное поучение в церкви в присутствии игумена, по отношению к которому Кирилл не изъясляет каких-либо особых знаков смирения. Кроме того, ряд не очень понятных отсылок, содержащихся в этом произведении, позволяют понять, что сведения, сообщаемые Кириллом в тех его Житиях, которые известны в оригинале, составляют лишь некоторую выборку из гораздо более обширной информации, которой располагал агиограф. К сожалению, скудость параллельных источников делает ее реконструкцию почти невозможной, но уже само по себе знание о том, что Кирилл сознательно обходит молчанием те или иные факты, очень ценно для исследователей его творчества.

В этой связи чрезвычайно интересно, что о некоторых из Кирилловых умолчаний можно составить представление из текста, помещенного в ВМЧ под тем же 5 декабря, что и Житие Саввы.⁵⁶ Подробному его разбору будет, опять-таки, посвящена отдельная работа, но уже сейчас можно сказать, что это – краткое резюме Жития прп. Иоанна Безмолвника, неизвестного до сих пор ни в греческом, ни в славянском варианте

9. «Монастырская библиотека»

В свое время Ф. Томсон высказал мнение, что корпус текстов, оказавшихся в распоряжении древнерусских книжников, по составу очень напоминает библиотеку большого византийского монастыря, такого как обитель св. Иоанна Богослова на о. Патмос.⁵⁷ Действительно, уже в Киево-Печерской лавре имелся полный комплект книг, необходимых для

⁵³ Благодарю А. А. Гиппиуса за это ценное указание.

⁵⁴ ПЕНТКОВСКИЙ, А. М.: Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси. Москва 2001, с. 164-165.

⁵⁵ Cp. The Oxford Dictionary of Byzantium. Ed. A. P. Kazhdan. N. Y. -Oxford 1991, s. v. Cyril of Scythopolis.

⁵⁶ Великие Минеи Четии (прим. 2), декабрь, дни 1-5. Москва 1901, стб. 579-580.

⁵⁷ См. THOMSON, F. J.: The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in the 10th to 13th Centuries and its Implications for Russian Culture. In: Slavica Gandensia, 1978, v. 5, p. 107-139; Idem: The Corpus of Slavonic Translations Available in Muscovy: the Case of Old Russia's Intellectual Silence and a Contributory Factor to Muscovite Cultural Autarchy. In: Christianity and the Eastern Slavs. V. 1: Slavic Cultures in the Middle Ages. Ed. B. Gasparov, O. Raevsky-Hughes (California Slavic Studies. V. 16). Berkely etc. 1993, p. 179-214. См. также примечание К. К. Аментьева в книге: ПОДСКАЛЬСКИ, Г.: Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.) (Subsidia Byzantinorossica, т. 1). СПб, 1996, с. 111, прим. 328.

богослужебной жизни в монастыре подобного ранга, всего около двух десятков кодексов.⁵⁸ Кроме того, трудно сомневаться, что в Лавре были также сборники агиографического содержания, среди которых и корпус Кирилла Скифопольского. К этому комплексу затем прибавился другой – десятитомные четьи минеи, а также, вероятно, и другие тексты, состав которых пока не исследован. Оригиналы богослужебных книг, как известно, имели студийское происхождение, пусть и опосредованное – через монастырь патриарха Алексия Студита в Константинополе. Теперь выясняется, что и четьи минеи происходили из Студийского монастыря, причем непосредственно. Более того, очень близкий состав Супрасльской рукописи и славяно-русской мартовской минеи наводит на мысль, что и древний комплект, имевший хождение в Болгарии в X–XII в., тоже восходил к студийскому оригиналу (в своей агиографической части). Возникает впечатление, что для славянских переводов, сначала болгарских, а затем русских, на протяжении IX–XII в., вплоть до взятия Константинополя крестоносцами в 1204 г., систематически использовалась одна и та же монастырская библиотека – а именно, книжное собрание обители св. Иоанна Предтечи в константинопольском квартале Студия.

Этот вывод влечет за собой некоторые чрезвычайно важные следствия. Если для Томсона его наблюдение имело значение в основном для объяснения того, почему, отбирая тексты для перевода, славянские и византийские книжники руководствовались миссионерскими соображениями и ориентировались главным образом на удовлетворение потребностей богослужебной практики, то отождествление гипотетического монастыря Томсона со Студийской обителью позволяет понять, почему на славянской почве сохранилось такое количество текстуального материала, представляющего огромную ценность для изучения византийской истории и культуры.

Библиотека Студийского монастыря начала формироваться, вероятно, уже в V в., когда он был основан.⁵⁹ Легенда о его запусении в иконоборческую эпоху основана на неправильном прочтении источника. Во всяком случае, Студийский игумен Савва принимал активное участие в заседаниях VII Вселенского собора 787 г. Когда в 799 г. Феодор Студит стал игуменом, он организовал в обители один из крупнейших скрипториев империи, функционировавший до самого 1204 г. Впоследствии к студитам, по-видимому, попал личный архив патриархов Тарасия, Никифора и Мефодия (см. выше в разделе 7). В результате не будет преувеличением сказать, что монастырская библиотека, из которой брались оригиналы ранних славянских переводов, по богатству своего собрания занимала как минимум третье место в империи, после императорской и патриаршей библиотек. Поскольку в результате крестоносного погрома от этого собрания осталась лишь малая часть, неудивительно, что многие документы сохранились лишь по-церковнославянски. Следовательно систематический их поиск и изучение является совершенно необходимым для византиноведения.

В заключение хотелось бы упомянуть, что в июле 2007 г. в Новгороде состоялась конференция под названием: «В поисках утраченной Византии. Культура Древней Руси как источник для синхронно-стадиальной реконструкции византийской цивилизации IX–XV в.». На ней обсуждалось применение предлагаемых в настоящей статье подходов к другим областям: искусствоведению, музыке, материальной культуре и т.д.⁶⁰ Представляется, что данное направление исследований может оказаться весьма перспективным как для отечественной, так и для мировой науки.

⁵⁸ А. М. Пентковский, Типикон, с. 162–163.

⁵⁹ Общий очерк см. в: ΕΛΕΟΠΟΥΛΟΣ Ε. Ν.: Η βιβλιοθήκη καὶ τὸ βιβλιογραφικὸν ἐργαστήριον τῆς μονῆς τῶν Στουδίου. Αθήναι, 1967 (без учета славянского материала).

⁶⁰ В поисках утраченной Византии. Культура Древней Руси как источник для синхронно-стадиальной реконструкции византийской цивилизации IX–XV в. Материалы конференции. СПб – Великий Новгород 2007.

The Lost Byzantine Sources in the Old Russian Literature

Dmitrij Je. Afinogenov

It has long been known that a number of works of the Byzantine literature survives only in Church Slavonic translations. However, a systematic approach to the collections within which they circulated may yield very interesting and often unexpected results. The article analyses texts from the ten-volume menological collection widely known in Old Rus' according to four categories. The first includes works lost in the original without a trace. The second is represented by texts lost in Greek which nevertheless left traces in contemporary or later sources. The third group consists of texts which survive in the original with greater or lesser losses, while the fourth – of the works available, besides the translation, in one or more Greek manuscripts. Every time it turns out that the Slavonic translations are extremely valuable not only from the point of view of textology, but also of their contents. Therefore full-fledged study of the Byzantine history and culture especially of the 8th to 10th century is impossible without use of the sources that survive only in Church Slavonic. Moreover, reconstruction of such substantial collections of texts as, e.g., the full cycle of pre-Metaphrastic *menologia* is only possible if the Old Russian literature is taken into account. The underlying reason is that the source for the translations was one of the richest book deposits of the Empire – the library of the Studios monastery in Constantinople.

MÁRIA ČIŽMÁROVÁ*

Ukrajinské (rusínske) nárečové názvy rastlín motivované liečivými, omamnými a jedovatými účinkami

ČIŽMÁROVÁ, M.: Ukrainian (Ruthenian) Names of Plants Motivated by Medicinal, Narcotic and Poisonous Effects. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 45-51. (Bratislava)

The author examines motivation of plant names registered in 50 localities in Eastern Slovakia inhabited by Ukrainians/Ruthenians.

Linguistics, Ukrainian, name, plant, motivation.

Botanické názvy predstavujú jeden z najstarších vecných okruhov lexiky, ktorej korene nepochybne siahajú až do obdobia indoeurópskej a praslovanskej jazykovej jednoty. Prvé vedomosti o rastlinách nachádzame v herbárových a lekársko-liečiteľských dielach, ktoré sa celé stáročia odpisovali a tradovali. Z veľkého množstva rastlín boli v nárečiach pomenované najmä tie druhy, ktoré človeka istým spôsobom zaujali svojím hospodárskym využitím alebo uplatnením v ľudovom (racionálnom a iracionálnom) liečiteľstve. Botanické názvy sú zvyčajne motivované vonkajšími znakmi (farbou, tvarom rastliny, jej kvetom) a vnútornými (skutočnými alebo zdanlivými) vlastnosťami, ktoré upozorňujú na možnosti využitia rastlín v živote človeka, na miesto a čas výskytu a pod.

Vedeckú systematiku rastlín vypracoval v 18. stor. švédsky učenec Karol Linné, keď v dielach *Genera plantarum* (1737) a *Species plantarum* (1753) zaviedol binomickú nomenklatúru. Rastliny roztriedil na základe ich morfológických znakov do botanických rodov a druhov a tento spôsob označovania rastlín, pravdaže v mnohom zdokonalený, platí podnes, uplatňuje ho oficiálna botanická latinská terminológia (porov. Buffa, 1972).

V nasledujúcich storočiach sa čoraz viac vynárala požiadavka osobitných botanických nomenklatúr v národných jazykoch. Začiatok vo výskume a systematizácii ukrajinských botanických názvov siaha do druhej polovice 19. storočia (F. Volkov, 1873; I. Verchratskyj, 1884; S. Rohovyč, 1893). Diela tohto obdobia boli základom tvorby ukrajinskej botanickej terminológie. Keďže to boli botanické diela, ich autori sa iba okrajovo dotkli jazykových otázok – skúmali predovšetkým pôvod názvov rastlín. Osobitne veľkú zásluhu na zapisovaní ľudových botanických názvov zo západnej Ukrajiny, z lemkovskej oblasti a z východného Maďarska má Ivan Verchratskyj svojou prácou *Novi znadoby nomenklatury i terminolohiji pryrodopysnoji, narodnoji, zibrani miž ludom* (1908). Niektoré názvy rastlín sa prvýkrát publikujú v botanickom slovníku N. Annenkova (1878), ktorý popri ruských názvoch obsahuje aj botanické názvy ďalších národov žijúcich vtedy v Rusku. Z ďalších prác, ktoré vyšli na prelome 19. a 20. storočia a v ktorých sa zachytáva aj botanická terminológia, treba spomenúť *Malorusko-nimeckij slovar* J. Želechivského a S. Nediľského (1886), etnografickú zbierku V. Šuchevyča *Huculščyna* (1899), monografie I. Verchratského *Znadoby do*

* Doc. PhDr. Mária Čižmárová, CSc., Inštitút rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

slovaria južnoruskoho (1877), *Pro hovir halyckych lemkiv* (1902), Hrinčenkov štvorzväzkový *Slovar ukrajinskoji movy* (1907-1909) a i. (porov. aj Zakrevska, 1976).

Ukrajinská botanická lexika je z jazykovedného hľadiska len málo prebádaná. V prvej polovici 20. stor. boli v časopisoch publikované nevelké štúdie, v ktorých sa autori venovali lexike spätjej s rastlinným svetom. Z povojnového obdobia pochádza hodnotná štúdia J. Dzendzelivského *Nazvy sil'skohospodarskych kul'tur u hovorach Zakarpatt'a* (1960). Autor v nej skúma vplyv slovanskej lexiky rastlínstva na nomenklatúru niektorých susedných neslovanských národov a upozorňuje na špecifické osobitosti zakarpatských nárečí, ktoré sa nevyskytujú v iných nárečových skupinách ukrajinského jazyka.

V roku 1973 vychádza v New Yorku dielo *Ukrajinski narodni nazvy* od N. Osadčovej-Janatovej, ktoré obsahuje popri ukrajinských botanických názvoch zapísaných ešte v rokoch 1927-1939 v 158 lokalitách Ukrajiny, aj názvy moldavsko-rumunské, bulharské a botanické názvy mariupolských Grékov. Výskum botanickej nomenklatúry sa teda aktivizuje aj v druhej polovici 20. storočia najmä v prácach J. Zakrevskej (1976) a A. Šamotovej (1985), no pozornosť si zasluhujú aj kandidátske dizertácie niektorých bádateľov zamerané na menšie vecné okruhy z rastlínstva (A. Kapská 1970, L. Symonenko 1973, H. Feščenko 1974, J. Muličák 1980, Froľáková 1988). Pôvod floristických pomenovaní na základe starých textov 11.-13. storočia skúma V. Nimčuk (porov. I. Sabadoš, 1996).

V Lattovom Atlase ukrajinských nárečí východného Slovenska (1991) sú kartograficky spracované niektoré botanické názvy (uhorka, borievka) a uvádza sa v ňom aj nekartografovaný materiál z rastlínstva.

V roku 1996 vydáva J. Sabadoš monografiu *Formuvanňa ukrajinskoji botaničnoji nomenklatury*, v ktorej skúma pôvod a etapy vývoja botanickej nomenklatúry v porovnaní s názvami v ostatných slovanských a neslovanských jazykoch. Práca je napísaná na základe písomných pamiatok a ukrajinských nárečí. O tri roky neskôr vychádza jeho *Atlas botaničnoji lexyky ukrajinskoji movy* (1999).

Cenné vedomosti o ukrajinskej botanickej terminológii nájdeme aj v prácach V. Machka (1954), W. Budziszewskej (1965), V. Merkulovovej (1967), F. Buffu (1972), S. Dubisza (1977), I. Sabadoša (1996), O. Tymkovej (1998) a iných jazykovedcov, ktorí skúmajú botanickú nomenklatúru predovšetkým v porovnaní s názvami rastlín v iných slovanských a neslovanských jazykoch.

Najstaršou slovenskou pamiatkou obsahujúcou sústavnejší zoznam botanických názvov rastlín je *Slovenský lekársky rukopis 17. storočia*. Prvý pokus o kompletnú botanickú nomenklatúru v slovenčine predstavuje vydanie Reussovej *Květeny Slovenska*. Vlastné dejiny systematickej slovenskej botanickej nomenklatúry vrcholia o sto rokov neskôr v diele *Slovenská botanická nomenklatúra* (1954), v ktorom v zásade ide o úpravu Novackého nomenklatúry z Dostálovej *Květny ČSR* (1950). Každá systematická jednotka uvedená v tomto diele má popri latinskom aj slovenský názov (porov. Buffa, 1972, s. 242-243).

V roku 1957 Ferdinand Buffa uverejňuje štúdiu *Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši* a v roku 1972 vydáva monografiu *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry*, v ktorej podáva ucelený pohľad na vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. O tri roky neskôr vychádza *Lexika Novohradu* Jána Matejčika (1975), v ktorej je rastlínstvu venovaná jedna kapitola. Ivor Ripka do Vecného slovníka dolnotrenčianskych nárečí (1981) zaradil tematický celok *Rastlínstvo*, ktorý rozčlenil na menšie celky (stromy a kry, rastliny všeobecne, liečivé rastliny, iné rastliny a kvety, huby). Botanické názvy Gemera sú zachytené v Gemerskom nárečovom slovníku Jozefa Orlovského (1982). Súčasťou materiálnej základne Slovníka slovenských nárečí, ktorého ukážkový zväzok vyšiel v roku 1980, 1. zväzok v roku 1994 a 2. zväzok v roku 2006, sú aj botanické názvy. V Atlase slovenského jazyka IV (1984) sú kartograficky spracované niektoré nárečové názvy z botanického okruhu (pšenica, jačmeň, ďatelina, zemiaky, paradajka, mrkva, harmanček, bodliak, egreš, čučoriedka a iné). Botanickej problematike sú venované štúdie Antona Habovštiaka, Marie Majtánovej, Ivana Masára a iných jazykovedcov.

V príspevku predstavujeme nárečový materiál, ktorý sme získali priamym výskumom v 50 lokalitách východného Slovenska s ukrajinsky, resp. rusinsky hovoriacim obyvateľstvom. Bodovú sieť sme volili tak, aby odrážala ukrajinské nárečové oblasti východného Slovenska (porov. Z. Hanudelová, 1993; pozri priloženú mapu).

Pretože sledujeme aj zemepisné rozloženie názvov rastlín, pri každom ľudovom pomenovaní rastliny uvádzame skratku lokality, v ktorej bol názov zapísaný. Pomenovania rastlín podávame v zjednodušenej fonetickej transkripcii a v texte ich vydeľujeme kurzívou. Pri prepise botanických názvov zo slovanských jazykov používajúcich cyrilské písmo do slovenčiny sa pridrižujeme zásad, ktoré uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu (2000) s tým rozdielom, že v ukrajinčine rozlišujeme fonémy **і** (v ukrajinčine **и**), **у** (v ukrajinčine **и**) a **ы** (používané v skúmanom nárečí).

Pri zápise nárečového materiálu sme postupovali podľa vlastného dotazníka obsahujúceho obrázkovú prílohu rastlín.

1.0. Názvy rastlín s liečivými, omamnými a jedovatými účinkami sú odvodené od názvov častí tela alebo ľudských orgánov, na ktoré pôsobia, prípadne od názvu choroby, proti ktorej sa používali.

1.1 Kostihoj lekársky (*Symphytum officinale* L.) používali v ľudovom liečiteľstve pri zlomeninách kostí, čomu zodpovedajú aj nárečové názvy typu **koš'tival** Va, Tk, Ha, Vc, Ol, NR, Dn, Ke, **koš'ti'val** Č, Sl, **košty'val** Bž, **koštyval** ŠŠ, Lm, Sv, O, **koš'čival** Rč, **košto'val** Pč, Pi, NJ, NP, **koš'tyval** Ja, Sr, **koš'tyval ru'žovbyj** Km, **koštyval** TP, **koš'tihoj** Bi, Kv, **kost'i'hoj** To. Zhodne motivované názvy kostihoja stretávame aj v iných ukrajinských nárečiach a slovanských jazykoch (porov. ukr. *kostival*, *kostolim*, *kostolom*, *koštyval*; Smyk, 1991, s. 359, slov. *kost'ival*, *koscival*, poľ. *kosztywal*; Machek, 1954, s. 191; hornoluž. *koscadlo*, dolnoluž. *koscował*, *kosciwadło*, *koscadło*, *kosciwało*; Meľnyčuk, 3, s. 53). Ukrajinské názvy sú prevzaté zo západoslovanských jazykov, v ktorých názvy kostihoja vznikli kalkovaním nhornem. *Bein-well* (*Symphytum officinale* L.): *Bein* „kosť, noha,“ *-well-* (< wallen) „hojí sa“ (ib.). Podľa I. Sabadoša (1996, s. 127) je názov *kostyval* v ukrajinčine pravdepodobne výpožičkou zo stpoľ. *kostywał* < stčes. *kostival* z **kostival*, kde *-val* < *bal*, porov. stslovan. *bajuvati* „liečiť.“

1.2 Schopnosť zastavovať krvácanie sa ako motivačný príznak odráža v početných nárečových názvoch rebríčka obyčajného (*Achillea millefolium* L.) typu **ke'rvavnik** Ja, Dn, ŠŠ, **ker'vav-ňik** Ha, **kir'vavnik** Rč, **kir'vavnyk** Sl, **'krovník** St, **'krovnyk** O, **krov'nyk** Ot, Pi, NJ, **kr'vavnik** Tk, Bž, Km, Sr, NR, **krvav'nik** Va, Č, **kr'vavnyk** Lm, Cr, Sv, Kv, Bi, To, **žalud'kove-kr'vavnyk** RP. Ekvivalenty uvedených pomenovaní stretávame aj v iných ukrajinských nárečiach (porov. *kervavnyk*, *korvavnyk*, *krivavnyk*, *krivavnyč'a*, *krovavnyk*, *krovanyk*, *krovnyk*; Meľnyčuk, 3, s. 87), ale tiež v ruš. *krovavik*, *krovavlennik*, *krovavnik*, *krovavnica*, bulh. *kryvavnik*, *kryvavec*, v poľ. *krwawnik*, v čes. *krvavník*, schv. *krvavac* (ib.), v slov. *kervavňik* (Buffa, 1953, s. 163). Už v praslovančine bolo **kr̥vav̥nikъ* (Sabadoš, ib., s. 133).

1.3 Sťahujúce účinky bôľhoja lekárskeho (*Anthyllis vulneraria*) boli stimulom na vznik nárečových názvov **bol'haj** ŠŠ, Ke, Bi, Kv, Č, Ol, NR, Sl, NP, **bol'haj** Bž, Rč, **bol'hajs** Ja, **bov'haj** Rč. Analogické názvy sa vyskytujú aj v niektorých ďalších jazykoch (porov. slov. gemerské *bol'haj*, *bojhol*, *bolho*, *bvol'hoj*; Orlovský, 1982, s. 34; slov. dolnotrenčianske *bólhoj*; Ripka, 1981, s. 58). Porov. aj rus. *jazvennik*, slovin., chorv. *ranjenik*, *ranjenica*, nem. *Wundkraut*, *Wundklee*, lat. *vulneraria* (Machek, ib., s. 121).

1.4 Botanický názov **raj'nyk** Pč, NJ, NP, Vc, RP, Ke, NJe na označenie skorocelu kopijovitého (*Plantago lanceolata* L.) bol motivovaný tým, že sa rastlina používa na hojenie rán. Porovnaj aj ďalšie ukrajinské názvy tejto rastliny typu *porannyk*, *poriznyk*, *rajnyk*, *rannyk* (Smyk, ib., s. 321). Porovnaj tiež bačv. *raňenyk* na označenie lopúcha malého (*Arctium tomentosum* Mill; Tymko, ib., s. 25).

1.5 Ľudové názvy kyjaničky purpureovej (*Claviceps purpurea*) typu **matka** RB, HR, Ub, Sč, T, Nj, Vc, **žyt'na** **matka** HR, NJ, **žyt'ňa** **matka** NJe, **žito-****matka** Kl, Rs, Uk, Pč, Sl, **žyto-ma'tica** Kv, **ž'ito-mátka** Rč majú motiváciu v tom, že rastlina sa oddávna používa na liečenie matky (anat.).

Zhodný motív pomenovania odrážajú aj názvy kyjaničky v iných ukrajinských nárečiach (porov. *matyc* 'a, *matyčka*, *matok*, *mamka* (Meľnyčuk, 3, s. 415) a v ňornem. *Mutterkorn* (ib.). Pomenovanie *matka* id. poznajú aj v slovenských nárečiach (SSN, 2, s. 135).

1.6 Alchemilku žltozelenú (*Alchemilla xanthochlora*) v niektorých skúmaných lokalitách nazývajú *prys'tritnyk* O, Vc, *prys'trižnyk* NP, *prys'tritnyk korov'jačyj* Ot. Uvedené názvy sú pravdepodobne odvodené od *prys'triť* „choroba, ktorá sa prejavuje zmenou zdravotného stavu človeka, malátnosťou, bolením hlavy a bledosťou tváre“ (I. Šmajda, 1971, s. 345). Motivácia botanických názvov je podmienená tým, že sa alchemilka v ľudovom liečiteľstve používa na liečenie choroby „prys'triť“, o čom svedčí aj nárečový zápis z Ol'ky „...bo sa ňou (rastlinou) l'ič'iť prys'triť.“

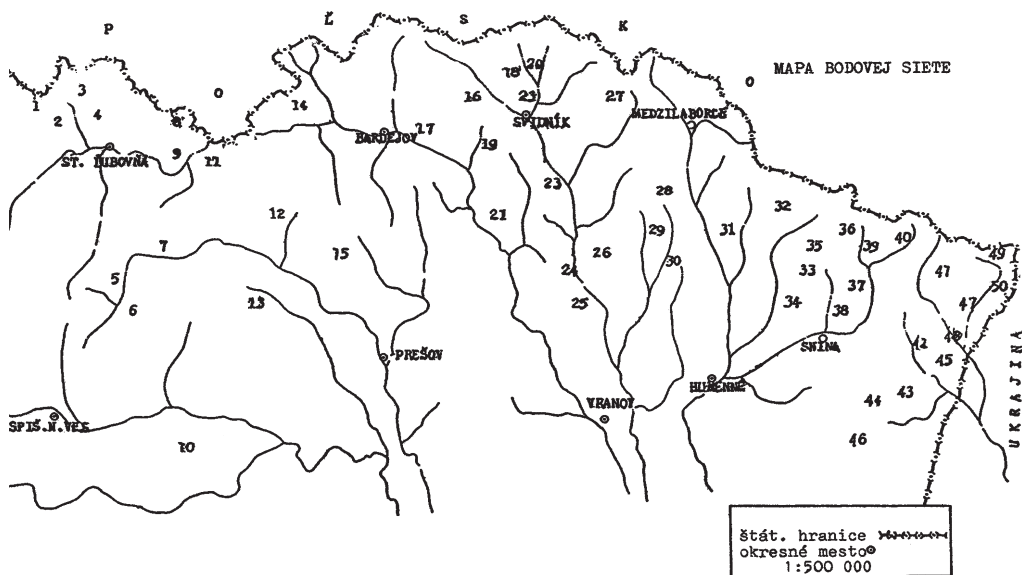
1.7 Ľudové názvy *nav'ratnyk* RP (alchemilka žltozelená – *Alchemilla xanthochlora*), *nav'rat-nik* Ol, *nav'rates* Č (vratík obyčajný – *Tanacetum vulgare* L.), *nav'ratnyk* TP (záružlie močiarné – *Caltha palustris*) majú ekvivalenty aj v slov. *návratník* (*Alchemilla*; SSN, 2, s. 383), v češ. *přivratník* (*Alchemilla*), v poľ. *przywrotnik* id., *przywrot(ek)* id., *nawrot(ek)* id., *nawrotnik* id. (porov. Machek, 1954, s. 109) a v mnohých ďalších ukrajinských nárečiach (*navertnyk* *Alchemilla* L., *navorotnyk* id., *navoroteň* id., *navratnik* *Tanacetum* L., *navratok* id.; Šamota, 1985, s. 144). Podľa A. Šamotovej (ib.) spoločným motívom týchto pomenovaní je navrátenie zdravia, stratených síl a lásky. Alchemilku obyčajnú (*Alchemilla vulgaris*), ktorú v Nechválovej Polianke na východnom Slovensku nazývajú *nav'ratnyk*, *nav'ratyš*, dávali kravám, aby im prinavrátila stratené mlieko. V lokalite Roztoky sa dymom *navratnyka* (*Lysimachia nummularia*) pokúšali navrátiť dieťaťu spánok (porov. Varcholová, s. 64-65). Pomenovanie *navratnyk* je staré, už v psl. bolo **privortъ*, a rozšírené je vo východoslovanských a západoslovanských jazykoch (porov. Sabadoš, ib., s. 12-13).

1.8 Použitie rastliny v ľudovom liečiteľstve pri srdcových chorobách bolo stimulom na vznik názvov *ser'covnyk* Bž, Č, *src'ovnik* Sl, *ser'cove* 'zil'a Va, *bu'r'an sr'dečnyj* HR (srdcovník obyčajný – *Leonurus cardiaca* L.). Zhodný motív pomenovania je zachytený aj v názvoch iných slovanských jazykov (porov. rus. *serdečnik*, slov. *sercovnik*, poľ. *serdecznik*, chorv. *srčenica*, *srčenika*; Machek, ib., s. 197).

1.9 Liečivými účinkami sú motivované aj ľudové názvy repíka lekárskeho (*Agrimonia eupatoria* L.) typu *bed'renič* Ha, Ot, *bydre'nič* Rs a divozela veľkokvetého (*Verbascum thapsiforme*) *bed'renič* Sm. Niektoré z uvedených podôb názvu sú známe aj v ostatných slovanských jazykoch na pomenovanie bedrovníka lomikameňového — *Pimpinella saxifraga* (porov. ukr. *bedrynec*, *bed-rec**, rus. *bedrenec*, bielor. *biadrynec*, poľ. *biedrzeniec*, *wiedrzeniec*, slov. *bedrovník*, st. slov. *bedernik*, čes. *bedrník*, schv. *bedrenac*, *bedrinac*, slovin. *bedrenec* *Pimpinella* L.; Meľnyčuk, 1, s. 160).

Podľa V. Machka (1954, s. 159) je bedrovník stará magická rastlina, ktorú hojne využívajú v kultoch plodnosti, keďže „bedrá“ sa pokladali za sídlo plodivej sily. Bedrovník vraj pomáhal aj proti nákazlivým chorobám, ako napríklad proti moru, cholere a pod. V etymologickom slovníku ukrajinského jazyka (Meľnyčuk, 1, s. 160) sa názov *bedrovník* vzhľadom na ostrú chuť rastliny *Pimpinella* L. spája so základom *bed-/bod-* „pichať“, z ktorého je odvodené aj praslovanské *bed-ro*. O tom, že bedrovník (v skúmanom nárečí *bedrynec**) sa oddávana používal na liečenie moru, svedčí aj český výrok: „Pijme pivo s bobkem, jezme bedrník, nebudeme stonat, nebudeme mrít!“ (ib.). V skúmanom nárečí poznajú aj názov *bedryč* pre valeriánu lekársku (*Valeriana officinalis*), ktorej liečivé účinky chránia človeka od démonických bytostí (porov. Varcholová, s. 31-32).

1.10 Botanické názvy typu *devjato'syl'nyk* Ot, St, *devjato'syl'nyk* (ihlica trnitá; *Ononis spinosa* L.), *dev'jasnyk* Č, *dev'jasel* Ke, Kv, *dev'jasen* NJe, *devjato'syl'nyk* Pč, 'devjat' ž'ip' Rč (krasovlas bezbyľový; *Carlina acaulis* L.), *dev'jaseň* Kl, *devjato'sil'nik* Sč, *devjatosyl'nyk* NJ (deväťsil lekársky; *Petasites hybridus* L.), *dyv'jasel* ŠŠ, 'dyv'jat' syl' ŠŠ, *dev'jaseň* Ub (divozel veľkokvetý; *Verbascum thapsiforme*) na označenie niekoľkých rastlín sú motivované ich liečivými vlastnosťami. Už v psl. bolo **devetъsilъ* utvorené z číslovky „deväť“ a substantíva „sila“. Deviatka sa oddávna pokladá za magické číslo a názov deväťsil potom pomenúva rastliny, ktorým sa v ľudovom liečiteľstve pripisujú zvláštne liečivé vlastnosti (Meľnyčuk, 2, s. 21). V Starinskej doline pripisovali

rastline *devjatosyl'*, *devjatosyl'nyk* magickú silu, ktorá dokáže vyliečiť až deväť chorôb a dáva chorému viac síl (porov. Varcholová, s. 44).

1.11 Názvy '*hostec'* Rč (prietržník holý; *Herniaria glabra* L.), *hoscuv'nyk* Sl, '*ž'il'a hos'tove* Rč (plavúň obyčajný; *Lycopodium clavatum* L.), u Makowieckeho (1936, s. 220) tiež *hostečnyk*, *hostivnyk*, *hostynnyk* (*Geranium sanguineum* L. – pakost krvavý), sú odvodené od *hos'* ako tabuový názov alebo od *hostec* „reumatizmus“, čo je motivované pripisovaním liečivých a magických vlastností týmto rastlinám. Podobne v schv. pomenovaní *zdravinjak*, v slovin. *zdravičica* (Meľnyčuk, 1, s. 575).

1.12 Liečivými účinkami sú motivované aj názvy typu '*zadušnik* HR, Ub, *za'dušnyk* Ke, Pi, *za'duška* Bž (zádušník brečtanovitý; *Glechoma hederacea* L.). Podľa V. Machka vznikli z *nadušnik* < *nádcha* používaním rastliny v ľudovej liečbe proti nádche (porov. Machek, ib., s. 195). Rastlina sa však v ľudovej liečbe používala najmä na zmiernenie záchvatov prieduškovej astmy, ľudovo zvanej *záduch* (Pozri Thurzová a kol., 1984, s. 272).

1.13 Botanické názvy pre pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis*) typu '*pľucnik* Sl, NR, To, Sr, Lm, Kv, Ub, '*pľucnyk* Č, Ol, Bž, Ke, Vc, NP, Ku, '*pľucov'nyk* HR majú motiváciu v tom, že rastlina je starým ľudovým prostriedkom proti vredovateniu pľúc. Tieto názvy majú spoločný motivačný príznak so slovenskými názvami *pľúcnik*, *plúcník*, *pľúcovník*, čes. *plicník*, *plíčník*, poľ. *plucnik*, *pluc(z)nik*, slovin. *plučnik* a chorv. názvom *pluc'njak* (Machek, ib., s. 90). Porovnaj tiež bačv. *pľucnyk* id. (Tymko, s. 59).

2.1 Botanický názov *blen* NJ, St, Sč (blen čierny; *Hyoscyamus niger* L.) je prastarý a jeho jedovaté a omamné účinky poznajú aj v ďalších slovanských jazykoch (porov. slov. *blen*, čes. *blín*, schv., slovin. *blen*, bulh. *blan*). Vznikli z **blъnъ* (Machek, ib., s. 205). Ukrajinské názvy sú prevzaté zo slovenčiny, češtiny alebo poľštiny (porov. Meľnyčuk, ib., s. 207).

2.2 Ľudové názvy pre durman obyčajný (*Datura stramonium* L.) typu '*du'rylo* Kl, '*durman* Cr, ŠŠ sú odvodené od adjektíva „durný“, lebo „oduruje“ (Machek, 1968, s. 135). Motivácia pomenovania je podmienená jedovatými látkami semena rastliny. Zhodne motivované sú názvy durmanu v ďalších ukr. nárečiach (porov. *dur*, *durijka*, *durylo*, *durman*, *durnyšnyk*; Smyk, ib., s. 248), v ruš. a bieloruš. *durman*, v poľ. *durman*, v slov. a češ. *durman* (ib.; Vasmer, 1, s. 555).

2.3 Botanický názov '**ľuľok** Pi (ľuľkovec zlomocný; *Atropa bella-donna* L.), ktorý je odvodený od základového slova *ľuľi*, *ľuľat'* „tancovať“, bol prostredníctvom západoslovanských jazykov prevzatý z nemčiny (porov. stnem. *lolti*; Mätonoh mámivý; *Lolium temulentum* L.; Meľnyčuk, 3, s. 326). V slovanských jazykoch sa názov používa na pomenovanie aj iných (predovšetkým jedovatých) rastlín (porov. ukr. *ľuľok* *Hyoscyamus* L., *ľuľka* id., *ľuľnyk* id., bielor. *ľuľak* *Datura* L., poľ. *lulek* *Atropa* L., *lulka* id., slov. *ľuľok* *Solanum* L., *ľulek*, *ľuľki* — jedovaté jahody blenu, čes. *lilek* *Solanum* L., bulh. *ľuľa* *Convolvulus*, schv. *ľjuljak* *Lolium* L., slovin. *ľjuljka* *Lolium* L.; ib.). V slov. nárečí aj *ľulik* (SSN, 2, s. 95). Podľa Machka poľ. a čes. *lulek* „rozličné jedovaté rastliny“ < stčes. *Lolium* < lat. *lolium* id. (Sabadoš, ib., s. 150).

V centre nášho záujmu boli ukrajinské (rusínske) nárečové názvy rastlín východného Slovenska motivované liečivými, omamnými a jedovatými účinkami, ktoré sa v ľudovom liečiteľstve používali pri zlomeninách kostí, na zastavovanie krvácania, na hojenie rán, na liečenie rozličných chorôb – srdcových, nákazlivých a iných. Väčšina skúmaných pomenovaní rastlín má zreteľnú motiváciu sú zreteľnou slovotvornou štruktúrou a ekvivalentmi v slovanských jazykoch. V ich základe sú pomenovania ľudského orgánu alebo časti tela, prípadne choroby, na ktorej liečenie sa rastlina v ľudovom liečiteľstve používala.

Zoznam použitej literatúry

- ANNENKOV, N.: Botaničeskij slovar. Moskva 1878. 646 s.
- BUDZISZEWSKA, W.: Słowianskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. Wrocław–Warszawa–Kraków : Wydawnictwo PAN 1965. 357 s.
- BUFFA, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1953. 248 s.
- BUFFA, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1972. 428 s.
- BUFFA, F.: Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši. In: Jazykovedné štúdie. Dialektológia. Ed. Jozef Štolc. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1957, s. 286-297.
- DUBISZ, S.: Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warminsko-mazurskich. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Wydawnictwo PAN 1977. 179 s.
- DZENDZELIVSKYJ, J.: Nazvy siľskohospodarskych kul'tur u hovorach Zakarpať'a. In: Studia Slavica. T. VI. 1960.
- HANUDELOVÁ, Z.: Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. In: Slavica Slovaca, 1993, č. 1–2, s. 178-184.
- LATTA, V.: Atlas ukrajinských hovoriv Schidnoji Slovaččyny. Prešov : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – oddelenie ukrajinskej literatúry 1991. 552 s.
- MACHEK, V.: Česká a slovenská jména rostlin. Praha : Nakladatelství SAV 1954. 366 s.
- MAKOWIECKI, S.: Słownik botaniczny lacińsko-maloruski. Kraków : Polska Akademia Umiejętności 1936. 408 s.
- MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin : Vydavateľstvo Osveta 1975. 312+36 s.
- MELNYČUK, O.: Etymologičnyj slovnyk ukrajinskoij movy v semy tomach. T. 1–3. Kyjiv : Vydavnyctvo Naukova dumka 1982-1989.
- MERKULOVA, V.: Očerki po russkoj narodnoj nomenklature rastenij. Moskva : Izdatel'stvo Nauka 1967. 258 s.
- ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin : Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.
- OSADČA-JANATA, N.: Ukrajinski narodni nazvy roslyn. New York : Ukrajinska viľna akademija nauk 1973. 173 s.
- PAVEL, V.: Lexičeskaja nominacija. Kišinev : Štiinca 1983. 231 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava : Veda 2000. 592 s.
- RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava : Veda 1981. 338 s.
- SABADOŠ, I.: Formuvannja ukrajinskoij botaničnoji nomenklatury. Užhorod : Užhorodskij deržavnyj universytet 1996. 192 s.
- SABADOŠ, I.: Atlas botaničnoji lexyky ukrajinskoij movy. Užhorod : Užhorodskij deržavnyj universytet 1999. 104 s.
- SSN – Slovník slovenských nárečí. I. II. Bratislava : Veda 1987, 2006.
- SMYK, H.: Korysni ta ridkisni roslyny Ukrajiny. Slovnyk-dovidnyk narodnych nazv. Kyjiv : Ukrajinska Raďanska Encyklopedija imeni M. Bažana 1991. 416 s.
- ŠAMOTA, A.: Nazvy roslyn v ukrajinskij movi. Kyjiv : Naukova dumka 1985. 164 s.
- ŠÍPKA, M.: Liečivé rastliny hornej Cirochy. Naukový zbirnik Muzeju ukrajinskoij kul'tury u Svydnyku. 12. Prešov : Slovenské pedagogické nakladateľstvo — oddelenie ukrajinskej literatúry 1985, s. 457-484.
- ŠMAJDA, M.: Poverčivé spôsoby liečenia a zaklínania v ukrajinských obciach severovýchodného Slovenska. In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 13. Ed. Štefan Pažur. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1971, s. 345.
- THURZOVÁ, E. a kol.: Malý atlas liečivých rastlín. 8. vyd. Martin : Osveta 1984. 464 s.
- TYMKO, O.: Botanična i zoologična nomenklatura bačvanskych rusnakiv. Užhorod : Užhorodskij deržavnyj universytet 1998. 169 s.

VARCHOL, N. Roslyny v narodnych povirjach rusyniv-ukrajinciv Priašivščyny. Priašiv : Exco 2002. 152 s.
 VASMER, M.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. 1-4. Moskva : Izdatel'stvo Progress 1964-1973.
 VERCHRATSKYJ, I.: Novi znadoby nomenklatury i terminolohiji pryrodopysnoji, narodnoji. Lvov 1908.
 ZAKREVSKA, J.: Narysy z dialektneho slovotvoru v areafnomu aspekti. Kyjiv : Naukova dumka 1976. 164 s.

Použité skratky

a pod. – a podobne
 bačv. – bačvanský
 bielor. – bieloruský
 bielor.š. – bieloruščina
 bulh. – bulharský, bulharčina
 čes. – český
 češ. – čeština
 dhornonem. – dolnohornonemecký
 dolnoluž. – dolnolužický
 franc. – francúzsky
 gen. – genetiv
 got. – gótsky
 gréc. – grécky
 chorv. – chorvátsky, chorvátčina
 hebr. – hebrejský
 hornoluž. – hornolužický
 ib. – ibidem (tamže)
 id. – idem (to isté)
 lat. – latinský
 nem. – nemecký
 nhornem. – novohornonemecký
 pol'. – poľský, poľština
 porov. – porovnaj
 psl. – praslovanský
 rus. – ruský
 ruš. – ruština
 schv. – srbochorvátsky
 slov. – slovenský, slovenčina
 slovin. – slovinský
 stčes. – staročeský
 stpol'. – staropoľský
 stslovan. – staroslovanský
 ukr. – ukrajinský

Skratky obcí a číslo bodu na mape

Be – Beloveža 17
 Bž – Bžany 25
 Cr – Cernina 19
 Č – Čirč 11
 Dn – Drienica 15
 Ha – Hanígovce 12
 HR – Hrabová Roztoka 43

Ja – Jarabina 4
 Km – Kamienka 2
 Ke – Kečkovce 18
 Kl – Klenová 42
 Kr – Kurimka 16
 Kv – Kurov 14
 Le – Legnava 8
 Li – Litmanová 3
 Lm – Lomné 24
 NP – Nechválova Polianka 33
 NJ – Nižná Jablonka 32
 NJ – Nižná Jedľová 20
 NR – Nižné Repaše 6
 NS – Nová Sedlica 49
 O – Ofka 28
 Ol – Orlov 9
 Ot – Ostružnica 36
 Pč – Pčoliné 35
 Pi – Pichné 34
 Pd – Podhorod' 46
 Ps – Pstriná 27
 Rd – Radvaň 30
 Rč – Renčišov 13
 RB – Ruská Bystrá 44
 RP – Ruská Poruba 29
 Rs – Ruské 40
 Sl – Slovinky 10
 Sm – Smolník 39
 Sč – Stakčín 38
 St – Starina 37
 Sr – Stráňany 1
 Sv – Svidník 22
 ŠŠ – Šarišský Štiavnik 23
 TP – Tichý Potok 7
 Tk – Tokajík 26
 T – Topoľa 41
 To – Torysky 5
 Va – Val'kovce 21
 Vc – Volica 31
 Ub – Ubľa 45
 U – Ulič 48
 UK – Uličské Krivé 47
 Z – Zboj 50

Ukrainian Names of Plants Motivated by Medicinal, Narcotic and Poisonous Effects

Mária Čižmárová

In majority of investigated names there is noticeable distinct motivation with distinct word building structure and equivalents in Slavic languages. There are names of human organs, parts of a body or, possibly, names of illnesses in based on plant names. It depends on which illness was cured by these plants in natural healing.

MÁRIA DOBRÍKOVÁ*

O slovenskej a bulharskej frazeologickej koncepcii

DOBRÍKOVÁ, M.: On Phraseological Conception in the Slovak and Bulgarian Languages. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 52-63. (Bratislava)

The author of the article describes the basic correspondence and differences between the present Slovak and Bulgarian phraseology theories. Apart from characteristics of both phraseology conceptions, the author concentrates on genesis of registration of the phraseology material in the oldest Slovak and Bulgarian paremiology collections and dictionaries.

Paremiology collection, phraseology resources, phraseology unit, phraseology dictionary, phraseology theory, phraseology terminology.

Lexikografická prax upozornila bádateľov na existenciu ustálených spojení, ktorých komponenty sa čiastočne alebo úplne desémantizovali. Autori paremiologických zbierok a lexikografických diel si totiž nemohli nevšimnúť početné ustálené, resp. petrifikované jednotky syntagmatickej povahy, ktoré vychádzali zo živého ľudového jazyka. Spolu so zvyšujúcimi sa nárokmi na komplexné slovníkové spracovanie jednotlivých národných jazykov sa vynárali otázky, ako najvhodnejšie zaradiť do slovníkov takéto špecifické slovné aj vetné spojenia charakterizované ustálenosťou, obraznosťou, expresívnosťou, často aj nepreložiteľnosťou. A tak potreba a požiadavky praxe priviedli lexikografov a lingvistov k teoretickému opisu frazeologického fondu národných jazykov.

Charakter prvých paremiologických zbierok a lexikografických diel

Začiatky lexikografického opisu slovenskej a bulharskej frazeológie majú niekoľko spoločných črt. Boli priamo spojené s folkloristickými a etnografickými bádaniami, ktoré súviseli s národnobuditeľskými snahami obidvoch národov. Vydávali sa predovšetkým zbierky, ktoré z hľadiska dnešnej lexikografickej praxe neboli ešte slovníkmi v pravom slova zmysle. Ich cieľom bolo zachytiť živý ľudový jazyk; tieto zbierky obsahovali najmä paremiologické útvary, najčastejšie príslovia a porekadlá. Možno konštatovať, že korene slovenskej frazeológie siahajú hlbšie do minulosti a majú väčšie prepojenie s lexikografickou praxou ako v Bulharsku.

Ako prvý na Slovensku zaznamenal frazeologický materiál pred vyše 300 rokmi Daniel Sinapius Horčíčka. Jeho zbierka *Neoforum Latino-Slavonicum* (1678) obsahovala 534 prísloví zväčša domáceho pôvodu, ale aj materiál z poľskej zbierky Knapského, ktorá vyšla v roku 1632. Prevažnú časť Horčíčkovej zbierky prevzal Pavel Doležal a začlenil ju do knihy *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746).¹ Z lexikografických prác, kde sa slovenské frazémy spracúvajú systematickejšie, treba spomenúť slovník *Universae phraseologiae latinae corpus* (1750) od Fran-

* PhDr. Mária Dobríková, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova ul. 2, 818 01 Bratislava.

¹ Bližšie pozri HABOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: Človek v zrkadle frazeológie. Bratislava : Tatran 1990, s. 22-23; MLACEK, J.: Trinásť zastavení v histórii slovenskej frazeografie a paremiológie. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava : STIMUL 2001, s. 138-173.

tiška P. Wagnera a *Kamaldulský slovník* (*Syllabus dictionariorum latino-slavonicus*) z roku 1763, pri ktorých analýze J. Skladaná konštatuje, že „slovníkové spracúvanie frázem možno zaradiť už do predpisovného obdobia slovenčiny“ (Skladaná, 1996, s. 88). Medzi autorov, ktorí otvorili cestu k lexikografickému opisu slovenskej frazeológie, patrí predovšetkým Anton Bernolák. V diele *Grammatica Slavica* (1790) v kapitole *Adagia Slavica* (Slovenské porekadlá) uvádza v abecednom poriadku 521 ustálených výrazov. V dodatku k spisu *Etymologia vocum Slavicarum* (1791) uvádza opäť pod názvom *Adagia Slavica* ďalších 231 ustálených spojení. Obidve tieto zbierky frazeológie zakomponoval aj do svojho diela *Slowár slowenský, česko-latínsko-nemecko-uherský* (1825-1827). Pôvodný počet 752 ustálených výrazov z predchádzajúcich dvoch gramatických prác sa v Slowári rozšíril na viac ako 2 800 frazeologických jednotiek vetnej i nevetnej povahy. Popri prisloviach a porekadlách sú to aj pranostiky, povrávky, sentencie a gnómy. Hoci ešte nejde o špeciálny frazeologický slovník, mimoriadne cenný materiál predstavuje pomerne veľký počet variantných frázem morfológického, syntaktického i lexikálneho typu, bohaté rady frazeologických synonym, viaclovné ustálené metaforu a sústavné frázemy.² Z tohto obdobia si zasluhuje pozornosť aj rozsiahla práca Juraja Ribaya *Idiotikon Slovacicum* (1808),³ ktorá predstavuje trojjazyčný prekladový slovník.

Na začiatku frazeologického výskumu na Slovensku bola teda konfrontácia slovníkového a frazeologického výraziva slovenčiny s cudzími jazykmi.⁴ Autori sa pokúšali v duchu prekladového charakteru slovníkov nájsť vhodné ekvivalenty pre cudzojazyčné výrazy a zaznamenať aj špecifické slovenské slovné spojenia. Neskôr, v 19. storočí a začiatkom 20. storočia, sa na Slovensku zbierali príslovia a porekadlá veľmi intenzívne, najmä v období po zatvorení slovenských gymnázií (1874) a Matice slovenskej (1875). Veľký podiel na organizovaní tejto činnosti mala štúrovská generácia. O zberateľské aktivity štúrovcov sa v diele *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (1. vydanie vyšlo v Prahe roku 1897) opieral aj Adolf Peter Záturecký. Materiál zbierky je rozdelený do dvadsiatich tematických okruhov a predstavuje vyše 13 000 základných i variantných paremiologických útvarov a frazeologických jednotiek. Jej jadro tvoria príslovia, porekadlá a úslovia, ale zachytáva aj reprezentatívny výber pranostík, riekaniek, ustálených prirovnaní a obrazných a idiomatických výrazov z celého územia Slovenska. Zátureckého zierka je výsledkom vyše tridsaťročného zberateľského úsilia autora aj jeho viacerých spolupracovníkov. Z hľadiska množstva zozbieraného materiálu sa radí medzi popredné diela slovanskej paremiológie.

Iniciovanie záujmu o bulharskú ľudovú slovesnosť treba hľadať v diele Paisija Chilandarského *История славяноболгарская* (1762). Dátum dokončenia, resp. vydania diela pokladá väčšina bulharských historikov za začiatok národného obrodzenia, boja za národný jazyk a literatúru. Jeho výzva *Болгарине, знай свой род и язык!* podnietila v nasledujúcom období zberateľské úsilie mnohých bulharských vlastencov, ktorí spočiatku zaznamenávali iba obradoslovie, zvyky, rozprávky a piesne. Až v roku 1842 vyšla v Pešti zbierka *Български народни песни и пословици*, ktorú zostavil a vydal Ivan Andreev Bogorov. Na 63 stranách zachytil popri 12 bulharských piesňach aj 200 prísloví. O bulharské parémie rozšírili svoj zborník *Български народни песни* (1861) aj bratia Dimităr a Konstantin Miladinovovci. Ich spolupracovník Vasilij Čolakov vydal o rok neskôr *Българский народен сборник* (1862), kde na pozadí etnografické-

² Bližšie pozri štúdie J. Mlacka *O frazeológii v Bernolákovom Slovári*. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, s. 259-269 a *Slovenská frazeológia v Bernolákovom diele*. In: Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. Jozef Mistrík. Bratislava : Alfa 1987, s. 275-290.

³ Pre slovenskú historickú lexikografiu toto dielo objavil Vincent Blanár. Charakteristiku slovníka podal z hľadiska pravopisu, hláskoslovia, slovtvorby, lexiky i skladby a zdôraznil jeho význam v dejinách slovenskej historickej lexikológie. Poukázal tiež na diferenciačnú úlohu slovníka v porovnaní s češtinou. Ide v podstate o slovensko-český diferenciaálny slovník obsahujúci slová a slovné spojenia, ktoré sa v tom čase v českom jazyku nepoužívali, prípadne existovali v inom význame. Porovnaj BLANÁR, V.: Ribayov Idiotikon Slovacicum. In: Jazykovedné štúdie. IX. Dejiny a dialektológia. Ed. Eugen Pauliny. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1966, s. 91-114.

⁴ Bližšie pozri MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 144.

ho a folkloristického materiálu zaznamenal aj príslovia, mnohé z nich so sprievodným vysvetľujúcim textom. Za prvú národopisnú zbierku, ktorá obsahuje okolo 3 000 rozprávok, povíer, prísloví, porekadiel a iných ustálených výrazov, sa v Bulharsku pokladá práca Ľubena Karavelova *Памятники народного быта болгар* (Moskva 1861). Doposiaľ najrozsiahlejšou zbierkou bulharských parémii sú *Български притчи или пословици и характерни думи* Petka Račeva Slavejkova. Prvý zväzok (A–H) vyšiel v Sofii roku 1890, druhý zväzok (O–Я) v Plovdive roku 1897. Obidve časti predstavujú približne 18 000 abecedne usporiadaných bulharských prísloví a porekadiel. Prvé bulharské lexikografické dielo, ktoré nevníma frazeológiu iba cez prizmu paremiológie, je výkladový slovník Najdena Gerova *Речник на българският език с тълкувание на речити на български и на руски* (I–V, 1895–1904; *Допълнение* od T. Pančeva, 1908), ktorý reflektuje stav lexiky bulharského jazyka v 19. storočí. Množstvom spracovaného lexikografického materiálu (šesť zväzkov obsahuje takmer 80 000 heslových slov) bol v bulharskej lexikografii viac ako polstoročie neprekonaný. Pri jednotlivých heslách sa uvádza bohatý ilustračný materiál, ktorý predstavuje približne 26 400 slovných a vecných celkov typických pre konkrétne nárečové oblasti, 4 936 úryvkov ľudových piesní, takmer 15 500 prísloví, porekadiel, hádaniek, zaklínadiel a okolo 4 100 frazeologických a idiomatických slovných spojení. Frazeologické výrazy sa však v slovníku uvádzajú iba ako ilustračný materiál, nepodliehajú pravidlám triedenia alebo výberu a nie sú diferencované ani z hľadiska spisovnosti. Nesporným prínosom slovníka je uvádzanie viacerých variantných frazém, výklad ich významu a konkrétne doklady o ich používaní v ľudovej reči. Autor však nepodáva bližšie informácie o mieste výskytu exemplifikácií, ktoré cituje. Keďže Gerovov slovník sa v bulharskej kultúrnej verejnosti vždy pokladal za nevyčerateľný zdroj inšpirácie a informácií o živom ľudovom jazyku, možno usudzovať, že bol vzorom aj pre moderné bulharské frazeografické diela, ktoré obsahujú nárečovú frazeológiu, čím sa odlišujú od reprezentatívnych frazeologických slovníkov iných národných jazykov.

Genéza frazeologických koncepcií

Slovenská aj bulharská frazeologická teória a prax vychádzali vo svojich začiatkoch z rovnakého zdroja, aký v druhej polovici 20. storočia predstavovali najmä pre slovanskú porovnávaciu jazykovedu avantgardné práce jazykovedcov z krajín bývalého Sovietskeho zväzu (významný tu bol vplyv samarkandských konferencií). Totožné východiskové pozície viedli na Slovensku i v Bulharsku 1) k ovplyvneniu výberu frazeologického materiálu do pripravovaných lexikografických diel, 2) k včleneniu frazeológie do školských jazykových príručiek a učebníc⁵ i 3) k vlastnému systematickému výskumu frazeológie.⁶ Prvé štúdie, ktoré sa usilovali systematicky rozvíjať teóriu slovenskej⁷ a bulharskej⁸ frazeológie, nadviazali na teoretické práce sovietskych jazykovedcov a bezprostredne súviseli s koncipovaním lexikografických diel. V priebehu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia sa frazeologický výskum v oboch

⁵ Prvá slovenská vysokoškolská učebnica, ktorá komplexnejšie zachytáva problematiku frazeológie v rámci náuky o slove, je *Slovenská gramatika* (1953) E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca. *Slovenská lexikológia* (1971) P. Ondruša je zasa prvou učebnicou, ktorá frazeológiu vyčleňuje ako relatívne samostatný celok lexikológie a zároveň ju z viacerých hľadísk triedi. Prvé bulharské stredoškolské a vysokoškolské učebnice, ktoré venovali pozornosť otázkam frazeológie, sú: *Български език за X и XI клас на средните общообразователни училища* (1952) S. Stojkova, *Съвременен български език. Учебник за I курс на учителските институти* (1953) E. Andrejčina a *Увод в езикознанието* (1953) V. Georgieva a I. Duridanova.

⁶ Prvé pokusy systematicky rozvíjať teóriu slovenskej frazeológie sa dotýkajú vymedzenia podstaty a hraníc frazeologických jednotiek (V. Lapárová, 1953), ich lexikografického spracovania (V. Budovičová, 1954) a klasifikácie ustálených slovných spojení (E. Smiešková, 1954). Začiatky záujmu o frazeológiu sa v Bulharsku spájajú s výskumom jazyka v dielach spisovateľov a básnikov. R. Mutačiev venoval pozornosť frazeológii v diele Ch. Smirnského (1954), K. Popov v diele P. R. Slavejkova (1956), E. Andrejčin a Z. Genadievojová analyzovali literárny jazyk Ch. Boteva (1962) a pod.

⁷ Bližšie pozri J. Mlacek, *Slovenská frazeológia*, s. 139.

⁸ Bližšie pozri НИЧЕВА, К.: *Българска фразеология*. 2. издание. София : Наука и изкуство 1987, s. 5.

krajinách posunul do novej vývinovej etapy,⁹ ktorú charakterizuje najmä úsilie o moderný systematický opis frazeológie ako samostatnej vednej disciplíny. Zásadný prelom v jej konštituovaní na Slovensku i v Bulharsku predstavujú prvé vydania monografií, ktorých autori položili nielen základy slovenskej¹⁰ a bulharskej¹¹ frazeologickej teórie, ale na dlhé roky naznačili jej smerovanie v rámci teoretického výskumu aj lexikografického opisu. Druhé, doplnené vydania týchto knižných publikácií (Mlacek, 1984; Ničevová, 1987) potvrdili, že slovenská a bulharská teória sa rozchádzajú predovšetkým v otázke posudzovania objemu, t. j. hraníc frazeológie. Podľa tohto klasifikačného kritéria sa v slovenskej frazeológii podnes uplatňuje širší pohľad na jednotky, ktoré sa posudzujú ako súčasť frazeologického fondu. Naopak, väčšina bulharských frazeológov sa pridáva pôvodnej východiskovej pozície zúženého nazerania na túto problematiku. Pri hlbšej analýze teoreticko-metodologických prístupov k riešeniu základných otázok frazeológie sa medzi predstaviteľmi slovenskej a bulharskej frazeologickej školy vynárajú aj ďalšie názorové rozdiely vyplývajúce zo spomínaného odlišného chápania hraníc frazeológie, ktoré sa premietajú do diferencovanej klasifikácie frazeologického inventára a rozdielne ponímanej definície základnej jednotky frazeológie, dôsledkom čoho sú odlišné charakteristiky jednotlivých typov frazém a pod.

V sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa frazeologický výskum na Slovensku rozšíril o viaceré okruhy otázok. Sledovala sa problematika slovenskej nárečovej frazeológie (A. Habovštiak, J. Mlacek, P. Ondrus, K. Palkovič),¹² frazeológie v dielach slovenských spisovateľov (M. Ivanová-Šalingová, J. Mlacek, E. Smiešková),¹³ začína sa otvárať problematika prekladu frazeologických jednotiek (G. Horák, E. Kučerová, J. Mlacek, J. Rybák),¹⁴ začala sa venovať pozornosť výskumu gramatických vlastností frazeologických jednotiek,¹⁵ problematike frazeologickej terminológie,¹⁶ vychádza *Malý frazeologický slovník* (1974) E. Smieškovej, prvý prekladový slovník¹⁷ a prvé vydanie monografie *Slovenská frazeológia* (1977) J. Mlacka. Osemdesiate roky posúvajú frazeologický výskum do etapy systematického hľadania súvislostí a vzťahov medzi frazeológiou a ostatnými jazykovými rovinami. Praktické a teoretické prehlbovanie výskumu frazeológie vyústilo nielen do jej kvalitatívneho, ale aj kvantitatívneho rozvoja. Slovenskí jazykovedci (P. Ďurčo, G. Horák, A. Habovštiak, K. Habovštiaková, E. Krošláková, E. Kučerová, J. Mlacek, F. Miko, K. Palkovič, J. Skladaná, E. Smiešková, M. Soták, R. Trošok)¹⁸ riešili popri tradičných aj celkom nové okruhy otázok. Popri všeobecnej a konfrontačnej frazeológii sa začína rozvíjať historická frazeológia, frazeodidaktika a frazeografia. Vychádzajú ďalšie prekla-

⁹ Bližšie o jednotlivých etapách vývinu slovenskej a bulharskej frazeologickej teórie a praxe pozri príslušné kapitoly kandidátskej dizertácie M. Dobríkovej *Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1995, s. 4-27, ako aj autorkin referát *Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádání*. In: Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Ed. Mária Dobříková. Bratislava : T.R.I. MÉDIUM 1998, s. 42-48.

¹⁰ MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.

¹¹ НИЧЕВА, К.: Българска фразеология. София : Наука и изкуство 1983.

¹² Bibliografické údaje pozri bližšie v práci ĎURČO, P. – MLACEK, J. – PROFANTOVÁ, Z. – SKLADANÁ, J.: Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. 2. vydanie. Ed. Peter Ďurčo. Bratislava 1992.

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Napríklad J. Mlacek v monografii *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*. 1. vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.

¹⁶ Bližšie pozri štúdie J. Mlacka *Z terminológie slovenskej frazeológie*. In: Kultúra slova, 1975, roč. 9, s. 136-142, *O slovenskej frazeologickej terminológii*. In: Kultúra slova, 1975, roč. 9, s. 228-235, *Z problematiky slovenskej frazeologickej terminológie*. In: Kultúra slova, 1975, roč. 9, s. 326-333, *Vlastnosti frazeologizmu a ich terminologická platnosť*. In: Kultúra slova, 1976, roč. 10, s. 134-141 atď.

¹⁷ ONDRČKOVÁ, E. – HANNIG, D.: Nemecko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978.

¹⁸ Bibliografické údaje pozri v citovanej práci P. Ďurčo – J. Mlacek – Z. Profantová – J. Skladaná: Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie.

довé frazeologické slovníky,¹⁹ popri druhom doplnenom vydaní Slovenskej frazeológie (1984) a štyroch opätovných vydaniach Malého frazeologického slovníka (1977, 1983, 1988, 1989) vychádza metodická príručka *Frazeológia v škole* (1989) autorského kolektívu pod vedením F. Mika a tematicky koncipovaný frazeologický slovník *Človek v zrkadle frazeológie* (1990) K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej.

V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa pozornosť bulharských frazeológov sústredila na otázky týkajúce sa podstaty a charakteru frazeologických jednotiek (K. Ničevová, K. Čolakovová, S. Spasovová-Michajlovová),²⁰ ich konštrukčnej klasifikácie (V. Kiuvlievová, V. Vapordžiev),²¹ sémantickej (S. Ilčev, K. Ničevová, S. Spasovová-Michajlovová, M. Leonidovová)²² a syntaktickej charakteristiky (I. Vasevová, K. Ničevová, M. Leonidovová),²³ translatologických otázok (S. I. Vlachov, S. Florin)²⁴ atď. Teoretické riešenie základných otázok frazeológie a paralelne prebiehajúci výber ustálených slovných spojení do rozmanitých typov lexikografických diel viedli v bulharskej jazykovede k polarite názorov na tzv. vlastnú frazeológiu. Širšie ponímanie frazeológie sa odzrkadlilo najmä v prácach jazykovedcov, ktorí skúmali literárny jazyk v dielach bulharských spisovateľov a básnikov (Z. Genadievdová, K. Popov, M. Leonidovová, V. Kiuvlievová-Mišajkovová). Uplatnilo sa aj pri výbere jednotiek do prvých prekladových frazeologických slovníkov. Aplikovali ho najmä Ž. Nikolovová-Gäläbovdová a K. Gäläbov pri tvorbe Nemecko-bulharského frazeologického slovníka (1958, 1985) a Bulharsko-nemeckého frazeologického slovníka (1968, 1977), A. K. Košev a M. Leonidovová v Bulharsko-ruskom frazeologickom slovníku (1974), ako aj autorský kolektív pod vedením S. Vlachova

¹⁹ HABOVŠTIAKOVÁ, K. – HASÁK, V. – TÖRÖKOVÁ, M.: Magyar-szlovák frazeológiai szótár. Maďarsko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980.; SMIEŠKOVÁ, E. – SIMOVÁ, E.: Szlovák-magyar frazeológiai szótár. Slovensko-maďarský frazeologický slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.; KVETKO, O.: Anglicko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.; GRUNDLEROVÁ, V. – ŠKULTÉTY, J. – TARABA, J.: Francúzsko-slovenský frazeologický slovník. I, II. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990 a i.

²⁰ НИЧЕВА, К.: Към характеристика на фразеологизмите в българския език. In: Български език, 1967, гоџ. 17, џ. 1, s. 23-35; Към въпроса за специфичните черти на фразеологичната единица. In: Езиковедски изследвания. В памет на проф. Стойко Стойков. София 1974, s. 475-479; Развой и задачи на проучванията по българска фразеология. In: Български език, 1976, гоџ. 26, џ. 1-2, s. 123-25; НИЧЕВА, К. – ЧОЛАКОВА, К.: Съотношение между фразеологичната единица и лексикалната единица. In: Славянска филология, 1968, гоџ. 10, s. 83-96; НИЧЕВА, К. – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С. – ЧОЛАКОВА, К.: Увод. Същност и характер на фразеологичната единица. In: Фразеологичен речник на българския език. I. София : Издателство на БАН 1974, s. 11-12.

²¹ КЮВЛИЕВА, В.: Структура на фразеологизмите в българския език (върху материал на белетристиката на Иван Вазов). In: Славистичен сборник. По случай 6. международен конгрес на славистите в Прага. 1968, s. 221-228; ВАПОРДЖИЕВ, В.: За структурна класификация на фразеологизмите в българския език. In: Език и литература, 1978, гоџ. 33, џ. 5, s. 90-93.

²² ИЛЧЕВ, С.: Фразеологизми и опит за тяхното обяснение. Из живота на думите. София : Библиотека Родна реч омайна. 1975, s. 103-111; НИЧЕВА, К.: Към въпроса за семантичното моделиране на фразеологизмите. In: Съпоставително езикознание, 1978, гоџ. 4, џ. 5, s. 14-23; СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С.: Семантични отношения при многозначната фразеологична единица. In: Език и литература, 1979, гоџ. 34, џ. 6, s. 44-53; ЛЕОНИДОВА, М.: Някои семантико-граматически особености на глаголните фразеологизми в руски и български език. In: Руски и западни езици, 1979, гоџ. 5, s. 10-19.

²³ ВАСЕВА, И.: Бележки върху синтактичния строеж на българските пословици. Пословици с елиптична структура. In: Известия на Института за български език, 1964, гоџ. 11, s. 291-310; НИЧЕВА, К.: Синтактична фразеология в българския език съпоставително с други славянски езици. In: Славянска филология, 1973, гоџ. 12, s. 75-86; ЛЕОНИДОВА, М.: Фразеосхема как лингвистическая единица промежуточного синтаксико-фразеологического уровня (на материале русского и болгарского языка). In: Славянская филология, 1978, гоџ. 15, s. 219-229.

²⁴ ВЛАХОВ, С. И.: Из фразеологических паралелей (на примере фразеологических единиц с компонентом шea). In: Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков. Материалы Всесоюзной конференции Московского государственного педагогического института иностранных языков, часть 1, 1976, s. 104-105; ВЛАХОВ, С. И. – ФЛЮРИН, С.: Специфика на превода от руски на български – лексика, фразеология, колорит. In: Сборник Искусство на превода, 1978, 2, s. 19-38.

v Rusko-bulharskom frazeologickom slovníku (1980). K. Ničevová, S. Spasovová-Michajlovová a K. Čolakovová publikujú v sedemdesiatych rokoch reprezentatívne frazeografické dielo *Frazeologický slovník bulharského jazyka* (I.–II., 1974, 1975), v ktorom uprednostnili tzv. užšie chápanie predmetu frazeológie.

Viackritériovosť pri hodnotení jednotlivých typov ustálených (frazeologických) slovných spojení sa v bulharskej jazykovede prejavila najmä v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Autori štúdií a monografií venovaných frazeologickej problematike sa na základe vlastných bádání prihlásili k širšiemu alebo k užšiemu ponímaniu frazeológie. Odlišné hodnotiace kritériá si zvolili autorky monografií V. Kiuvlievová-Mišajkovová (Устойчивите сравнения в българския език. София 1986, Фразеологизмите в българския език. София 1986) a K. Ničevová (Българска фразеология. София 1987). Polarita názorov na viaceré systémové otázky frazeológie vyústila do otvorených polemík a diskusií na stránkach bulharských jazykovedných časopisov.²⁵ Niekoľko poznámok venujeme príčinám, ktoré daný, v niektorých prípadoch aj pretrvávajúci stav podmienili.

Asymetria frazeologických koncepcií

Ako sme už spomenuli, slovenská a bulharská frazeologická koncepcia sa vo svojich začiatkoch rozchádzali vo vymedzovaní rozsahu a hraníc frazeológie. Slovenská frazeologická škola vychádza zo širokého chápania predmetu frazeológie, preto za jej súčasť pokladá nielen výrazy s nominatívnou, pomenovacou funkciou, ale aj jednotky s komunikatívnou, resp. výpovednou funkciou.²⁶ V tomto duchu bol koncipovaný už *Malý frazeologický slovník* E. Smieškovej, všetky ďalšie dvojязыčné frazeografické diela,²⁷ ako aj frazeodidaktická príručka *Frazeológia v škole*, v ktorej sa po prvýkrát prezentovali úvahy o existencii tzv. jednoslovných frazém. F. Miko za ne pokladá jednoslovné ustálené metafory a tzv. frázové slovesá typu *odskočiť od niečoho* ('nekorektné odstúpiť od spolupráce'), *prikvitnúť* ('nečakane prísť'), *podkúriť niekomu* ('urobiť niekomu nepríjemnosť'), *vyhorieť* ('mať neúspech'), *vypadnúť* ('odísť')²⁸ a pod. Príslušné heslo bolo zaradené aj do slovníka *Frazeologická terminológia*, kde sa okrem iného uvádza, že „jednoslovnú frazému príznačne charakterizuje systémová dvojitosť: jej pohyb medzi langovou dispozičnosťou a parolovou aktuálnosťou“ (1995, s. 68). Jednoslovné frazémy neskôr analyzuje v monografii *Tvary a tváre frazém v slovenčine* J. Mlacek, ktorý ich vzhľadom na konštrukčný rozmer viacslovnosti, ako aj kontextuálnu ustálenosť a sémantickú transpozíciu slovesnej zložky pokladá za príznakový špecifický druh frazeologických jednotiek.²⁹ Otázke jednoslovných frazém v slovenskom a bulharskom jazyku sa so zreteľom na ich lexikografickú charakteristiku venovala M. Košková.³⁰ V bulharskej jazykovede jednotky typu *окопята се* ('spamätať sa,' 'vzchopiť sa') na základe morfématickej charakteristiky analyzuje S. Stojčev, ktorý ich nazýva *лексикални идиомы*,³¹ ale v úvahách o existencii jednoslovných frazeologických jednotiek ostáva v bulharskej jazykovede osamotený.

²⁵ Porovnaj НИЧЕВА, К.: Спорно и безспорно в българската фразеология. In: Български език, 1988, гоџ. 38, џ. 6, s. 485-493; КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В.: За подхода към спорното и безспорното във фразеологията. In: Български език, 1989, гоџ. 39, џ. 4, s. 324-330; ЛЕОНИДОВА, М.: За безспорното във фразеологията и научната критика. In: Български език, 1989, гоџ. 39, џ. 6, s. 514-519; НИЧЕВА, К.: Отговор на статията на М. Леонидова „За безспорното във фразеологията и научната критика.“ In: Български език, 1990, гоџ. 40, џ. 1, s. 4-44.

²⁶ Bližšie pozri J. Mlacek, Slovenská frazeológia, s. 57.

²⁷ Slovenskú frazeológiu doposiaľ najucelenejšie registruje Veľký slovensko-ruský slovník. I.–VI. (1979-1995) a dvojязыčný rusko-slovenský frazeologický slovník: DOROTJAKOVÁ, V. – ĐURČO, P. – FILKUSOVÁ, M. – PETRUFOVÁ, M. – MALÍKOVÁ, M. O.: Rusko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1998.

²⁸ Bližšie pozri MIKO, F. a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989, s. 25-26.

²⁹ Bližšie pozri MLACEK, J.: Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava : STIMUL 2001, s. 65-68.

³⁰ KOŠKOVÁ, M.: K otázke tzv. jednoslovných frazém (so zreteľom na ich lexikografické spracovanie). In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Lubľane. Ed. Jozef Mlacek – Peter Đurčo. Bratislava : STIMUL 2003, s. 99-104.

³¹ Tamže, s. 100.

V slovenskej frazeológii sa popri jednoslovných frazémach za osobitný typ ustálených spojení pokladajú *subfrazémy*. Sú to jednotky asyntagmatickej povahy, ako napríklad *len aby, no nie, no a, veď hej, že či*, ktoré sú ešte menšie ako minimálne frazémy, a ich špecifickosť spočíva v tom, že vo svojom komponentovom zložení majú len pôvodne neplnovýznamové slová.³² V osobitnej štúdii im venovala pozornosť M. Jankovičová, ktorá ich delí na jednotky s komunikatívnou a nekomunikatívnou funkciou, a na základe komponentového obsadenia klasifikuje v slovenčine dvadsať konštrukčných typov.³³

Ako sme už v krátkom chronologickom prehľade genézy bulharského frazeologického výskumu naznačili, vydaniu citovaných bulharských monografií predchádzalo vydanie dvojzväzkového frazeologického slovníka.³⁴ Autorský kolektív si pri jeho koncipovaní zvolil záväzné kritériá výberu, podľa ktorých jeho súčasť tvorí menší súbor prísloví, porekadiel a okrídlených výrazov, no tie sa nepokladajú za *същински фразеологизми*,³⁵ t. j. za pravé frazémy, preto sa označujú termínom *устойчиви фрази*.³⁶ Napriek tomu, že paremiologické útvary majú v slovníku svoje zastúpenie, v úvodnej časti o teoreticko-metodologických východiskách jeho tvorby sa tu v duchu zúženého pohľadu na predmet frazeológie zákonite stretávame s ich vnútornou diferenciáciou. Napríklad príslovie *Блага реч железни врата отвара* (*Dobré slovo otvára všetky srdcia* al. *Dobré slovo otvára všetky dvere, Dobrá reč všade miesto nájde*) sa dostalo do skupiny, kde „е налице семантично преосмисляне на компонентите им, получено въз основа на някакъв образ ... такива пословици не могат да бъдат отнесени към фразеологията, тъй като в основата на смисловото им съдържание лежи не понятие, а съждение.“³⁷ Rozdielne hodnotenie prísloví a porekadiel možno dokumentovať na ďalších faktoch. Napríklad niektoré porekadlá boli do citovaného slovníka zaradené vzhľadom na to, že zo štruktúrneho hľadiska ide o spojenia, ktorých komponenty sa sémanticky transformovali.³⁸ Ako príklad na takýto typ porekadla sa uvádza frazéma *барабар Петко с мъжете*, ktorá je skráteným variantom ustáleného spojenia *Барабар Петко с мъжете и отпенката на поя* (*byť všade <там>, kde sa dva hrachy varia*), aj jednotka *от трън <та> на злог* (*dostať sa z dažďa pod odkvap*), ktorá sa v bulharčine zväčša spája so slovesom, je teda skôr príkladom slovesnej frazémy. Na druhej strane sa v spomínanom frazeografickom diele príslovia hodnotia ako výrazy, ktoré z hľadiska štruktúrneho, významového a funkčného nepatria do frazeológie, lebo „те не са елементи от системата на езика, не могат да бъдат части на изречението, а представят особен литературен жанр.“³⁹ M. Leonidovová túto charakteristiku rozširuje aj na porekadlá s konštatovaním, že príslovia a porekadlá nepatria do frazeológie najmä preto, lebo majú rovnakú stavbu a taký istý význam ako veta.⁴⁰

Nazdávame sa, že význam vety nemožno stotožňovať s významom príslovia či porekadla. Ako príklad uvedieme označovaciu vetu *Katka sa podobá na svoju matku*. Slovenské porekadlo *Aká matka, taká Katka <taká aj jej kamarátka (taká celá jej čeliadka)>* je v porovnaní s predchádzajúcou výpoveďou síce významovo blízke, ale nie je bezprostrednou, modálne a časovo aktualizovanou reakciou na konkrétnu skutočnosť. Rovnako bulharské porekadlo *Какъвто*

³² Bližšie pozri J. Mlacek, *Tvary a tváre frazém v slovenčine*, s. 62-64.

³³ Bližšie pozri JANKOVIČOVÁ, M.: Subfrazémy v slovenčine a ich uplatňovanie v texte. In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Ed. Jozef Mlacek – Peter Ďurčo. Bratislava : STIMUL 2003, s. 61-76.

³⁴ НИЧЕВА, К. – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С. – ЧОЛАКОВА, К.: Фразеологичен речник на българския език. I. II. София : Издателство на БАН 1974, 1975.

³⁵ Bližšie pozri НИЧЕВА, К. – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С. – ЧОЛАКОВА, К.: Увод. In: Фразеологичен речник на българския език. I. София : Издателство на БАН 1974, s. 16.

³⁶ Tamže.

³⁷ Tamže.

³⁸ Op. cit.

³⁹ Op. cit.

⁴⁰ Bližšie pozri ЛЕОНИДОВА, М.: Пословици и поговорки с ономастичен компонент (в руския, българския и немския език). In: Съпоставително езикознание, 1982, гоџ. 7, џ. 4. s. 13-19.

Павел, такъв и Петър i jeho frazeologické synonymum *Какъвто Нешко, такъв и Обрешко* (*Aký Havel, taký Pavel*) nehovoria o fyzickej podobe dvoch ľudí, ale o ľuďoch s rovnakými nedostatkami. V každom z nich ide o posun vo význame, čím sa odlišujú od výpovedí typu *Павел и Петър си приличат* alebo *Павел и Петър изглеждат еднакво* aj *Както изглежда Павел, така изглежда и Петър*. Tzv. vlastné príslovia bývajú významovo dvojplánové a ich obrazný význam sa zakladá na princípoch paralelizmu alebo antitézy. Významový posun treba vidieť aj pri prísloviach a porekadlách, v ktorých sa jednotlivé komponenty vyskytujú v neprenesenom význame. Napriek tomu, že gnómické príslovia vyjadrujú priamy význam, ide o výroky všeobecne známe, ustálené, preto sa v ich priamom význame abstrahuje zovšeobecnená platnosť. Tak ako pri iných ustálených spojeniach aj pri prísloviach a porekadlách je ustálený význam sprevádzaný tvarovými osobitosťami. Keďže tvarová a významová ustálenosť sa spolu s prenesenosťou významu kvalifikujú ako spoločný atribút všetkých frazeologických jednotiek, pokladáme za súčasť frazeologického fondu aj paremiologické útvary. V slovenskej teórii frazeológie sa k nim priradujú nielen príslovia a porekadlá, ale aj ďalšie malé folklórne útvary, ako napr. pranostika, úslovie, povrávka, hádanka a iné. Súhrn všetkých týchto jednotiek sa nazýva paremiologická frazeológia.⁴¹

Zo spracovania jednotlivých hesiel citovaného bulharského frazeologického slovníka ďalej vyplýva, že sémantické kritérium a kritérium ustálenosti (podľa stupňa aj typu ustálenosti slovných spojení) sa tu redukuje iba na tie jednotky, ktoré majú jednoznačne posunutý význam, označujú pojem, nie súd a sú expresívne zafarbené. Za súčasť frazeológie sa tak nepokladajú opisné slovesné spojenia typu *отивам на дъното* (*ísť ku dnu* al. *padat' na dno*) alebo *свършвам живота си* (*líčiť sa so životom*). Mimojazykové kritérium výberu sa uplatnilo v prípade ustálených spojení sprevádzaných gestom, mimikou, resp. symbolom, ktoré neboli zaradené do slovníka, ako napríklad *кимвам с глава* ('krútiť hlavou,' 'pritakávať'), *показвам лакът на някого* (*ukázať figu <borovú> niekomu*), *сбера усни* ('nahnevane al. plačlivo otrčiť pery'). Na druhej strane sa v slovníku uvádzajú ustálené slovné spojenia, ktoré nesprevádzajú prvky neverbálnej komunikácie, ako napríklad spojenia *свивам рамене* (*pokrčiť plecami*) alebo *бия се в гърдите* (*biť sa do prs*), pričom za diferenčné meradlo sa pokladá rozdielny stupeň prenesenosti významov.

Isté disproporcie vyplývajúce z rozdielného hodnotenia rozsahu a hraníc frazeológie sa premietli do klasifikácie frazeologických jednotiek, čo sa následne odzrkadlilo v ich hodnotení, neraz aj v rozdielnom pomenovaní. Napríklad termínu *ustálené prirovnanie* síce zodpovedá termín *устойчиво сравнение*, no v hodnotení týchto jednotiek existujú rozdiely nielen v rámci slovenskej a bulharskej frazeologickej teórie, ale aj medzi jednotlivými bulharskými autormi. Podľa autoriek bulharského frazeologického slovníka za frazeologické jednotky nemožno pokladať ustálené prirovnania typu *бял като сняг* (*biely ako sneh*), *черен като въглен* (*čierny ako uhol'* al. *čierny ako žúžol'*), *строен като тополя* (*urastený ako topol'*, *jedľa*) a pod., „kde úlohou prirovnania je odhaliť význam slova, ktoré sa prirovnáva, a to pomocou jeho porovnania so všeobecne známym predmetom, vo veľkej miere disponujúcim vlastnosťou implikovanou v danom slove, ktorého význam sa realizuje prostredníctvom prirovnania“ (Фразеологичен речник на българския език. I., 1974, s. 14). Totožnú charakteristiku ustálených prirovnaní interpretuje neskôr aj K. Ničevová.⁴² Naopak V. Kiuvlievová-Mišajkovová prirovnania *бял като сняг*, *черен като въглен* pokladá za súčasť bulharského frazeologického fondu, pretože existujú v národnom jazyku ako tradične používané hotové jednotky so stabilným významom.⁴³

Najvýraznejšie diferenčné znaky má skupina tzv. frazém. Termínom *frazéma* sa v bulharskej frazeológii spočiatku označoval istý druh ustáleného slovného spojenia nefrazeologického typu,

⁴¹ Bližšie pozri MLACEK, J. – ĐURČO, P. a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava : STIMUL 1995, s. 97-98.

⁴² Bližšie pozri НИЧЕВА, К.: Българска фразеология. 2. издание. София : Наука и изкуство 1987, s. 22-24.

⁴³ Bližšie pozri КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В.: Устойчивите сравнения в българския език. София : Издателство на БАН 1986, s. 46-47.

ktorý sa frazeológii iba približuje. V podstate išlo o dvojslovné združené pomenovanie, v ktorom si jedno slovo zachováva svoj pôvodný význam, napr. *сляпо черво* (*slepé črevo*), *мъртва тишина* (*mŕtve ticho*), *мечешка услуга* (*medvedia služba*) a pod. Spomínané jednotky sa za vlastné frazémy nepokladajú, hoci už samo terminologické zastrešenie pojmom *frazéma*, naznačuje ich blízky vzťah k frazeológii. Dôvodí sa stratou ich expresivity, pričom expresívnosť sa v tomto prípade pokladá za najpodstatnejšiu vlastnosť frazeologických jednotiek. K tomu typu dvojslovných ustálených pomenovaní patria aj jednotky *биволски очи* (*chryzantéma*), *магареешка клечка* (*púpava*), *момина сълза* (*konvalinka*), *плачеца върба* (*smutná vrba*), *гръдна жаба* (*angina pectoris*), *овчарска торбичка* (*pastierska kapsička*), *овчарска кашлица* (*čierny kašeľ*), *овчарска звезда* (*Venuša*), *овчарски скок* (*skok o žrdi*) alebo *попова лъжичка* (*žubrienka*), ktoré tiež neboli zahrnuté do Frazeologického slovníka bulharského jazyka. Tento typ ustálených spojení (terminologického aj neterminologického charakteru) pokladá súčasná slovenská aj bulharská teória za súčasť frazeológie, pričom v slovenskej frazeologickej terminológii sa zaraďuje medzi frazémy s neslovesnou syntagmou.⁴⁴ Niektorí bulharskí frazeológovia posudzujú takéto spojenia podľa klasifikačných kritérií D. Dobrovoľského a V. Telijovej ako *идиоматични фраземи*, prípadne aj *идентифициращи идиоматични фраземи*.⁴⁵

Opätovná prezentácia koncepcie lexikografického diela, ktoré vyšlo pred viac ako tridsiatimi rokmi, môže vo vzťahu k súčasnému stavu skúmanej problematiky pôsobiť ako anachronický jav. No skutočnosť, že identické teoretické východiská a chápanie základných otázok frazeológie sa uplatňujú aj v obidvoch vydaniach monografie K. Ničevovej (1983, 1987), na dlhé roky ovplyvnila smerovanie bulharských frazeologických výskumov. Vo väčšine z nich prevláda tendencia posudzovať ustálené (frazeologické) slovné spojenia v duchu tradičnej trojčlennej Vinogradovovej klasifikácie, t. j. podľa stupňa sémantickej motivovanosti danej jednotky vo vzťahu k jej komponentom. Snaha o minucióznu špecifikáciu jednotlivých významových stupňov prináša zmeny aj v oblasti bulharskej frazeologickej terminológie, kde však naďalej prevláda nejednotnosť v základnom pojmoslovnom aparáte i v posudzovaní hraníc frazeológie. Napríklad T. Bojadžiev⁴⁶ vyčleňuje v rámci klasifikácie frazeologických jednotiek aj jednotky s komunikatívnou funkciou. Paremiologické útvary, ako napríklad *Анетитът расте с яденето* (*S jedlom rastie chuť*)⁴⁷ spolu s výrazmi s nominatívnou funkciou, ako napríklad *наклонена плоскост* (*naklonená rovina*) alebo *точка на замръзване* (*bod mrazu*)⁴⁸ nazýva *фразеологични изрази*, resp. *устойчиви фрази*. Nezačleňovanie prísloví, porekadiel a okridlených výrazov do predmetu tzv. vlastnej frazeológie zdôvodňuje V. Vátov tým, že to „nie sú lexikálne, ale komunikatívne jednotky,“ preto ich nazýva *устойчиви коммуникативни единици*.⁴⁹ Za zmienku stojí aj skutočnosť, že V. Vátov za frazeologické jednotky (*фразеологизми, устойчиви словесни комплекси, устойчиви номинативно-коммуникативни единици*)⁵⁰ pokladá ustálené spojenia najmenej dvoch samostatných lexikálnych jednotiek, pričom minimálne jeden komponent musí mať záväzne autosémantický charakter.⁵¹ V. Zidarovová konštatuje, že v bulharskej frazeológii neexistuje všeobecne platná klasifikácia rozličných typov ustálených slovných spojení, nejasná je obsahová náplň samého pojmu *устойчиво словосъчетание*, ani to, ktoré z takto označo-

⁴⁴ Bližšie pozri J. Mlacek, *Tvary a tváře frazém v slovenčine*, s. 24-30.

⁴⁵ Bližšie pozri KUZMOVA, M.: Neslovesné frazeologické jednotky typu A–S v bulharštině. In: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*. VI. Svazek 2. Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. Brno : Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Maticе moravská 2006, s. 1023-1039.

⁴⁶ Bližšie pozri БОЯДЖИЕВ, Т. – КУЦАРОВ, И. – ПЕНЧЕВ, Й.: Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. София : Издателска къща Петър Берон 1998, s. 208-219.

⁴⁷ Tamže, s. 214.

⁴⁸ Tamže, s. 215.

⁴⁹ Bližšie pozri ВЪТОВ, В.: Лексикология на българския език. Велико Търново : АБАГАР 1998, s. 280.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ Tamže, s. 282.

vaných jednotiek patria do frazeológie.⁵² Za frazeologické slovné spojenia pokladá popri ustálených prirovnaniach a frazeoschémach, t. j. frazeologizovaných konštrukciách aj citátové výroky a paremiologické útvary, ako napríklad *Да бъдеш или да не бъдеш* (*Byť či nebyť*) alebo *Една лятовица пролет не прави* (*Bez jednej lastovičky bude leto*).⁵³ Na druhej strane medzi frazeologické slovné spojenia zaraďuje ako osobitný typ frazeologické jednotky, ktoré nazýva *фразеологизми*, resp. *фраземи*, napr. *бия барабана* (*biť na poplach; dávať na bubon*), *седя на два стола* (*sedieť na dvoch stoličkách*), *врял и купял* (*stará liška al. šelma vybijaná*), *ни риба, ни рак* (*ani ryba, ani rak*)⁵⁴ a pod.

Z uvedeného vyplýva, že v bulharskej frazeologickej terminológii sa termín *фразема* používa na označenie špeciálnych jednotiek, čo spôsobuje, že sa bulharská jazykoveda uzatvára pred používaním tohto termínu na označenie základnej jednotky frazeológie, ktorá korešponduje s analogickými pomenovaniami základných jednotiek iných jazykových rovin.⁵⁵ Tento fakt súvisí so skutočnosťou, že všetci autori, ktorí bulharský frazeologický fond podrobili všeobecným alebo parciálnym analýzám, na odlišenie voľných a ustálených (frazeologických) slovných spojení zvolili nielen konštrukčné, ale najmä sémantické kritérium, ktoré vychádza z predpokladu záväznej sémantickej transformácie (*семантично преобразуване*) všetkých lexikálnych jednotiek, t. j. komponentov tvoriacich frazeologickú jednotku. Zvolené kritérium sémantickej interpretácie viedlo k vylúčeniu mnohých jednotiek z okruhu frazeológie. Vylučujú sa napríklad také spojenia, ako *мечешка услуга* (*medvedia služba*), *магарешка клечка* (*púpava*), *крия се в мишия ъгън* (*skrýť sa, schovať sa, zalietať do <myšacej> diery*) a pod. Filozofia eliminačného kritéria je vo viacerých prípadoch nejasná. Tak napríklad jednotky sprevádzané prvkami neverbálnej komunikácie (*gesto*, *mimika*, *symbol*), ako napríklad ustálené spojenie *показвам лакът на някого* (*ukázať figu <borovú> niekomu*), sa do frazeológie nezaraďujú, no napríklad spojenie *свивам рамене* (*pokrčiť plecami*) sa už za frazeologickú jednotku pokladá.

Zdá sa, že práve preceňovanie sémantického kritéria viedlo k názorovej nejednotnosti na predmet tzv. vlastnej frazeológie, k terminologickej rozkolísanosti⁵⁶ a v konečnom dôsledku aj k odlišnému prístupu pri definovaní základnej jednotky frazeológie.⁵⁷

Záver

Prvá etapa záujmu o frazeológiu bola na Slovensku aj v Bulharsku poznamenaná obdobím národnej neslobody. Slovenská a bulharská frazeológia reprezentovaná v tomto období najmä paremiologickými jednotkami, bola súčasťou národopisných zbierok, ktorých primárnym poslaním bolo priniesť pravdivý obraz o kultúrnej svojbytnosti slovenského a bulharského národa vo všetkých jazykových prejavoch.

Napriek tomu, že na Slovensku siahajú snahy o slovníkové spracovanie frazeológie hlboko do minulosti, vo všetkých etapách jej vedeckého rozvoja dominuje najmä úsilie o systematickú teoretickú analýzu všeobecných aj parciálnych otázok frazeologickej problematiky. V Bulharsku nemá zaznamenávanie frazeologického inventára bulharského jazyka v národopisných zbierkach a slovníkoch takú dlhodobú tradíciu; celé obdobie kreovania frazeológie ako samostatnej vednej

⁵² ЗИДАРОВА, В.: Очерк по българската лексикология. Пловдив : Университетско издателство на Пловдивския университет 1998, s. 135.

⁵³ Tamže, s. 138-139.

⁵⁴ Tamže, s. 138.

⁵⁵ Bližšie pozri M. Dobříková, Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine (dizertačná práca), s. 40.

⁵⁶ Charakteristiku bulharského frazeologického pojmoslovía za obdobie posledných dvoch decénií podáva P. Krejčí v štúdiu *Teorie idiomatiky a frazeologie v českých a bulharských jazykových příručkách z posledních dvaceti let*. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI. Svazek 2, s. 1007-1021.

⁵⁷ Prezentácii a kritickéj analýze definícií základnej jednotky frazeológie v bulharskej jazykovede sa podrobne venuje článok M. Kuzmovej *Към дефинициите на фразеологичната единица в българската и чешката фразеологична традиция*. In: Българският език между традицията и модерността. Сборник на катедра по български език. Благоевград : Университетско издателство Неофит Рилски 2001, s. 153-158.

disciplíny charakterizuje dynamika v tvorbe reprezentatívnych výkladových, prekladových aj tematických frazeologických slovníkov, čo sa paradoxne prejavilo v názorovej nejednotnosti na niektoré základné, najmä terminologické otázky frazeológie.

Na druhej strane však treba zdôrazniť, že bulharská frazeologická teória a prax v mnohých prípadoch odzrkadľuje uzuálne jazykové a gramatické osobitosti bulharského jazyka. Analytický predložkový systém bulharčiny si totiž v porovnaní so slovenčinou vyžaduje odlišné teoretické hodnotenie synsémantických komponentov, ktoré tvoria súčasť frazeologických jednotiek. Toto konštatovanie sa vzťahuje predovšetkým na predložky, ale aj na spojky a častice. Spomínaný analytizmus napríklad sťažuje identifikáciu bulharských minimálnych frazém (*минимални фразеологични единици*), keďže limitovaný počet komponentov a im zodpovedajúce slovnodruhovú zastúpenie pri absencii príslušnej sémantickej charakteristiky môže viesť k zaradeniu typologicky zhodných, ale nefrazeologických slovných spojení medzi tieto jednotky. Sémantická identifikácia bulharských frazeologických jednotiek (nielen v prípade minimálnych frazém) sa preto musí viazať na poznanie funkcie výrazu, ktorý nadobúda konkrétny zmysel až v kontexte. Inokedy identifikáciu niektorých, najmä diskutovaných typov ustálených slovných spojení sťažujú rozdielne slovnodruhovú charakteristiky ich komponentov v slovenských a bulharských normatívnych príručkách.⁵⁸

Všetky naznačené skutočnosti, najmä niektoré inkompatibilné prvky teoreticko-metodologických východísk slovenskej a bulharskej frazeologickej teórie, ako aj terminologická nepriezračnosť bulharského frazeologického pojmoslovía do istej miery sťažujú slovensko-bulharský komparatívny výskum. Keďže neexistuje všeobecná teória frazeológie, ktorá by ponúkala univerzálne pravidlá na interpretáciu frazém, parémii a javov existujúcich a fungujúcich vo frazeologických fondoch jednotlivých národných jazykov, treba rešpektovať diferenčné znaky obidvoch frazeologických koncepcií.

Použitá literatúra:

- БАЙЧЕВ, В. – БОЯДЖИЕВ, Т.: Българската лексикология. София : Наука и изкуство 1986.
BLANÁR, V.: Ribayov Idioticon Slovacicum. In: Jazykovedné štúdie. IX. Dejiny a dialektológia. 1966, s. 91-114.
БОЯДЖИЕВ, Т. – КУЦАРОВ, И. – ПЕНЧЕВ, Й.: Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. София : Издателска къща Петър Берон 1998.
ГЕОРГИЕВ, В. – РУСИНОВ, Р.: Учебник по лексикология на българския език. София : Наука и изкуство 1979.
DOBŘÍKOVÁ, M.: Минимални фразеологични единици със сравнителен характер в словашкия и българския език. In: Съпоставително езикознание, 1994, roč. 19, č. 5, s. 14-17.
DOBŘÍKOVÁ, M.: Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine. In: Frazeologické štúdie II. Ed. Peter Ďurčo. Bratislava : Esprima 1997, s. 18-35.
DOBŘÍKOVÁ, M.: Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádání. In: Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Ed. Mária Dobříková. Bratislava : T.R.I. MÉDIUM 1998, s. 42-48.
DOBŘÍKOVÁ, M.: Synsémantiká v úlohe frazeologických komponentov (na slovenskom a bulharskom materiáli). In: Езикът и литературата в модерното общество. Zborník venovaný 80. výročiu bulharistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. T. Ičevska. V. Tárnovo : Faber 2005, s. 94-102.
DOLNÍK, J.: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie. II. Ed. Peter Ďurčo. Bratislava : Esprima 1997, s. 36-44.
ĎURČO, P. – MLACEK, J. – PROFANTOVÁ, Z. – SKLADANÁ, J.: Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. 2. vydanie. Ed. Peter Ďurčo. Bratislava 1992.
ГЕОРГИЕВА, С.: К вопросу о типологии внутренних форм фразеологических единиц родственных языков. In: Пловдивски университет Пайсий Хилендарски. Научни трудове. Филологии, том 31, кн. 1, 1993, s. 163-169.
HABOVŠIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: Človek v zrkadle frazeológie. Bratislava : Tatran 1990.
JANKOVIČOVÁ, M.: Subfrazémy v slovenčine a ich uplatňovanie v texte. In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Ed. Jozef Mlacek – Peter Ďurčo. Bratislava : STIMUL 2003, s. 61-76.

⁵⁸ Niektorým sporným otázkam v slovenskej a bulharskej jazykovednej teórii sa venuje M. Košková v štúdiu *Asymetria jazykovednej teórie a lexikografického spracovania v dvojazyčnom slovníku (na príklade nového bulharsko-slovenského slovníka)*. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca. VI. Svazek 2, s. 905-912. Na rozdielne hodnotenie častíc upozorňuje príspevok M. Dobříkovej *Reduplikované častice v slovenskej a bulharskej frazeológii*. In: BraSlav. 1. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave 14.-15. novembra 2002. Ed. Pavol Žigo. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2002, s. 246-250.

- КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В.: Устойчивите сравнения в българския език. София : Издателство на БАН 1986.
- КОШЕЛЕВ, А. – ЛЕОНИДОВА, М.: Българско-руски фразеологичен речник. София – Москва : Издателство Руски език 1974.
- KOŠKOVÁ, M.: Z bulharsko-slovenskej frazeológie. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, Kultúrny zväz Bulharov a ich priateľov na Slovensku 1998.
- KOŠKOVÁ, M. a kol.: Bulharsko-slovenský slovník I (A – K). Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2004.
- KOŠKOVÁ, M.: K otázke tzv. jednoslovných frazém. (so zreteľom na ich lexikografické spracovanie). In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Ed. Jozef Mlacek – Peter Ďurčo. Bratislava : STIMUL 2003, s. 99-104.
- KOŠKOVÁ, M.: Asymetria jazykovednej teórie a lexikografického spracovania v dvojazyčnom slovníku (na príklade nového bulharsko-slovenského slovníka). In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca. VI. Svazek 2. Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. Brno : Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matica moravská 2006, s. 905-912.
- KREJČÍ, P.: Teorie idiomatiky a frazeologie v českých a bulharských jazykových příručkách z posledních dvaceti let. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca. VI. Svazek 2. Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. Brno : Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matica moravská 2006, s. 1007-1021.
- КУЗМОВА, М.: Към дефинициите на фразеологичната единица в българската и чешката фразеологична традиция. In: Българският език между традицията и модерността. Сборник на катедра по български език. Благоевград : Университетско издателство Неофит Рилски 2001, s. 153-158.
- KUZMOVA, M.: Neslovesné frazeologické jednotky typu A–S v bulharštině. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca. VI. Svazek 2. Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. Brno : Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matica moravská 2006, s. 1023-1039.
- ЛЕОНИДОВА, М.: Пословици и поговорки с ономастичен компонент (в руския, българския и немския език). In: Съпоставително езикознание, София 1982, го. 7, ч. 4. s. 13-19.
- MIKO, F. a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava : SPN 1989.
- MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. 1. vydanie. Bratislava : SPN 1972.
- MLACEK, J.: Tvary a tváře frazém v slovenčine. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2001.
- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 1. vydanie. Bratislava : SPN 1977. (2. vydanie. Bratislava : SPN 1984.)
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995.
- НИЧЕВА, К.: Българска фразеология. 1. издание. София : Наука и изкуство 1983. (2. издание. София : Наука и изкуство 1987.)
- SKLADANÁ, J.: Frazémy v starších slovenských slovníkoch. In: Frazeologické štúdie. I. Ed. Jozef Mlacek – Peter Ďurčo. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 83-90.
- СЛАВЕЙКОВ, П. Р.: Български притчи или пословици и характерни думи. София : Издателство Захарий Стоянов 2003.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava : SPN 1974.
- ВЪТОВ, В.: Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново : Слово 2002.
- ВЪТОВ, В.: Лексикология на българския език. Велико Търново : АБАГАР 1998.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky. Bratislava : Slovenský Tatran 2005.
- ЗИДАРОВА, В.: Очерк по българската лексикология. Пловдив : Университетско издателство на Пловдивския университет 1998.

On Phraseological Conception in the Slovak and Bulgarian Languages

Mária Dobříková

The first studies, whose authors were systematically trying to develop the theory of Slovak and Bulgarian phraseology, followed up the theoretical work of former Soviet Union linguists in the second half of the previous century. The phraseology investigation in Slovakia and Bulgaria has moved into a new phase in the seventies of the previous century. The new phase is characterized by effort to bring modern and systematic phraseology description as the independent scientific discipline. Both phraseology schools differ mainly in having an opinion on the subject of phraseology. On one hand in Slovak phraseology wide criterion theory is accepted, on the other hand majority of Bulgarian phraseology scientists respect more or less restriction criteria in relation with the subject of phraseology. Bulgarian phraseology theory has to respect common language and grammatical peculiarities of Bulgarian language.

ROZHLEDY

VIKTÓRIA LAŠUKOVÁ*

Osobnosti bieloruskej jazykovedy

LAŠUKOVÁ, V.: Personalities of the Belarusian Linguistics. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 64-67. (Bratislava)

The article is devoted to the review of the dynamics and main aspects in the development of the modern Belarusian linguistics, taking into account the personality and scientific interests of the researcher. The attention is focused on the works of three leading Belarusian linguists – L. Shakun (1926-1996, studied the history of Belarusian language), A. Mikhnevich (1936, works up the problems of transformational syntax and the structural peculiarities of closely related Slavonic languages), and a slavist G. Tsykhun (1936, is known for his works on areal linguistics and the research of the problems of Balkan linguistic union). The activity of the above mentioned scientists produced and is still producing a significant impact on the essence and forms of research used for the study of Belarusian, Russian and other Slavonic languages. Achievements of these linguists also reflect topical problems of Slavic studies, linguistic contacts and perspectives of the modern science.

Belarusian linguistics, Personality of the belarusian linguistics, linguistic contacts.

Bieloruská slavistika má hlboké korene a dávnu tradíciu. Pri jej zrode stojí zakladateľ bieloruskej jazykovedy, filológ slavista, akademik Ruskej imperátorskej akadémie vied a od roku 1929 aj akademik Českej akadémie vied Jauchim Karski (1860-1931). Jeho výskum jazykových javov sa opieral o široký kultúrny celoslovanský základ.

V súčasnosti má bieloruská slavistika a v jej rámci aj bielorusistika viacero významných osobností, ktorých vedecká a kultúrna činnosť bola zhodnotená pri ich nedávnych životných jubileách a výročiach. Nedožitých osemdesiat rokov prof. Leva Michajlaviča Šakuna, DrSc. (1926-1996), si široké filologické kruhy pripomenuli konferenciou *Mova–literatura–kultura*, na ktorej sa zúčastnilo viac ako dvesto odborníkov z mnohých krajín. Svoje referáty v konferenčnom zborníku uverejnili aj mladé slovenské lingvistky – doktorandky Katedry slavistiky FF Prešovskej univerzity I. Džundová (*Славацка-беларускія сувязі ў кантэксте гістарычнага мовазнаўства*) a J. Jusková (*Словаўтварэнне назоўнікаў у славацкай і беларускай мовах*). Viacero účastníkov poznalo L. M. Šakuna osobne, mnohí boli jeho žiakmi, pretože L. M. Šakun celý svoj život pôsobil na Bieloruskej štátnej univerzite v Minsku, ktorú ukončil v roku 1950. Vychoval 23 kandidátov vied a jedného doktora vied (DrSc).

Je zakladateľom nového smeru v bielorusistike – dejín bieloruského spisovného jazyka. Po prvýkrát sa na vysokých školách a zároveň v bieloruskej vede začínajú v druhej polovici 50-tych rokov 20. storočia prednášať dejiny bieloruského spisovného jazyka študentom filológom terajších univerzít (Bieloruská štátna univerzita a Minská štátna vysoká škola pedagogická, v súčasnosti Bieloruská štátna pedagogická univerzita). V roku 1958 predniesol L. M. Šakun na 4. slavistickom zjazde v Moskve referát *В ýзнам царквейной слоуанчыны в развоі беларускэго спісавногэ јазыка*. Nasledovali jeho obsiahle vedecké práce: *Станаўленне і развіццё беларускай літаратурнай мовы* (Formovanie a rozvoj bieloruského spisovného jazyka, 1959); *Нарысы на гісторыі беларускай літаратурнай мовы* (Náčrt dejín bieloruského spisovného jazyka, 1960)

* Дац. Вікторыя Ляшук, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, К. Маркса 31, 220050. Мінск. Беларусь.

a *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы* (Dejiny bieloruského spisovného jazyka, 1963). Posledná z uvedených kníh, značne prepracovaná a doplnená, bola vydaná ako vysokoškolské skriptá (1984) a v roku 1986 získala štátnu cenu BSSR. V spoluautorstve s V. P. Krasnejom uverejnil L. M. Šakun v roku 1978 (druhé vydanie 1986) *Практыкум па гісторыі беларускай літаратурнай мовы* (Praktické cvičenia z dejín bieloruského spisovného jazyka). Ako posledná monografia vyšla za jeho života v roku 1995 kniha *Гісторыя беларускага мовазнаўства* (Dejiny bieloruskej jazykovedy), ktorá obsahuje aj podrobnú celoživotnú bibliografiu.

Veľkú úlohu zohral L. M. Šakun v spracúvaní problémov morfológie – je autorom vysokoškolskej učebnice *Словаўтварэнне* (Slovotvorba, 1978), v ktorej opísal morfológické prostriedky súčasnej bieloruštiny. V spolupráci s A. V. Bardovičom vypracoval prvý morfológický slovník *Марфемны слоўнік беларускай мовы* (Morfológický slovník bieloruského jazyka), ktorého prvé vydanie z roku 1975 obsahuje 60 tisíc slov rozdelených do štruktúrno-významových častí; druhé vydanie z roku 1989 obsahuje už 75 tisíc slov. Posmrtné vyšiel výber jeho statí *Карані роднай мовы* (Korene materinskej reči, 2001) a bibliografia jeho prác *Прафесар Леў Міхайлавіч Шакун. Рэфератыўна-бібліяграфічны даведнік па беларускаму мовазнаўству* (autori V. P. Krasnej, B. A. Plotnikav, V. P. Trajkovskaja. Minsk, 1997).

Práce L. M. Šakuna znamenajú významný prínos pre slavistiku a nemožno ich obísť pri spracúvaní otázok teórie slovanských spisovných jazykov a vzťahov medzi bieloruštinou a ruštinou, poľštinou, ukrajinčinou a pod.

Prof. Henadz' Apanasavič Cychun, DrSc., oslávil svoje sedemdesiate narodeniny aktívnou vedeckou činnosťou, konkrétne prácou na ďalšom zväzku Etymologického slovníka bieloruského jazyka, ktorého spoluautorom bol už pri 1. a 2. zväzku (1977-1979). Neskôr pôsobil ako redaktor pri 9 a 10 zväzku (v rokoch 2004-2005) a ako šéfredaktor 11. zväzku (v roku 2006). Toto významné lexikografické dielo upútalo aj pozornosť slovenských jazykovedcov – recenziu Š. Ondruša na druhý zväzok uverejnil časopis *Slavica Slovaca* (1982, č. 2, s. 270-272).

V 70-tych rokoch sa H. Cychun zúčastnil za bieloruskú stranu na spoločnom slavistickom projekte *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (*Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*. Praha : Academia, zv. 1 1977, zv. 2 1979). Novatorský bol jeho projekt dialektologického slovníka spracovaného na základe vymedzeného nárečového areálu. Jeho výsledkom bol päťzväzkový *Turovský slovník* (spoluautor, 1982-1987).

H. Cychun, absolvent Petrohradskej univerzity, na ktorej roku 1958 ukončil štúdium s aprobáciou na bulharský jazyk, istý čas pôsobil aj v Bulharsku, kde sa spolu s tamojšími odborníkmi zúčastňoval na dialektologických výskumoch. Intenzívne sa venoval výskumu balkánsko-slovanského jazykového areálu, ktorého výsledkom sú monografie *Синтаксис местоименных клитик в южнославянских языках: Балканославянская модель* (Syntax pronominalných klitik v južnoslovanských jazykoch: balkánskoslovanský model, 1968) a *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала* (Typologické problémy balkánskoslovanského jazykového areálu, 1981). Za dlhoročný výskum bulharčiny mu sofijská univerzita udelila čestný titul *Doctor honoris causa*.

Prof. H. Cychun je autorom viac ako tristo odborných prác venovaných typológii a vzájomným vzťahom slovanských jazykov. Ako pracovník a neskôr vedúci oddelenia slovanskej a teoretickej jazykovedy Bieloruskej akadémie vied venoval veľa úsilia rozvoju slovanských kontaktov. Je dlhoročným členom Medzinárodného komitétu slavistov, aktívne rozširuje poznatky o slavistike aj v rozličných encyklopédiách, zúčastňuje sa na početných podujatiach venovaných slovanským jazykom a kultúram.

Stálym záujmom profesora H. Cychuna je aj lingvistická geografia. Výskumy v tejto oblasti ho priviedli k odlišovaniu nárečového členenia od areálovej štruktúry a k vypracovaniu areálovej typológie slovanských jazykov. Na túto tému prednášal na 10. medzinárodnom zjazde slavistov (*Ареальная типология славянских моу: Принципы и направления исследования – Areálová*

typológia slovanských jazykov: princípy a smery výskumu, 1988). Areálové aspekty formovania slovanských spisovných jazykov sa stali témou aj nasledujúceho referátu, predneseného na 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave, v ktorom sa analyzuje areálový základ typologickej blízkosti spisovnej bieloruštiny a slovenčiny. Po tomto zjazde zhrnul prof. H. Cychun svoje dojmy zo Slovenska a slovenskej slavistiky v periodiku *Naše slovo*, ktoré vydáva Združenie bieloruského jazyka Franciska Skarynu (*Slovanské fórum v Bratislave*. 10. 11. 1993.). Od tých čias venuje H. Cychun zvýšenú pozornosť slovenčine a Slovensku, ktoré znova navštívil ako účastník konferencie *Pavol Jozef Šafárik a slavistika* (Prešov–Martin, 1996), kde vystúpil s referátom *Беларусь у міжславянскіх сувязях: гістарычна-моўная праблематыка* (Bielorusko v medzislovanských vzťahoch: historicko-jazyková problematika). Slovenčina stála v centre jeho pozornosti aj v referáte prednesenom r. 1999 v Krakove pod názvom *У справе лексічнай нормы славацкай мовы* (O lexikálnej norme slovenčiny) uverejnenom potom v zborníku *Одродzenie narodowe w Czechach i na Slowacji: Księga ku czci Prof. Zdzisława Niedzieli*. Kraków : Wyd. UJ 1999, s.191-195.

V poslednem čase sa do odborného záujmu prof. H. Cychuna dostali dejiny bieloruskej jazykovedy a výskumná práca jej významných osobností, ako napríklad *Пятро Бузук і славістыка 20-30-х гадоў – штрыхі да навуковай біяграфіі* (Piatro Buzuk a slavistika 20.-30. rokov – náčrt vedeckého životopisu); pozri v zborníku *Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы III тысячагоддзя*. Мінск : Выд-ва Права і эканоміка 2000, s. 198-202, alebo *3 гісторыі беларускай славістыкі: Леў Цвяткоў і яго беларуска-інішаславянскія штурды* (Z dejín bieloruskej slavistiky: Lev Cviatkov a jeho bielorusko-inoslovanské štúdie); uverejnené v zborníku *Белорусский и другие славянские языки: II Супруновские чтения*. Международная конференция. Минск : БГУ 2002, s. 165-171).

Vedecká činnosť tohto bieloruského slavistu uznávaného v celom slovanskom svete sa vyznačuje stále novými poznatkami, odhaľuje hĺbku a bohatstvo slovanských jazykových vzťahov.

Vedecké kontakty ďalšieho bieloruského jubilanta, ktorý len v minulom roku oslávil sedemdesiatku, profesora Arnoľda Jafimaviča Michneviča, DrSc., so Slovenskom a slavistikou, sa začali v 70-tych rokoch. V roku 1979 sa A. Michnievič usilovne učil slovenčinu ako účastník 15. letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca* a zároveň sa stal aj autorom pravdepodobne prvej porovnávacej štúdie bieloruštiny a slovenčiny, uverejnenej v zborníku SASu – *Konfrontácia slovenčiny s bieloruštinou* (Studia Academica Slovaca. 8. Bratislava 1979, s. 215-226). Predtým i potom mu na Slovensku aj v Čechách vychádzali ďalšie odborné články – *Проблемы языковой культуры в Белорусии* (Kultúra slova, 1973, č. 9, s. 295-297; s takým istým názvom v zborníku *Списовны язык а языковая культура*. Bratislava 1978, s. 107-109.); *Да характарыстыкі беларускай літаратурнай мовы ў яе сучасным стане* (K charakteristike bieloruského spisovného jazyka v jeho súčasnom stave) (Slavia, 1984, č. 3-4, s. 313-321.) V Bielorusku mu zasa vychádzali recenzie na práce slovenských a českých jazykovedcov, napríklad: *Jan Kačala. Doplnok v slovenčine* (Беларуская лінгвістыка. Вып. 9. Мінск 1976, s. 65-67); *V. Barnetová–H. Beličová–Križková–O. Leška–Z. Skoumalová–V. Straková. Русская грамматика. Т. 1-2*. Praha 1979 (Беларуская лінгвістыка. Вып. 11. Мінск 1980, s. 65-67.).

Po ukončení filologického štúdia na Homel'skej vyššej škole pedagogickej v roku 1958 pôsobil budúci profesor tri roky ako učiteľ na základnej škole na Polesi. Školiteľom jeho doktorského práce bol významný bieloruský spisovateľ, viceprezident Akadémie vied Bieloruskej SSR, redaktor bielorusko-ruského a rusko-bieloruského prekladového slovníka K. K. Atrachovič (Kandrat Krapiva). Prvá monografia A. Michneviča *Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў беларускай мове: Трансфармацыйны аналіз* (Syntakticky nedeliteľné slovné spojenia v bieloruštine: Transformačná analýza, 1965) bola v Bielorusku prvým lingvistickým výskumom založeným na transformačnej metóde N. Chomského. Ako morfológ bol A. J. Michnevič spoluautorom akademickej Gramatiky bieloruského jazyka (zv. 1-2, 1962-1965) a od r. 1966 je členom Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov.

V 70-tych rokoch spolu s H. Cychunom a ďalšími odborníkmi spolupracoval na Slovníku slovanskej lingvistickej terminológie (*Словарь славянской лингвистической терминологии* / *Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*. Praha : Academia. T. 1. 1977; T. 2. 1979. Bol jedným zo zakladateľov Združenia bieloruského jazyka Franciska Skarynu. V roku 1986 bol za *Bielorusko-ruský paralexický slovník* ako jeho redaktor a autor koncepcie ocenený medailou Výstavy úspechov národného hospodárstva ZSSR.

V roku 1994 uskutočnil svoj fundamentálny projekt, na ktorom pracoval od r. 1986 do r. 1993 ako redaktor a autor úvodu i 27 obsiahlych hesiel. V spolupráci so 130-členným kolektívom totiž vypracoval encyklopédiu *Bieloruský jazyk*. Toto vydanie bolo začiatkom novej etapy rozvoja bielorusistiky a bieloruskej jazykovedy, začínajúcej etapu syntézy zozbieraných vedomostí, odborného a slavistického výskumu bieluštiny. V čase príprav tohto unikátneho diela existovala len jedná práca takéhoto druhu – encyklopédia *Русский язык* (1979). Na rozdiel od nej boli do encyklopédie bieloruských jazykovedcov podľa redaktorskej koncepcie zaradené heslá o jazyku významných bieloruských spisovateľov (viac ako 30), o zahraničných bielorusistoch z Poľska, Rakúska, Nemecka a iných krajín. Osobitné heslá patria každému slovanskému jazyku, teda aj slovenčine (autor I. I. Lučyc-Fedarec). V roku 1998 dostala táto encyklopédia Štátnu cenu Bieloruskej republiky a 6 jej autorov, ktorí napísali po 16 a viac hesiel, sa stali laureátmi Štátnej ceny Bieloruskej republiky.

Veľký význam pre bieloruskú verejnosť a vzdelávanie mali lingvistické monografické série a zborníky založené a redigované A. J. Michnevičom, v ktorých vyšli hodnotné práce súčasných i predchádzajúcich generácií bieloruských jazykovedcov: *Беларуская мова: Гісторыя і сучаснасць* (Bieloruština: Dejiny a dnešok), *Скарбы мовы* (Klenoty jazyka), *Жывая спадчына* (Živé dedičstvo), *Слова беларускае* (Bieloruské slovo), *Библиотека учителя русского языка* (Knižnica učiteľa ruského jazyka) a iné. Slovenským ruštinárom je dobre známa vynikajúca chrestomatia *Рассказы о русском языке* (Rozprávania o ruštine, 1985 zostavená A. J. Michnevičom). Populárne sú aj príručky bieluštiny pre rusky hovoriacich čitateľov, ktoré jubilant napísal v spoluautorstve.

Ako vidieť, bieloruskú lingvistiku reprezentujú odborníci veľkého formátu, rozsiahlych vedomostí a záujmov. Ich dielo je súčasťou pevného základu i ďalšej perspektívy slovanskej vedomosti.

MARTIN OLOŠTIAK*

Nad novou knihou o kompozícii v súčasnej češtine

OLOŠTIAK, M.: A New Book On Composition in Contemporary Czech. *Slavica Slovaca*, 43, 2008, No. 1, pp. 68-75. (Bratislava)

The article informs about a new monograph *Kompozice v kontextu současné češtiny* (Composition in the context of contemporary Czech) – Mitter (2006) which deals with the role of composition in the contemporary Czech language. This theme is attractive for several reasons, of which most significant are: increase of composition as a word-formation process in Slavonic languages; insufficient attention paid to this issue (in Czech as well in Slovak linguistics); and last but not least, it brings several possibilities to compare the dynamism of Czech and Slovak wordstocks. Mitter's complex analysis raises questions as well, concerning: e.g. onomasiological status of compounds, word-formation motivation, formal structure, relation between form and (word-formation) meaning.

Czech language, word-formation, onomasiology, composition, compounds (typology, functions, structure, origin, frequency).

Podnetom na napísanie tohto recenzno-prehľadového článku bola monografia ústeckého bohémistu Patrika Mittera s názvom *Kompozice v kontextu současné češtiny*, ktorá vyšla v roku 2006. Tento edičný počín bezprostredne nadväzuje na prvú autorovu monografiu *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině* (2003); porov. Ološtiak (2005).

Práca pozostáva, okrem nevyhnutných rámcových častí (predhovor, záver, resumé, skratky, bibliografia), z piatich oddielov, v rámci ktorých sa vyčleňuje viacero kapitol. Jadro monografie predstavujú oddiely 2 - 4.

Problematicu systémovo-štruktúrneho tvorenia a komunikačného fungovania kompozít chápe autor komplexne v kontexte zmien uskutočňujúcich sa v celej lexike súčasnej češtiny. V tomto ohľade je zrejme, prečo sa výklad začína všeobecnejšie poňatým prvým oddielom s názvom *Charakteristika současné slovní zásoby* (s. 7-23). Tu si autor všima najprv kvantitatívne a kvalitatívne zmeny v českej lexike po r. 1989 (väčšina z týchto zmien, resp. dynamických tendencií sa analogicky uskutočňuje aj v slovenčine): zmena frekvencie niektorých lexém v súvislosti so zmenou ich lexikálno-sémantického, ako aj pragmatického statusu, zdôvodnenie zániku, resp. vzniku celých skupín nových pomenovaní, a to v apelatívnej aj v propriálnej lexike, zosilnenie preberania jednotiek z cudzích jazykov, predovšetkým z angličtiny, tvorba viacсловných pomenovaní, na druhej strane univerbizácia, v neposlednom rade nárast kompozičnej slovotvorby. Svoje zistenia posilňuje analýzou lexém lexikograficky spracovaných v slovníku *Nová slova v češtině 2* (2004) (s. 18-23).

V druhom oddieli *Obecné otázky kompozice* (s. 24-63) po predstavení základných bohemistických prác o kompozičnej slovotvorbe sa upriamuje pozornosť postupne na tieto témy: klasifikácia, spôsob utvárania, onomaziologická a slovotvorná stavba, slovotvorný a lexikálny význam, slovotvorná motivácia kompozít. Skúmaný materiál sa klasifikuje podľa týchto kritérií:

1) *Spůsob utváření zloženín* (juxtapozícia, vlastná/čistá kompozícia, kompozično-derivačný spôsob). V súčasnosti sa české kompozitá tvoria predovšetkým vlastnou kompozíciou a jux-

* Mgr. Martin Ološtiak, PhD., Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

tapozíciou. Mitter zdôrazňuje, že rozdiely v slovotvornej štruktúre zloženého slova pramenia z toho, či je prvý komponent domáceho alebo cudzieho pôvodu. Ak je cudzieho pôvodu, prevažuje čistá kompozícia, pričom veľké množstvo komponentov cudzieho pôvodu vstupuje do kompozita v skrátenej podobe (napr. *euro-*, *auto-*, *bio-*, *agro-*).

2) Podľa *sémanticko-syntaktického vzťahu* medzi komponentmi zloženín sa rozlišujú koordinatíva a determinatíva, pričom koordinatíva sa zaraďujú do integračného typu onomaziologickej kategórie a determinatíva môžu byť modifikačné alebo mutačné. Upozorňuje sa aj na prípady dvojakeho chápania *sémanticko-syntaktického vzťahu* komponentov, keď môže ísť o kompozično-derivačný postup alebo o čistú kompozíciu. Je to vtedy, ak určovaný člen je deverbatívom, napr. *káv-o-vaři-č* ← *vařit kávu* „to, čo varí kávu“ alebo *káv-o-vařič* ← *káva* + *vařič* „varič kávy.“

3) Na základe kritéria *slovnodruhový charakter prvého komponentu* sa vymedzujú komponenty s vyhranenou a komponenty s nevyhranenou slovnodruhovou príslušnosťou. Pri komponentoch prvého typu možno jednoznačne určiť ich slovnodruhový charakter (napr. *vrt-i-chvost* – prvý komponent: sloveso). Pri komponentoch z druhej skupiny to neplatí, napr. *info-* ← *informácia* aj *informačný*. Do tejto skupiny patria výlučne komponenty cudzieho pôvodu.

4) *Pôvod prvého komponentu*. Autor si všima dva druhy kompozít: domáce (s obidvoma členmi domáceho pôvodu) a hybridné (jeden komponent je domáceho, druhý komponent je cudzieho pôvodu). Mimo pozornosti teda zostávajú kompozitá s obidvoma členmi cudzieho pôvodu, čo autor vysvetľuje tým, že „není mnohdy jasné, zda byly takové složeniny v této podobě už do češtiny přejaty, nebo zda vznikly až v češtině“ (s. 40). Nazdávame sa, že tento argument sám osebe nie je podstatný, keďže vieme určiť, že ide o komponenty cudzieho pôvodu (otázka, či tieto komponenty boli do češtiny prevzaté alebo sa utvorili v češtine, je irelevantná). Podrobnejšie sa o dôvodoch, ktoré autora viedli ponechať bokom takéto typy lexém, dočítame v predhovore na s. 5. Okrem uvedeného (podľa nášho názoru nejasne formulovaného) argumentu uvádza tieto dôvody: A) V mnohých prípadoch sa nedá určiť, či ide o kompozitá, najmä vtedy, ak lexému tvoria také radixy, ktoré v češtine nie sú doložené ako lexikálne jednotky. Takéto výrazy bežní používatelia nehodnotia ako kompozitá. B) Pri zloženinách s vlastnými derivátmi často nemožno rozhodnúť, či príslušné odvodeniny vznikli vo východiskovom jazyku, alebo v češtine. C) Neznalosť slovotvorného systému východiskového jazyka, a teda nemožnosť rozhodnúť, či výraz prevzatý do češtiny vznikol skladaním alebo odvodzovaním. D) Pri niektorých prevzatých zloženinách, ktoré sú zložené z málo frekventovaných radixov, nemusí byť jasné, či predpokladaný prvý/druhý komponent je radix (ide o kompozitum), alebo prefix/sufix (ide o derivát). Je teda zrejmé, uzavierajú autor v predhovore, že vymedzovanie kompozít pozostávajúcich z cudzích slovotvorných základov prináša so sebou mnoho nejasností, ktoré znemožňujú ich ucelenú charakteristiku.

V nadväznosti na predchádzajúci výklad považujeme za potrebné zdôrazniť rozdiel medzi morfematickou a slovotvornou štruktúrou, a teda aj adaptáciou prevzatých lexém na slovotvornú a morfematickú úroveň. Slovotvorná štruktúra je závislá od morfematickej štruktúry, ba možno tvrdiť, že niet slovotvorby bez morfematiky. Túto závislosť však nemožno spájať s totožnosťou. Hoci slovotvorne motivované slová sa utvárajú pomocou morfém, slovotvorná a morfematická štruktúra sa odlišujú. Jedným z dôkazov tohto faktu je existencia morfematicky členiteľných, ale slovotvorne nemotivovaných prevzatých lexém: *plej-boy-ø*, *kov-boj-ø*, *lift-boy-ø*; *body-ček-ø*, *kros-ček-ø*; *softvér-ø* → *soft-vér-ø* pod vplyvom *hard-vér-ø*, podobne *free-ware-ø*, *share-ware-ø*, *spy-ware-ø* (v slovenčine zatiaľ pravopisne neadaptované). Navyše, morfematická ani slovotvorná štruktúra prevzatých slov nie sú fixné, môžu sa zmeniť, ak sa v L_2 objavia také slová, ktoré možno s danou lexémou morfematicky alebo slovotvorne usúvzťažiť. Dochádza tak k re-vitalizácii pôvodných morfémových hraníc, resp. slovotvornej štruktúry. Ako príklad na prehodnotenie morfematickej štruktúry možno uviesť slovo *billboard*, ktoré sa do slovenčiny pôvodne adaptovalo v podobe *billboard-ø* / *bilbord-ø*. Avšak po prevzatí slov *bigboard*, *megaboard*, *wall-board* možno všetky uvedené slová segmentovať podľa pravidiel $K_n + K_1$, resp. $A_n + K_1$ takto: *bill-board-ø*, *big-board-ø*, *mega-board-ø*, *wall-board-ø*. Uvedené lexémy však naďalej zostáva-

jú slovotvorne nemotivované, aj keď sa prehodnotila ich morfeomatická štruktúra. Z uvedeného vyplýva poznatok, že za kompozitá možno pokladať len slovotvorne motivované slová, ktoré majú v preberajúcom jazyku svoj motivant, ostatné jednotky sú nemotivované, a teda nehodnotia sa ako kompozitá (porov. bod A).

V kapitole *Onomaziologická a slovotvorná stavba kompozít* (s. 41-45) sa pri analýze onomaziologickej štruktúry vychádza z chápania M. Dokulila, ktoré explicitne v zmysle ternárnosti formuloval J. Furdík (2002; 2004).

Nadväzujúc na spomínaného J. Furdíka, Mitter otázku významu slovotvorne motivovaných slov posudzuje z dvoch úrovní – vertikálnej a horizontálnej. Na vertikálnej úrovni sa slovotvorne motivované slovo chápe ako bilaterálna, formálno-obsahová entita. Problematickejšie je Mitterovo chápanie horizontálnej štruktúry; porov. nepresnú formuláciu: „Ve smere horizontálnym je každá složenina na úrovni formy jednotkou binárni, neboť sestává ze slovotvorného základu (SZ) a slovotvorného formantu (SF)“ (s. 41). Kompozitá sú však kompozitami práve tým, že vo svojej slovotvornej štruktúre neobsahujú jeden, ale najmenej dva SZ. Táto veta sa následne doplní príkladom *velkoměsto*, kde sa adekvátnejšie píše o dvoch SZ (*velk-* a *město*). Diskutabilnejšie je však autorovo hodnotenie spájacieho vokálu *-o-* ako slovotvorného formantu. V derivatológii sa konštatuje, že prvky formálnej štruktúry slovotvorne motivovaného slova (SZ a SF) majú svoje koreláty na obsahovej úrovni. Vzniká otázka, čo je obsahovým korelátom vokálu *-o-*, ktorému autor prisudzuje status SF (aspoň to tak z príslušných schém vyplýva)? Mitter túto otázku osvetľuje v schéme na s. 41, v ktorej sa prvý SZ *velk-* pokladá za nositeľa onomaziologického príznaku (OP; „velké“), druhý SZ za nositeľa onomaziologickej bázy (OB; „město“). Slovotvornému formantu *-o-* sa pripisuje význam onomaziologického spoja (OS): „rozlohou, počtem obyvatel (zprav. nad 100 000)“.

Z morfeomatického hľadiska sa segment *-o-* bežne hodnotí ako interfix, spájacia morféma, resp. submorféma. Ide o segment, ktorý nemá význam, plní však (spájaciu) funkciu. Na tomto mieste je oprávnená otázka, či v kompozite *velkoměsto* možno uvažovať o slovotvornom formante a asématickému segmentu *-o-* priradiť význam OS tak, ako to robí autor recenzovanej monografie. Domnievame sa, že nie, pretože asémantický morfeomatický segment sám osebe nemôže na slovotvornej úrovni nadobudnúť bilaterálny charakter. Žiaden konekt (spájacia morféma) v žiadnom type kompozita nie je nositeľom OS, ide o submorfému, ktorej na úrovni slovotvorby možno pripísať nanajvýš funkciu sprievodného, doplnkového slovotvorného formantu (avšak len na úrovni formy).

Inými slovami, pokladáme za potrebné dôslednejšie rozlišovať plnohodnotné slovotvorné formanty, ktoré sú nositeľmi istého obsahu (prefix, sufix, súbor gramatických morférov, reflexivizačný formant alebo ich kombinácia), a sprievodné formanty asémantického charakteru, plniace isté funkcie. Nedôslednosť v tomto ohľade možno zaregistrovať aj v Mluvnici češtiny 1 (1986, s. 217), kde sa za kompozitné slovotvorné formanty pokladajú spájací vokál, poradie členov kompozít, zvukový a grafický signál celistvosti slova, afixy a alternácie, avšak bez bližšieho vymedzenia vo vzťahu k onomaziologickej štruktúre (vychádza sa z tézy, že formantom je všetko, čím sa motivát odlišuje od motivantu).

Modifikačné kompozitá typu *velkoměsto* podľa nášho názoru nemajú slovotvorný formant. Za plnohodnotný slovotvorný formant, ktorému zodpovedá nejaká obsahová entita, možno pri kompozícii pokladať len sufix alebo súbor gramatických morférov v kompozično-derivačných kompozitách, ktorých onomaziologickú štruktúru Mitter na príkladoch *dřevorubec*, *vodovod* znázorňuje takto (s. 42):

SZ	SF	SZ	SF
<i>dřev-</i>	<i>-o-</i>	<i>-rub-</i>	<i>-ec</i>
stromů	pracující	při kácení	dělník (v lese)
OP	OS	OP	OB

SZ	SF	SZ	SF	
<i>vod-</i>	<i>-o-</i>	<i>-vod-</i>	<i>-ø</i>	
vody		na přívod		zařízení
vody	sloužící	k přivádění		zařízení
OP	OS	OP		OB

V uvedených prípadoch OS podľa nášho názoru nemá na úrovni formy korelát, ale vzniká „extrapoláciou“ tých častí onomaziologickej štruktúry (OP a OB), ktoré sú na úrovni formy pozitívne vyjadrené. Inými slovami, komunikant vie hodnotu OS „doplniť“ na základe OB a OP.

Domnievame sa, že Mitterovo chápanie spájacích morféme ako slovotvorne plnohodnotných slovotvorných formantov, teda jednotiek bilaterálnej povahy (v zmysle forma, formant, na ktorý sa viaže význam, onomaziologický spoj) nie je vecne opodstatnené. Nevieme totiž odpovedať na otázku, prečo jedna a tá istá spájacia morféma *-o-* je raz nositeľkou významu „pracujúci“ (v kompozite *dřevorubec*), raz sa jej prisudzuje význam „služící“ (v kompozite *vodovod*), inokedy význam „rozlohou, počtom obyvateľ (zprav. nad 100 000) (v kompozite *velkoměsto*).

Ako podnetnú vnímame poznámku o tom, že v prípadoch, keď OS nie je v slovotvornej štruktúre vyjadrený,¹ možno uvažovať o *nulovej forme onomaziologického spoja* (s. 42). Pravda, s dodatkom, že namiesto *nulová forma OS* navrhujeme spojenie *nulový variant OS*, aby nedošlo k miešaniu formálnej a obsahovej úrovne, keďže OS je obsahová entita. Nakoniec je potrebné pripomenúť, že OS, v nulovom alebo nenulovom variante, nemá v skupine derivátov formálny ekvivalent.² Potvrdzuje sa tak téza o binárnosti formy derivátov a ternárnosti/binárnosti ich obsahovej štruktúry (Furdík, 2004, s. 55):

nulový variant OS nulový formálny ekvivalent		
SZ		SF
orieš-	0	-ok
„orech“	0	„malý“
OB	OS	OP

nulový formálny ekvivalent		
SZ		SF
pek-	0	-ár
„pečie“	z povolenia	osoba
OP	OS	OB

V uvedenom príklade *vodovod* OB a SF nie sú v jednom stĺpci. Nie je to náhoda, pretože P. Mitter súbor gramatických morféme ako typ SF nepovažuje za korelát onomaziologickej bázy: „Koncovka je totiž morféme výlučne gramatický, takže nemôže vyjadřovať žádný obecný lexikální význam. Nabízí se totiž otázka, jak např. souvisí nulová koncovka s onomaziologickou bází slova *vodovod*? Na tuto otázku nemůžeme dát uspokojivou odpověď“ (s. 43).³

Ponúka sa však takáto protitázka: Ak je gramatická koncovka „výlučne gramatickou morféme“ ako nositeľkou výlučne kategoriálnych gramatických významov, ako je možné, že prostredníctvom súboru gramatických morféme (slovotvorný postup: *transflexia*) môže vzniknúť nové pomenovanie? Utvorenie nového pomenovania totiž zásadným spôsobom presahuje hranice gramatiky, resp. morfológie, ktorá skúma *tvorenie tvarov*, nie *tvorenie slov*. Chceme tým

¹ Teda vtedy, keď sa medzi slovotvorným a lexikálnym významom realizuje vzťah ekvivalencie (*vetrisko* „veľký vietor“, *oriešek* „malý orech“).

² „Nenulový“ variant OS sa aktualizuje vtedy, keď sa slovotvorný a lexikálny význam neprekrývajú, resp. v prípadoch obohatenia slovotvornej štruktúry o sémantické prvky, ktoré na formálnej úrovni nemajú vyjadrenie.

³ Tvrdenie o nulovej koncovke v slove *vodovod* nie je celkom presné. Nulová koncovka je len v nominative (a akuzative) singuláru, v ostatných tvaroch je gramatická morféma vyjadrená pozitívne. Preto je vhodnejšie hovoriť o súbore relačných morféme, ktoré tvoria tvarovú paradigmu danej lexémy, nie o jednotlivých morfémech.

poukázat' na fakt, že hoci relačné morfémy sú *primárne* nositeľmi gramatických významov, ich „náplň práce“ sa môže rozšíriť, preto môžu fungovať *sekundárne* aj ako nositele slovotvorných funkcií, a teda aj slovotvorný významov. Pri transflexii sa totiž k základnej morfologickej funkcii pridáva aj slovotvorná funkcia, a tak napr. súbor gramatických morfémy ženského rodu (typ *kost*) pri slovenskej lexéme *prímes-R*⁴ má gramatický význam (rodu, čísla a pádu – difrencovane podľa jednotlivých gramatických tvarov). Možno teda podčiarknuť, že zatiaľ čo gramatický význam má každá relačná morféma samostatne, nositeľmi slovotvorného významu⁵ sú všetky relačné morfémy spoločne (preto sa nám zdá adekvátny termín **súbor relačných morfémy**); porov. schematické znázornenie na príklade čiastkovej singulárovej paradigmy:

Gramatické funkcie jednotlivých relačných morfémy:

tvarotvorný základ	relačná morféma	gramatický význam
zmes-	-ø	N. sg. fem.
zmes-	-i	G. sg. fem.
zmes-	-i	D. sg. fem.
zmes-	-ø	A. sg. fem.
zmes-	-i	L. sg. fem.
zmes-	-ou	I. sg. fem.

Slovotvorná funkcia súboru relačných morfémy:

tvarotvorný + slovotvorný základ	relačná morféma
zmes-	-ø
zmes-	-i
zmes-	-i
zmes-	-ø
zmes-	-i
zmes-	-ou

V kapitole o slovotvornom a lexikálnom význame kompozít (s. 45-47) sa vychádza zo známej triády vzťahov (ekvivalencia, inklúzia, prienik). Pravda, pri poslednom príklade na prienik (*velko-město*) je podľa nášho názoru slovotvorný význam širší než lexikálny význam, čo je vzťah inklúzie.

V rozsiahlej kapitole *Slovotvorná motivace kompozit* (s. 47-63) P. Mitter po prvýkrát v takomto komplexnom poňatí aplikuje doterajšie poznatky o slovotvornej motivácii na lexikálnom materiáli kompozít. Ide o súbor otázok,⁶ na ktoré autor ponúka mnohokrát novátorské, doteraz nesformulované odpovede. Napr. pri určovaní stupňa motivácie konštatuje, že „u kompozit je třeba stupeň jejich motivace posuzovat s ohledem na stupeň motivace každého slovotvorného základu“ (s. 58). Dôležité je tiež zistenie (s. 63), že na profiláciu motivačného stupňa kompozít na jednej strane vplýva motivovanosť jednotlivých lexém východiskovej syntagmy (a ich status (ne)samostatnej lexémy v lexike češtiny), na druhej strane sa ako dôležitá ukazuje aj ich onomaziologická štruktúra a spôsob utvorenia.

⁴ Slovo bolo utvorené transflexiou, jeho motivantom je sloveso *primiešať*; porov. význam *prímes* „to, čo primiešame.“

⁵ V prípade lexémy *zmes* ide o význam veci: porov. sémantizáciu „to, čo...“; lexému zaradíme do onomaziologickej kategórie názvov predmetu podľa činnosti.

⁶ Napr. motivácia, fundácia, genetická a synchronná motivácia, kompozitum ako motivát a motivant, realizácia funkcií slovotvornej motivácie v kompozičnej slovotvorbe, dynamika slovotvornej motivácie a i.

Pravda, aj tu sa ponúkajú poznámky do diskusie. Napríklad na s. 59 sa tvrdí, že lexikálne zloženiny pozostávajúce z komponentov, ktoré v češtine nefungujú ako samostatné slová, sú z hľadiska domáceho slovotvorného systému slovotvorne nemotivované (napr. *notebook*, *playmate*). Nazdávame sa, že táto formulácia je vlastne terminologické oxymoron, v ktorom sa spájajú dve nezlučiteľné tvrdenia – *lexikálne zloženiny, ktoré sú slovotvorne nemotivované*. Možno uvažovať o slovotvorne nemotivovanej zložení? Zo slovotvorného hľadiska určite nie, pretože ak je lexéma slovotvorne nemotivovaná, nemá zmysel uvažovať, či ide o derivát alebo o kompozitum. A to bez ohľadu na jej morfématickú štruktúru, ktorá môže pozostávať z dvoch radixov (to je opäť dôkaz o nepriamočiarom vzťahu morfématickej a slovotvornej štruktúry; porov. vyššie).

Aj pri kompozitách sa vynára večná téma stupňa slovotvornej motivovanosti, vzťahu medzi genetickou a synchrónnou motiváciou. Napr. pri lexéme *velkolepý* sa konštatuje, že ak berieme do úvahy prvý slovotvorný základ *velk-*, kompozitum stojí na prvom stupni motivovanosti (porov. rad *velký* → *velkolepý* → *velkolepost*), ak berieme do úvahy druhý základ *-lep* (supletívny radix od *dobr-ý*), ide o slovotvorne nemotivovanú zloženinu. Je teda potrebné rozlišovať čiastkovú motivovanosť s ohľadom na slovotvorné základy a „výslednú“ motivovanosť/nemotivovanosť celého kompozita. V prípade „kompozita“ *velkolepý* sa nazdávame, že jeho lexikálny význam sa natoľko vzdialil od slovotvorného významu (ktorý je synchrónne takisto značne oslabený), že možno uvažovať o slovotvorne nemotivovanej lexéme bez zreteľnej onomaziologickej štruktúry; porov. význam slov. *velkolepý* „1. nádherný na pohľad, krásny; 2. vynikajúci, výborný.“

P. Mitter svoju úvahu o stupni motivovanosti kompozít uzatvára poznámkou, že rozhodujúcim faktorom v zložení na určenie stupňa motivovanosti je jednak motivovanosť komponentov, jednak skutočnosť, či tieto komponenty majú v češtine status samostatných lexém alebo status komponentov viazaných na zloženiny. Ak druhú požiadavku nespĺňajú, „je výsledná složenina z pohľadu tohoto komponentu slovotvorne nemotivovaná“ (s. 60).

Za rozhodujúce pri určovaní motivovanosti/nemotivovanosti pokladáme zreteľnosť onomaziologickej štruktúry celého kompozita, pričom skutočnosť, či niektorý z komponentov funguje ako samostatná lexéma, považujeme za irelevantnú. Z tohto pohľadu konštatujeme, že lexéma *velkolepý* je ako celok slovotvorne nemotivovaná, pretože jej onomaziologická štruktúra je nezreteľná, synchrónne demotivovaná (nevieme odpovedať na otázku *Prečo sa X volá tak?*).

Naopak, lexému *aeronádraží*, ktorá sa uvádza na s. 59-60, pokladáme ako celok za slovotvorne motivovanú, aj keď prvý komponent *aero-* nie je doložený ako samostatné slovo. K uvedenému tvrdeniu nás vedú tieto skutočnosti: 1) význam tohto komponentu „súvisiaci s letectvom, lietaním,“ prípadne „vzduch, súvisiaci so vzduchom“ je viac-menej zreteľný, a to aj preto, že 2) vzhľadom na väčšiu-menšiu mieru produktivity sa tento komponent nachádza aj v iných kompozitách (v slovenčine sme zaznamenali napr. lexémy *aerolinka*, *aeroklub*, *aerovíkend*, *aerodynamika*, *aerotaxi*); 3) onomaziologická štruktúra tejto zloženiny je priezračná, zakladá sa na vzťahu OB – OP:

OP	OB
aero- („letecké“)	nádraží „nádraží“

Najrozsiahlejším je tretí oddiel *Kompozice v apelativní sféře současné češtiny* (s. 64-111). V ňom sa v centre autorovej pozornosti ocitá najprv problematika hybridných kompozít. Je to pochopiteľné, keďže nárast produktivity kompozície sa v súčasnosti týka najmä lexikálnych jednotiek s prvým komponentom cudzieho pôvodu (ide predovšetkým o základy gréckeho, latinského a anglického pôvodu). Takéto nové lexémy sa prirodzeným spôsobom adaptujú v českom lexikálnom a slovotvornom systéme. Napr. komponent *web* sa spája s domácimi i prevzatými základmi, a tak vznikajú napr. zloženiny *webstránka*, *webdesign*, *webkamera* a i. Podľa miery slovotvornej adaptácie (prvých komponentov) sa vymedzujú tieto skupiny: 1) komponenty, ktoré sa zatiaľ spájajú len s prevzatými komponentmi (napr. *beach-*: *beachvolejbal*, *beachpárty*, *byz-*

nys-: *byznyscentrum*); 2) komponenty, ktoré sa spájajú s prevzatými aj s domácimi komponentmi (napr. *agro-*: *agroturistika*, *agroslužby*, *cyklo-*: *cykloterminál*, *cyklosedačka*); 3) nepočetná skupina komponentov, ktoré sa spájajú len s domácimi komponentmi; ich použitie je obmedzené na terminologické účely (napr. *lyrochvost*, *perlokvet*).

S ohľadom na morfeematickú stavbu sa vyčleňujú takisto tri typy internacionálnych komponentov: 1) *Koreňové (radixálne) komponenty*: ich morfeematická stavba sa kryje s radixom (ide najmä o zrazeniny, napr. *alfazáření*, *gamanůž*). 2) *Superkoreňové (superradixálne) komponenty*: ich morfeematická stavba sa kryje s radixom a navyše obsahuje spájací vokál: *bor-o-vodík*, *min-o-lovka*. 3) *Subkoreňové (subradixálne) komponenty*: ich morfeematická stavba sa nekryje s radixom, ktorý vo svojej štruktúre ani neobsahuje. Takéto kompozitum sa vyznačuje fragmentárnym charakterom komponentov, napr. *afro-* vo význame „Afrika, africký“, *moto-* „motor, motorový, motoristický, motorizovaný“.

V tretej časti tohto oddielu sa autor venuje otázke, ktoré komponenty cudzieho pôvodu majú a ktoré nemajú domáci ekvivalent. Domáce ekvivalenty nemá pomerne veľký počet cudzích komponentov. Ide prevažne o členy terminologického charakteru (napr. *amino-*, *bromo-*, *galvano-*). Komponenty bez ekvivalentov však vznikajú aj na pôde publicistického štýlu (vrátane reklamy), napr. *pseudo-*, *hyper-*, *mega-*, *giga-*. Ďalšou bezekvivalentnou skupinou sú propriálne motivované komponenty (napr. *afro-*, *euro-*, *ampér-*, *watt-*). Mnoho prevzatých komponentov však domáce ekvivalenty má (tzv. ekvivalentotvorné komponenty), napr. *mono-*, *bi-*, *bio-*, *cyklo-*, *foto-*, *auto-*, *fero-*.

Najviac pozornosti autor venuje zloženým substantívam a adjektívam zo slovníka *Nová slova v češtine 2* – kapitola 3.3 (s. 84-106). Charakterizuje ich podľa viacerých kritérií – frekvencia, sémantika, slovotvorná utvorenosť, slovnodruhovú zloženú, interlexematické vzťahy, vzťahy na rovne domáce–cudzie, miera adaptácie, štýlová hodnota. Ponúka tak analytický pendant k lexicografickému spracovaniu tohto typu lexém v spomínanom slovníku.

Kapitola 3.4 (s. 106-111) sa venuje univerbizácii na základe kompozície. Univerbizácia ako prejav lexikálnej dynamiky sa prejavuje rozlične: P. Mitter ponúka prehľad siedmich spôsobov, akými k univerbizácii môže dochádzať (pravda, nie všetci bádatelia zahrnujú pod tento pojem všetkých sedem typov). Sám autor konštatuje, že stojí na strane širšieho chápania univerbizácie, kam zahrnuje aj univerbizáciu na základe kompozície. V kapitole vymedzuje, ktoré kompozičné typy možno pokladať za univerbizáciu a ktoré pod pojem univerbizácie nespádajú. Za kritérium univerbizovanosti považuje zachovanie rovnakého významu viacslovného motivantu v kompozitnom motiváte, napr. kompozitum *velkospalovna* nemá úplne totožný význam ako motivujúca syntagma *veľká spalovna*. V iných prípadoch chýba motivujúce ustálené slovné spojenie (napr. *samobarvíci* ← *samočinně se barvíci*). Autor nakoniec prichádza k záveru, že v slovníkoch *Nová slova v češtine 1* a *2* je minimum kompozít, ktoré by univerbizácii vyhovovali z formálneho aj významového hľadiska. Chápaniu kompozície ako typu univerbizácie najviac zodpovedajú zloženiny významovo totožné s motivujúcou syntagmou – v autorom analyzovanom súbore sa zväčša nachádzajú zloženiny s prvým komponentom cudzieho pôvodu, napr. *ekojízdenka* ← *ekologická jízdenka*.

V súvislosti s vymedzením univerbizačnej kompozície možno vzniesť jednu námietku. Napr. v úvahách o kompozično-derivačnej univerbizácii P. Mitter uvádza príklady *černohumorný* ← *černý humor*, *červenoknihovní* ← *červená knihovna* a i., pri ktorých má výsledné kompozitum adjektívnu slovnodruhovú príslušnosť a motivujúca syntagma, resp. lexikalizované spojenie je substantívneho rázu.⁷ Vynára sa teda otázka, či substantívny motivant *černý humor* a adjektívny motivát *černohumorný* „týkajúci sa čierneho humoru“ majú rovnaký lexikálny význam. Podľa nášho názoru nemajú. Ukazuje sa, že mutačné kompozitá, ktoré sú väčšinou utvorené kombinovaným kompozično-derivačným postupom, nespĺňajú požiadavku o sémantickej totožnosti motivantu a motivátu.

⁷ Svoju poznámku autor začína slovom *formálne* („Formálně lze za univerbizaci považovat...“ s. 110). Je však otázne, v čom spočíva možnosť „formálneho“ zaradenia uvedeného kompozičného postupu medzi typy univerbizácie.

Vo štvrtom oddieli *Kompozice v propriální sfěre současné češtiny* (s. 112-134) si autor všima kompozíciu pri slovtvorbe proprií, konkrétne chrématoným (logoným). Výber onymickej podtriedy logoným nie je náhodný, pretože logonýmá v súčasnom období eklatantne svedčia o lexikálnej dynamike a „ze synchronního pohledu podávají obraz aktuálně se uplatňujících nominálních postupů a prostředků v dané době“ (s. 112). V prvej kapitole tohto oddielu sa zachytávajú a opisujú jednotlivé typy kompozít, ktoré fungujú v určitom priestore a v určitej dobe (materiálom sú logonýmá získané excerpciou Zlatých stránok – Ústí nad Labem a Ústecký kraj z rokov 2001-2003). V ďalších kapitolách sa poznamenáva, že „obľuba“ hybridných kompozít sa týka aj logonymickej slovtvorby. Z materiálu vyplýva, že najfrekvencovanejšie sú lexémy s prvým komponentom *auto-* (napr. *Autodoprava*). Analýza logoným s komponentmi *Ing-/ing-/ing*, *Ex-/ex-* ukazuje, že v apelatívnej sfére morféma *ing-* funguje len ako derivačný sufix, pri propriách sa morféma *Ing-/ing* uplatňuje jednak analogicky ako v apelatívach, jednak špecificky propriálne ako komponent s významom „inžinier, inžiniersky, inžinierstvo.“ Aj na základe čiastkovej analýzy, v ktorej autor využil porovnávací opis apelatív a proprií, sa potvrdzuje, že chrématonýmá sú „najapelatívnejšou“ onymickou triedou proprií.

Motiváciou na napísanie posledného oddielu *Frekvence hybridních kompozit v současné češtině* (s. 135-146), ktorý organicky nadväzuje na prvú autorovu monografiu, bolo vydanie Frekvenčného slovníka češtiny (2004). Na základe údajov z tohto slovníka autor podáva prehľad frekvencie hybridných kompozít v súčasnej češtine, ako aj porovnanie spomínaného frekvenčného slovníka so slovníkom *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (1961). V takejto diachronicko-synchronickej perspektíve 43 rokov, ktoré od seba delia vydania obidvoch diel, sa plasticky dokumentuje nárast frekvencie zložených hybridných substantív s prvým komponentom cudzieho pôvodu, a to predovšetkým „zásluhou“ publicistického štýlu. Pravda, autor výsledky neabsolutizuje, pretože to nedovoľuje rozdielna metodológia uplatnená v spomínaných prácach.

Nakoniec možno konštatovať, že cieľ – podať celkovú charakteristiku typov skladania slov z hľadiska pôvodu jednotlivých komponentov – autor naplnil na vysokej odbornej úrovni. Stavia na overených, „starých známych“ jazykovedných a predovšetkým derivatologických poznatkoch, ktoré však nepreberá nekriticky. Práve naopak, tieto poznatky overuje na aktuálnom a živom lexikálnom materiáli a dospieva k novým, resp. v novom svetle videným, lingvistickou komunitou dovtedy možno len tušeným, ba neraz i k nečakaným súvislostiam. Kniha *Kompozice v kontextu současné češtiny* spolu s autorovou prvou monografiou *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině* tvorí rozsiahly, mnohoaspektový a plastický obraz o fungovaní kompozície, ktorá je v súčasnosti pomerne produktívnym slovtvorným procesom.

Monografia P. Mittera potvrdzuje, že za dobrú možno považovať takú prácu, ktorá podnecuje ďalšiu (tvorivú) diskusiu. To sa autorovi podarilo, o čom (azda) svedčia aj niektoré diskusne poňaté pasáže nášho článku. Jednoducho sa nazdávame, že táto bohemistická práca predstavuje pre slovakistickú jazykovedu ďalší veľký inšpiračný impulz.

Literatúra

- FURDÍK, J.: K onomaziologickej štruktúre slovtvorne motivovaného slova. In: Slawische Wortbildung. Semantik und Kombinatorik. (Materialien der 5. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee. Lutherstadt Wittenberg 20.-25. september 2001). Ed. Swetlana Mengel. Münster–Hamburg–London : LIT Verlag 2002, s. 113-123.
- FURDÍK, J.: Slovenská slovtvorba. (Teória, opis, cvičenia.) 1. vyd. Ed. Martin Ološtiak. Prešov : Náuka 2004. 200 s.
- MITTER, P.: Kompozice v kontextu současné češtiny. 1. vyd. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2006. 165 s.
- MITTER, P.: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2003. 190 s.
- Mluvnice češtiny 1. Ed. Jan Petr. Praha : Academia 1986.
- OLOŠTIK, M.: Vyšla monografia o tvorení hybridných substantív v češtine. [Mitter, Patrik: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Acta Universitatis Purkynianae č. 95. Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2003. 190 s.] – In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 5, s. 302-306.

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor Ján Doruľa sedemdesiatpäťročný

Profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc., patrí k významným predstaviteľom slovenskej i medzinárodnej slavistiky. S jeho aktivitami sa spája dlhoročná práca na poli slavistického výskumu v oblasti slovensko-slovanských, slovensko-nemeckých, slovensko-latinských a slovensko-maďarských jazykových vzťahov. Osobitne sa zaslúžil o bádateľské aktivity i organizáciu celého radu doteraz zanedbávaných slavistických výskumov na Slovensku. Predstavu o koncepcii rozvoja modernej slavistiky na Slovensku predložil na verejnú oponentúru a potom uverejnil v časopise *Slavica Slovaca* (1989, roč. 24, č. 3, s. 201-210).

Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde absolvoval odbor slovenčina-ruština, začal v roku 1957 pracovať ako asistent a odborný asistent slovenského jazyka na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Od 1. septembra 1959 do 31. mája 1995 pracoval v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, kde v rokoch 1961-1964 absolvoval internú vedeckú aspirantúru. V rokoch 1991-1995 vykonával funkciu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a od 1. júna 1995 do 30. júna 2006 bol riaditeľom Slavistického kabinetu SAV (od 1. januára 2005 Slavistický ústav Jána Stanislava SAV). V roku 1993 sa na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici habilitoval na docenta v odbore slovenský jazyk a v tom istom roku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave obhájil prácu na získanie hodnosti DrSc. V rokoch 1994-1999 pôsobil ako externý vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry na Trnavskej univerzite v Trnave. Po inaugurácii na profesora v odbore slovenský jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove bol Ján Doruľa v roku 1995 vymenovaný za univerzitného profesora.

Ján Doruľa pôsobí v súčasnosti ako predseda vedeckej rady Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, je hlavným redaktorom interdisciplinárneho vedeckého časopisu *Slavica Slovaca*, je predsedom komisie na získanie hodnosti DrSc. v odbore slavistika – slovanské jazyky a členom Učenej spoločnosti SAV. Ako dlhoročný prednášateľ na vysokých školách (v Prahe, Prešove, Trnave) pôsobil jubilant ako člen vedeckej rady Trnavskej univerzity, člen vedeckej rady Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity a Filozofickej fakulty UKF v Nitre, člen senátu Trnavskej univerzity i senátu Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. V grantovej agentúre VEGA zastával funkciu podpredsedu, neskôr predsedu komisie a člena predsedníctva VEGA. V súčasnosti Ján Doruľa pracuje

ako člen výboru Matice slovenskej a člen vedeckej rady Matice slovenskej. V Jazykovom odbore MS vykonáva funkciu podpredsedu.

V rokoch 1968-1970 bol Ján Doruľa na 14-mesačnom výskumnom pobyte v Nemeckej spolkovej republike ako štipendista nadácie Alexander von Humboldt-Stiftung. Na ďalších dvoch polročných výskumných pobytach v NSR bol J. Doruľa v rokoch 1990 a 1992-93. J. Doruľa sa sústredil na archívny výskum, najmä na budovanie materiálovej základne historického slovníka slovenského jazyka. Doma i v zahraničí uverejňoval štúdie z dejín slovenského jazyka a zo slovenskej historickej lexikológie i štúdie o vzťahoch slovenčiny a iných slovanských aj neslovanských jazykov z vývinového hľadiska. Slovenský jazykovedu reprezentoval na domácich aj zahraničných konferenciách, sympóziách a zjazdoch.

Ján Doruľa je spoluautorom Krátkeho slovníka slovenského jazyka, publikoval štúdie o jazyku ľudovej slovesnosti (slovenských ľudových rozprávok). Bol dlhoročným odborným posudzovateľom učebníc a príručiek slovenčiny pre školy s ukrajinským vyučovacím jazykom vydávaných Slovenským pedagogickým nakladateľstvom. Od roku 1988 bol poverený organizovaním slavistických výskumov v jazykovede na Slovensku na širšej interdisciplinárnej základi.

Vedecko-organizačné aktivity jubilanta sa prejavili predovšetkým pri príprave 11. medzinárodného zjazdu slavistov, ktorý sa uskutočnil v Bratislave v roku 1993. Organizácia zjazdu nebola vo vtedajších búrlivých časoch rozpadov a zrodov (nielen štátov, ale aj organizácií slavistov) vôbec jednoduchá. 11. medzinárodný zjazd slavistov bol prvým slavistickým kongresom, ktorý sa uskutočnil na Slovensku, Bratislava sa stala miestom stretnutia slavistov zo slovanských aj neslovanských krajín. Už samo toto stretnutie na prívetivej žiľlivej slovenskej pôde bolo veľkým úspechom zjazdu. Výraznou črtou programu rokovania medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave bola interdisciplinárnosť. V súvislosti s tým bolo potrebné organizačne i personálne dobudovať Slovenský komitét slavistov, ktorý sa stal plnohodnotným a rovnoprávnym členom Medzinárodného komitétu slavistov. Slovenský komitét slavistov tvoria zástupcovia spoločenskovedných disciplín z oblasti jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie spolu s archeológiou. Utvorili sa tak predpoklady na efektívnu realizáciu a koordináciu komplexných interdisciplinárnych konfrontačných a areálových výskumov na Slovensku, na aktívne fungovanie slovenskej slavistiky v slovenskom i medzinárodnom kontexte. Dôležitá je v tejto súvislosti aj účasť slovenských slavistov na práci medzinárodných komisií pri Medzinárodnom komitáte

slavistov. J. Doruľa aktívne pôsobil ako člen Medzinárodného komitétu slavistov a stabilný člen jeho prezidia. Aj preto sa slovenská slavistika úspešne zaradila do medzinárodného rámca. Hoci som čase realizácie 11. medzinárodného zjazdu slavistov ešte študoval na Filozofickej fakulte v Prešove, z atmosféry medzinárodného podujatia podobného významu i z vedecko-organizačného talentu profesora Doruľu som mohol živo čerpať v jeseni 1995, keď sa v Prešove uskutočnilo druhé zasadnutie Medzinárodného komitétu slavistov pred pripravovaným 12. medzinárodným zjazdom slavistov v Krakove. Na 12. medzinárodnom zjazde slavistov sa popri hojnej aktívnej účasti slovenských slavistov prezentovala aj obsiahla publikácia so záznamami z diskusie k referátom, ktoré odzneli na 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave.

Aktivity jubilanta v oblasti organizácie komplexného interdisciplinárneho slavistického výskumu sa výrazne prejavili pri založení slavistického pracoviska ako výskumného a koordinačného centra slavistických výskumov na pôde Slovenskej akadémie vied. Práve toto pracovisko pod vedením profesora Doruľu významnou mierou prispelo k zviditeľňovaniu slovenského prínosu do európskej kultúry. Slavistický kabinet SAV, ktorý Ján Doruľa založil 1. marca 1995, vzniklo ako vedeckovýskumné a koordinačné centrum slavistických výskumov na Slovensku a profesor Ján Doruľa ako riaditeľ tohto pracoviska od samého začiatku prevzal na seba zodpovednosť za organizovanie slavistických výskumov a ďalších aktivít. Slavistický kabinet SAV organizoval celú prípravu aktívnej účasti a prezentácie slovenskej vedy na 12. i 13. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove a Ľublani v roku 1998 i v roku 2003. V spolupráci so Slovenským komitétom slavistov sa podarilo edične pripraviť zborníky vedeckých štúdií na obidva medzinárodné slavistické zjazdy.

Náš jubilant sa zaslúžil aj o to, že sa Slavistický kabinet SAV od 1. januára 2005 premenoval na Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Týmto pomenovaním sa vzdáva hold a úcta osobe a dielu významného slovenského slavistu Jána Stanislava (1904-1977). Toto uznanie postavenia slavistických výskumov v rámci SAV vyplynulo z aktívnej a systematickej výskumnej činnosti v oblasti konfrontačných slavistických výskumov v národnom i medzinárodnom kontexte.

K najvýznamnejším výsledkom činnosti jubilanta patria jeho vedecké monografie, štúdie a prednášky doma i na zahraničných univerzitách v Bonne, Regensburgu, Viedni, Kolíne nad Rýnom, Würzburgu, Varšave, Kyjeve, Užhorode. Treba spomenúť najmä jeho knižné práce *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (Bratislava : Veda 1977) a *Tri kapitoly zo života slov* (Bratislava : Veda 1993), v ktorých podal súhrnný pohľad na jazykové vzťahy Slovákov a ďalších, najmä susedných etník. Zdôrazňuje v nich, že novodobá spoločnosť si musí uvedomovať svoj historizmus, predovšetkým historické vedomie ako integrálnu zložku samej svojej existencie. Obidve knižné práce sú často citovanými dielami nielen v jazykovednej, ale aj historickej odbornej literatúre.

Vysoko treba oceniť faksimilné vydanie rukopisu prvého prekladu celej Biblie do slovenčiny, ktorá vyšla v renomovanej medzinárodnej edícii *Biblia Slavica* v ne-

mecku (*Slovakische Bibel der Kamaldulenser*. Band I-II. Biblia Slavica. Ed. Hans Rothe und Friedrich Scholz unter Mitwirkung von Ján Doruľa. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh 2002. 920 + 1063 s.). Vydanie prvého prekladu celej Biblie do slovenčiny dokumentuje vysokú duchovnú a jazykovú vyspelosť prostredia, v ktorom vznikol preklad plne porovnateľný s inými inojazyčnými prekladmi. Napĺňanie premyslenej koncepcie a ďalší rozvoj slavistického bádania na Slovensku si nemožno predstaviť bez jeho kontinuálneho zabezpečovania, čo nakoniec vidno v aktivizácii mladých vedeckých pracovníkov, žiakov a nasledovníkov.

Nemalý je vklad Jána Doruľu do výskumu jazyka slovenských ľudových rozprávok, ktoré sú jednou zo súčastí našej jazykovo-historickej a kultúrnej tradície. Slavistický výskum na Slovensku pod vedením profesora Doruľu je dôkazom nezapustiteľnosti komplexných interdisciplinárnych výskumov slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských jazykových, kultúrnych, historických, etnických, konfesiónálnych i literárnych vzťahov a súvislostí. Takýto výskum odкрýva mnohé poznatky o našom národnom, jazykovom, kultúrnom a historickom vývine, a tak odhaľuje mnohé doteraz neznáme súvislosti formovania našej národnej spolupatričnosti.

V roku 1993 Predsedníctvo SAV ocenilo prácu Jána Doruľu Zlatou plaketou Ľudovíta Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách. Od roku 1998 je Ján Doruľa nositeľom Veľkej medaily sv. Gorazda – najvyššieho reztortného vyznamenania Ministerstva školstva SR. V roku 2003 dostal J. Doruľa Cenu Štefana Moyzesa za prínosy k slovenskému národnému životu, ktorú mu udelila Nadácia Matica slovenskej. Matica slovenská ocenila prácu Jána Doruľu v roku 2003 Pamätnou medailou sv. Cyrila a Metoda za prínos do slovenskej vedy a kultúry. V roku 2004 mu Slovenská akadémia vied udelila Medailu SAV za podporu vedy.

Napĺňanie koncepcie interdisciplinárneho slavistického výskumu je nielen krédom profesora Jána Doruľu, ale je aj v súlade s potrebami slovenského spoločenstva i súčasného vedeckého bádania. V duchu tohto kréda a týchto potrieb vychováva Slavistický ústav Jána Stanislava SAV generáciu mladých nasledovníkov a kolegov.

Za všetkých kolegov i za mnohých ďalších spolupracovníkov, študentov i žiakov, milý pán profesor, k Tvojim narodeninám viňujem veľa pracovnej pohody i radosť zo slavistickej vinice.

Peter Žeňuch

Emil Horák – slavista telom aj dušou

Docent PhDr. Emil Horák, CSc., sa zapísal do slovenskej jazykovedy a všeobecnej jazykovedy ako významný jazykovedec slavista a lexikograf. Jeho životné jubileum (70 rokov) si pripomíname 14. apríla. Už jeho štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1955-1958), kde si vybral slovenský jazyk a ruský jazyk, nasvedčovalo tomu, že sa bude uberať „slovanskou cestou,“ čo sa potvrdilo ďalším štúdiom bulharského ja-

zyka na Univerzite Klimenta Ochridského v Sofii (1959-1960), aby sa napokon dal úplne zlákať hlasmi a zvukmi slovanstva a svoje všestranné slavistické vzdelanie zavŕšil znalosťami zo srbského, chorvátskeho a macedónskeho jazyka. K tým ostatným trom jazykom získal blízky vzťah aj počas svojho pôsobenia na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade (1966-1968, 1971-1972, 1976-1977), v Záhrebe (1994-1998) a v Belehrade (2002-2004), kde prednášal slovenčinu.

Svoje pedagogické a vedecké pôsobenie začal po absolvovaní vysokoškolského štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde pôsobil v rokoch 1963-1964 na Katedre slovenského jazyka a literatúry, v rokoch 1964-1987 na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky a po premenovaní uvedenej katedry na Katedre slovanských filológií od roku 1987 až do roku 2000. Od roku 2000 do roku 2002 pôsobil na Katedre slovanských jazykov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Počas 36-ročného pôsobenia na Katedre slovanských filológií UK v Bratislave sa Emil Horák etabloval na uznávaného pedagóga a vedca. V roku 1970 získava titul PhDr., v roku 1976 vedeckú hodnosť CSc. a v roku 1980 vedecko-pedagogickú hodnosť docenta. Na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky UK v Bratislave pôsobil vlastne od vzniku tejto katedry (1964). V školskom roku 1966/67 v rámci predmetu slovanský jazyk viedol lektorské cvičenia aj z macedónčiny. Neskôr sa začal venovať viac bulharčine a od školského roku 1970/71 aj srbskej a chorvátskej jazykovede.

Jeho zameranie na porovnávaciu slovanskú jazykovedu, všeobecnú jazykovedu a otázky týkajúce sa týchto vedných oblastí aj vedecky sformuloval v mnohých svojich štúdiách a prácach, ktoré publikoval doma aj v zahraničí. Mnohé otázky, ktoré zamestnávali aj iných jazykovedcov, sformuloval do jasných a výstižných téz. Medzi jeho štúdie, ktoré vniesli do riešenia problémov a nastolených otázok vedecký rozmer a v dôsledku toho aj nový pohľad na skúmanú oblasť, patria napríklad aj práce: Metodologické východisko opisu sémantickej štruktúry slovanského predložkového systému (Slavica Slovaca, 1978, roč. 13, s. 8-18), Slovákizmy Bohuslava Šuleka v chorvátskom spisovnom jazyku (Zborník Spolku vojvodinských slovákistov. 14 (1992). Red. Emil Horák. Nový Sad : Spolok vojvodinských slovákistov 1997, s. 155-162), Bohuslav Šulek ako významný vedecký a kultúrny pracovník v Chorvátsku (Slovenská reč, 1996, roč. 61, s. 193-203), Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vzťahy a súvislosti) (Slavica Slovaca, 1999, roč. 34, s. 3-15), Povaha a genéza slovenského a chorvátskeho jazykového purizmu (Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy, ktorá sa uskutočnila 22.-23. apríla 1999 v Bratislave, s. 89-95) a mnohé ďalšie, týkajúce sa porovnávacej jazykovedy.

Svoj vedecký a jazykový potenciál uplatnil a rozvinul aj v lexikografickej oblasti. V roku 1991 vydal Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník, ktorý je prvým a zatiaľ jediným slovníkom svojho druhu vydaným na Slovensku. Prípravu a vznik slovníka poznávalo mnoho priaznivých aj nepriaznivých okolností, ktoré sa potom podpísali na jeho osude. Medzi priaznivé

okolnosti možno jednoznačne zaradiť autorovu húževnatosť, oduševnenie a mravčiu prácu nad zostavením slovníka, ktorá trvala takmer 20 rokov. Za tie menej priaznivé okolnosti by sme mohli pokladať rok 1991, keď sa slovník dostáva k svojim používateľom. Spoločenská a politická situácia v bývalej Juhoslávii sa zmenila, jednotlivé republiky sa osamostatnili (aj Chorvátsko), a preto názov slovníka (srbochorvátsky) ho degraduje a takmer odsudzuje na zánik. Avšak vďaka jeho kvalitám, najmä precíznemu a dôslednému spracovaniu (jednoznačne a zreteľne označené srbské aj chorvátske ekvivalenty), je podnes nenahraditeľnou lexikografickou príručkou a pomôckou nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí.

Emil Horák svoju vedeckú a pedagogickú prácu zamerával aj na rozvíjanie slovensko-chorvátskych, slovensko-srbských, slovensko-bulharských a slovensko-macedónskych vzťahov. Ako uznávaný odborník pôsobil istý čas aj ako hlavný redaktor a člen redakčnej rady časopisu *Slavica Slovaca* a bol zostavovateľom mnohých zborníkov.

Ako vysokoškolský pedagóg vychoval niekoľko generácií úspešných slavistov, ktorým svojim zodpovedným prístupom k vedeckej práci i svojim nadšením pre slovaniskú jazykovedu ukázal možnosti ďalšieho rastu.

70 rokov by sa malo v živote vedca a lexikografa pokladať za zrelý vek odborníka. Preto dúfame, že nevyčerpatelný zdroj vedeckej inšpirácie a lexikografického nadšenia nášho jubilanta mu ešte umožní prispieť ďalšími dielami k rozvoju slovenskej a slovanskej lexikografie a vedy vôbec.

Alica Kulihová

Na jubileum Viery Gašparikovej

V apríli tohto roku sa významná slovenská folklorkistka Viera Gašpariková v plnom pracovnom nasadení dožíva významného životného jubilea. V centre vedeckých záujmov jubilanky je ľudová prozaická tvorba v širších textologických, žárových a komparačných súvislostiach v národnom i medzinárodnom kontexte. Bibliografiu prác Viery Gašparikovej spolu s charakteristikou a ocenením jej doterajších výsledkov nájdeme na stránkach *Slovenského národopisu* (roč. 26, č. 2; roč. 36, č. 3-4; roč. 46, č. 1) a informačného bulletinu *Slavistická folklorkistika* (roč. 2003).

Na tomto mieste chceme zdôrazniť tie najvýznamnejšie slavistické aspekty vedeckej pôsobnosti Viery Gašparikovej. Do tohto kontextu patrí predovšetkým výskum sociálnej revolty v 18. storočí, obraz hrdinu protifašistického odboja, či zbrojnícke tradície v slovenskom folklóre. V tejto súvislosti pripomíname spoluprácu jubilanky na medzinárodnom projekte *Folklór ľudových oslobodzovacích hnutí 16.-19. storočia v Karpatoch a na Balkáne – folklórne tradície o zbrojných*. Množstvom odborných štúdií, článkov i vedeckých monografií sa Viera Gašpariková zaradila k popredným folklorkistom medzinárodnej slavistiky.

Neúnavná práca Viery Gašparikovej pri zhromažďovaní slovesného materiálu v teréne, následné teoretické spracúvanie spojené s porovnávacou a náročnou katalogizačnou prácou i sprístupňovanie materiálu širšej čitateľskej

verejnosti je neoceniteľným zdrojom pre ďalší vedecký výskum v tejto oblasti. Vyše osemdesiat rokov čakal na publikovanie mimoriadne bohatý fond slovenských ľudových rozprávání, ktorý v medzivojnovom období zozbierali študenti Slovenského seminára FF UK pod vedením Franka Wollmana. Viera Gašparíková pripravila tri zväzky edície *Slovenské ľudové rozprávky*, kde jednotlivé rozprávania tzv. wollmanovského archívu textovo spracovala, opatřila porovnávacími komentármi, a tak slovenské prozaické folklór zaradila do medzinárodných súvislostí. So zámerom propagovať slovenskú rozprávku pripravila aj publikáciu *Slowakische Volksmärchen*, ktorá vyšla v nemeckom vydavateľstve *Diederichs Verlag* v Göttingene v roku 2000. Na tomto mieste treba pripomenúť významné domáce ocenenia Viery Gašparíkovej (vyznamenania SAV – Čestná plaketa Ľudovíta Štúra v roku 1988, Významná osobnosť slovenskej vedy v roku 2003) a jej celoživotné úsilie v oblasti výskumu ľudových rozprávok. V roku 2008 jej zásluhy o zbieranie, uchovávanie a výskum európskeho rozprávkového dedičstva ocenila aj nemecká nadácia Waltera Kahna a udelila jej cenu *Europäische Märchenpreis*.

Slavistická verejnosť pozná V. Gašparíkovú ako aktívnu účastníčku medzinárodných slavistických kongresov, kde prezentovala výsledky svojej komparatívnej práce o medzislovanských vzťahoch v prozaickom folklóre. Práca jubilantky v oblasti slavistickej folkloristiky je neodmysliteľne spojená s činnosťou Slovenského komitétu slavistov a s funkciou podpredsedníčky Medzinárodnej komisie slovanského folklóru pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktorú vykonávala do roku 2003. V. Gašparíková je autorkou myšlienky založenia informačného bulletinu Medzinárodnej komisie slovanského folklóru *Slavistická folkloristika*, ktorý už od roku 1988 slúži ako zdroj výmeny informácií medzi slavisticky orientovanými folkloristami. Slavistická obec v slovanských i neslovanských krajinách oceňuje vznik a význam tohto informačného fóra, ktoré mapuje činnosť komisie slovanského folklóru, a prináša správy o významných vedeckých podujatiach, projektoch a publikáciách v jednotlivých krajinách.

Nevyčerpatelne vedecké znenie jubilantky a najmä schopnosť aktivizovať mladších kolegov pre folkloristické výskumy si zasluhuje obdiv a uznanie. Vďaka Viere Gašparíkovej výskum ľudovej prozaickej tradície spojený so systematickou porovnávacou a katalogizačnou prácou tvorí neoddeliteľnú súčasť vedecko-výskumného programu na Slovensku.

Vážená pani profesorka, dovoľte nám aj touto malou kytíčkou vyjadriť uznanie Vašej práce a úprimne Vám zaželať pevné zdravie a dobrú pohodu pri nekončiacom úsilí spojenom s poznávaním našej národnej kultúry.

Katarína Žeňuchová

Správa z vedeckej konferencie *Dielo Antona Bernoláka a bernolákovcov v slovenskom a európskom historicko-kultúrnom kontexte*

Pri príležitosti 220. výročia vydania prvého kodifikačného spisu spisovnej (berňolákovskej) slovenčiny

usporiadal Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Maticou slovenskou a s Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky v dňoch 24. a 25. októbra 2007 interdisciplinárnu vedeckú konferenciu *Dielo Antona Bernoláka a bernolákovcov v slovenskom a európskom historicko-kultúrnom kontexte*.

Po otváracích príhovoroch pracovníka Matice slovenskej Imricha Sedláka, predsedu Matice slovenskej Jozefa Markuša, riaditeľa Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV Petra Žeňucha a štátneho tajomníka Ministerstva kultúry Slovenskej republiky Jozefa Langa pokračovala odborná časť konferencie príspevkom Jána Doruľa *Berňolákovská kodifikácia ako výsledok slovenského jazykovo-historického vývinu* (príspevok je uverejnený v tomto čísle časopisu *Slavica Slovaca*). Ďalší referent Juraj Chovan v príspevku *Ideové východiská berňolákovského hnutia* poukázal na prepojenie našich prevažne teologicky orientovaných vzdelancov na kresťanskú orientáciu celej Európy. Vo svojich úvahách sa vrátil až do obdobia rokov 1618-1638, do čias tzv. 30-ročnej vojny, ktorá bola kataklizmou aj pokiaľ ide o náboženské otázky. Nasledujúce roky, ich udalosti a myšlienkové prúdy vyústili do nábožensko-filozofického synkretizmu, ktorý autor príspevku charakterizoval ako psychosomatický fenomén vyvolávajúci túžbu po pokoji, pretože spoločnosť bola poznačená únavou z ideí, najmä však z ideológie „zvrhnutej“ viery v Boha. V takomto ideologickom ovzduší vznikala potreba nového typu humanizmu charakterizovaného nielen vzťahom človeka k prírode, ale aj k nadprirodzenosti. V závere svojho referátu venoval autor pozornosť porovnávaniu kresťanského humanizmu a tzv. kresťanského a protikresťanského osvietenstva. – Vincent Blahnár v úvode svojho príspevku *Dielo Antona Bernoláka vo svetle novších výskumov* charakterizoval osobitnú podobu osvietenstva v Rakúskej monarchii, kde osvietenec bolo možné nájsť najmä v radoch cirkevných hodnostárov. V Uhorsku patrili medzi osvietenecov najmä príslušníci šľachty; tu bolo osvietenstvo prepojené s národnobuditeľskými snahami. Pri tvorbe svojho diela využíval A. Bernolák kritérium systémovosti a uplatňoval porovnávaciu metódu. Slovenský jazyk opisoval v pomere k latinčine, češtine, nemčine a maďarčine. Využíval viaceré gramatiky, napr. aj gramatiku Pavla Doležala, na ktorú dost nekriticky nadväzuje. Zjavné sú úhno doznievajúce antické tradície Donátovej gramatiky, Donátove bádania v oblasti gréckej morfológie. Rezíduom starogréckeho pohľadu na jazyk je napríklad široké chápanie kategórie *nomen*, ktorá zahŕňa deklinácie, konjugácie, tvorbu slov, predložky aj predpony ako jeden slovný druh. – Katarína Sedláková sa v príspevku *Výbrané Bernolákovské diela ako dobové integračné fenomény* zamerala na integračnú rolu troch diel A. Bernoláka, ktorých úlohou bolo v súlade s cieľmi národného obrodzenia kultivovať jazyk a podporovať osvetovú činnosť. A. Bernolák nabádal aj príslušníkov iných národností, aby sa učili cudzie jazyky, pričom sa usiloval zmeniť zaužívanú hierarchiu, podľa ktorej bola primárnym jazykom latinčina, sekundárnymi jazykmi boli nemčina a maďarčina a okrajovými slovenčina a čeština. Potvrdením týchto Bernolákových snáh je jeho Slovár. Dielo *Gramatika Slavica* patřilo do okruhu tzv. tereziánskych učebníc. Odvolávajúce sa na výskumy Vincenta Bla-

nára autorka zdôraznila, že išlo vlastne o latinské spracovanie Schlögelovej verzie diela *Gramatica Slavica*. Ďalej K. Sedláková uviedla argumenty, podľa ktorých možno A. Bernoláka pokladať za autentického autora bibliografického diela *Nova bibliotheca theologica selecta*. – Nasledovala prednáška Evy Fordinálovej *Duch jazyka (finále idey v Hollého diele)*. Ako prvého autora, ktorý sa odvoláva na cyrilo-metodskú tradíciu, vyzdvihla Benedikta Sölösiho. Ako však ďalej uviedla, osvietenstvo ohrozovalo u nás práve cyrilo-metodskú tradíciu. Bernolákovské hnutie i sama bernolákovčina, v ktorej malo slovo dominantné postavenie, sa opieralo o ideu „chváľ každý ducha Pána.“ Pre bernolákovcov sa viera a národ stávali dvojediným pojmom a kultivácia jazyka procesom s duchovnou dimenziou. – Imrich Sedlák v príspevku *Bernolákovský jazyk vo vydavateľskej praxi Slovenského učeného tovarišstva* uviedol, že nariadenie o pestovaní ľudových jazykov bolo impulzom, ktorý vyvolal snahu o založenie Slovenského učeného tovarišstva. Jeho iniciátorom bol profesor pastoraľnej teológie Michal Kratochvíla, ktorému Ondrej Mesároš prísľúbil všetannú pomoc. Slovenské učené tovarišstvo vzniklo v nadväznosti na učení spoločnosť *Societas erudita Slovaca*. Počas krátkej vlády Leopolda II. sa situácia v krajine stabilizovala. Trnava sa stala významným centrom so slovenským charakterom, sídlom vikariátu, škôl a sídlom ostrihomského arcibiskupstva, ako vydavateľ tu pôsobil Ján Krstiteľ Jelínek. Odtiaľto sa pomocou tzv. pobočných stánkov distribuovali knihy a tzv. zbierači aktivovali ich predplatiteľov. V edičnom pláne Tovarišstva, resp. Jelínkovej tlačiarne bolo aj prekladanie latinskej a nemeckej literatúry. A. Bernolák pôsobil tri a pol roka v Čekliši, no ani jedno jeho dielo nevyšlo v Trnave. Ďalej autor priblížil genézu vydania Bernolákovkej Dizertácie, ktorá vyšla ako anonymné dielo, a dokumentoval spoluprácu bratislavských seminaristov a filológov, na ktorých spočívalo ťažisko práce Slovenského učeného tovarišstva, s Jurajom Fándlim. Ako je totiž známe, slovenskí seminaristi jazykovo upravovali Fándliho dielo *Diverná zmlúva medzi mŕchom a ďabľom*. – Príspevok *Jazykovedné dielo Antona Bernoláka v širších slavistických súvislostiach* predniesla Júlia Dudášová. Vymenovala päť Bernolákových diel, ktoré vo svojej podstate odrážali program a dielo celej jednej generácie, a prirovnala zástoj A. Bernoláka v dejinách slovenčiny k zástoju Jozefa Dobrovského v dejinách češtiny, hoci J. Dobrovský sa vo svojom diele *Dejiny českéj reči* a literatúry vyjadroval o slovenčine nepriaznivo. Autorka sumarizovala aj ďalšie Dobrovského názory na Bernolákovu prácu, dotkla sa názorov A. Bernoláka na slovanské písmo – cyriliku pokladal za staršie písmo, zostavené už sv. Cyrilom. V tejto súvislosti sa autorka dotkla aj problematiky sfalšovanej Kroniky Hájka z Libočan i Bernolákových názorov na „staroslovanskú reč“ ako matku slovanských jazykov. V závere príspevku autorka dokazovala originalitu Bernolákovskej práce a upozornila aj na prácu Gelasia Dobnera, ktorého A. Bernolák citoval. – Nasledovala prednáška Gizely Gáfrikovej na tému *Bernolákovci a staršia slovenská literatúra*. Autorka charakterizovala tradíciu ako súvislosť minulého so súčasným, uviedla názory V. B. Nedožerského a T. Masníka, ktorí sa odvolávali na existujúcu tradíciu a poukazovali na

slovenskú reč a nedostatok jej kultivácie, podobne ako Daniel Krman v roku 1703 poukazoval na nedostatok kníh. Upozornila na skutočnosť, že hoci aktivity bernolákovcov (J. I. Bajza, J. Holý) znamenali v pohľade na jazyk a literatúru oproti minulosti výraznú kvalitatívnu zmenu, literárni kritici ešte na začiatku 20. storočia im nevenovali náležitú pozornosť. – Viliam Turčány v príspevku *Bernolák na Elyzejských poliach* sa venoval otázke Bernolákových poetických zručností. Autor príspevku potvrdil autorstvo Juraja Fándliho a dokázal, že aj pri ďalších sporných poetických dielach nie je ich autorom A. Bernolák. – V rokoch 1829 a 1832 kanonik Juraj Palkovič, ktorý sa po smrti A. Bernoláka stal vedúcou osobnosťou bernolákovského hnutia, zabezpečil vydanie Svätého písma a zaplatil celý jeho náklad. Autor príspevku *Palkovičov preklad Biblie do bernolákovskej spisovnej slovenčiny a jeho knižné vydanie* Ján Debnár priblížil známe i menej známe udalosti súvisiace s prekladom a vydaním tohto pre slovenských katolíkov kľúčového diela. – Dielu a ideálom Bohuslava Tablica, evanjelického kňaza, básnika, prekladateľa a literárneho historika, najproduktívnejšieho predstaviteľa idylickej línie slovenského osvieteného klasicizmu, sa venovala Lenka Rišková v netradične koncipovanej prednáške *Vzťah Bohuslava Tablica k bernolákovcom*, v ktorej sa o. i. zamerala aj na vzťah B. Tablica k jazyku. – Erika Brtňáková v príspevku *Literárny jazyk v diele J. I. Bajzu* komentovala názory Alberta Pražáka, Jana Jakubca a Antona Augustína Baníka na dielo J. I. Bajzu. Tito autori predstavovali J. I. Bajzu ako prílišného a možno aj nekonštruktívneho kritika. Zhovievavejší vzťah k nemu prejavil Svetozár Hurban Vajanský, podľa ktorého bol J. I. Bajza prvým autorom, ktorý mal vlastný koncept románu, hoci sám za závažnejšie pokladá jeho dielo *Epigramata*, v ktorom načrtáva aj istú predstavu o jazykovej kultúre. Kriticky sa o románe *René mládenca príhodi a skúsenosti* vyjadril Jaroslav Vlček a podobne kritický bol voči Bajzovi aj literárny historik Andrej Mráz, zatiaľ čo Viliam Marčok, ktorý podrobil toto dielo dôkladnej analýze, hovorí už o jeho literárnych kvalitách. Autorka sa ďalej venovala tematike žánrov v diele J. I. Bajzu, pričom upozornila, že postavy v jeho diele vykazujú značné žánrové odlišnosti. V porovnaní s francúzskym románom mal Bajzov román realistické črty. Autorka vyzdvihla aj modernosť názorov J. I. Bajzu. – V príspevku *Jazyk a výrazové prostriedky v kázňovej zbierke D. Mokoša a J. V. Gazdu. Rozdiely a podobnosti* sa Angela Škovičová zamerala na porovnanie kázňovej tvorby predbernolákovského kazateľa Dominika Mokoša a predstaviteľa prvej generácie bernolákovcov Jakuba Vojtecha Gazdu. Referentka poukázala na to, ako sa obidvaja autori zaslúžili o jazykové, formálne i obsahové zdokonalenie kazateľskej tvorby v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia. – V referáte *Hudobníci a Slovenské učené tovarišstvo* predstavil Ladislav Kačič Vojtecha Gazdu ako hudobníka a sumarizoval jeho dielo. Podarilo sa mu identifikovať dva hudobné zborníky, ktorých autorstvo sa pripisuje J. V. Gazdovi – Zborník omši a Zborník loretánskych árií z roku 1779. Obidva zborníky sú napísané rukou J. V. Gazdu, no ťažko možno presne identifikovať

vať, ktoré práce v zborníku sú autorským dielom J. V. Gazdu. Ďalej autor venoval pozornosť tvorbe piaristu Norberta Schreiera a Sancto Bernardo, sympatizanta Slovenského učeného tovaríšstva, ktorého poznáme ako autora nelyckých dvoch desiatok skladieb. – Jedným zo zanedbávaných filologických výskumných okruhov je problematika latinsko-vernakulárnych vzťahov. Referoval o nej Svorad Zavaršský v príspevku *Quinquaginta rationes Padesáte prjčin: Paralelné trnavské texty zo začiatku 18. storočia. Príspevok k latinsko-vernakulárnemu vzťahu v predbernolákovskom období*. Ako uviedol referent, pri výskume paralelných slovensko-latinských textov sa nie vždy preukáže, že latinský text je na vyššej obsahovej úrovni ako vernakulárna reč. Preto nemožno jednoznačne tvrdiť, že latinčina bola vždy vzorom pre vernakulárnu reč. Autor poukázal aj na skutočnosť, že v jazyku slovenského textu sa často prejavuje dobové chápanie latinčiny i vzájomné ovplyvnenia oboch jazykov. – V prednáške *Juraj Fándli a bernolákovský úzus spisovnej slovenčiny* zrekapituloval Ondrej Halás biografické údaje o osobe tajomníka Slovenského učeného tovaríšstva J. Fándliho a zároveň podal historickú charakteristiku obdobia, v ktorom Fándli žil a pôsobil, pokúsil sa charakterizovať aj Fándliho jazyk. Podľa referenta bol podnetom k tvorbe J. Fándliho najmä Bajzov román *René mládenca príhodi a skúsenosti*. Autor nakrátko opísal aj dielo *Dúverná zmluva medzi mníchom a ďablom*, v ktorom J. Fándli prejavil svoj postoj k bernolákovčine. Ako je známe, vo svojom diele *Antifándli* kritizoval J. I. Bajzu tento spis, na ktorého obranu sa popri J. Fándlim postavil aj A. Bernolák. – Štefan Baranovič predniesol príspevok *Osvaldovská generácia a bernolákovci*. Charakterizoval v ňom známou Osvaldovu družinu, ktorej členmi boli zväčša kňazi, venoval pozornosť aj homiletickému časopisu *Kazateľňa*, ktorý vydával a redigoval František Richard Osvald; prezentoval v ňom tzv. integrálny katolicizmus. Osvaldovci vystríhali kňazov pred prívetkou „steologizovanosťou“, kritizovali mysticizmus a zlú slovenčinu niektorých kňazov. V popredí ich výskumu boli katolíci a ich tvorba, pričom veľký význam prikladali heuristickému výskumu v knižniciach. Sám F. R. Osvald spolupracoval o. i. s Jozefom Kohútom a ako editor a vydavateľ pôvodných i prekladových prác slovenských autorov sa pričinil aj o vydanie troch kníh Slovenského učeného tovaríšstva. – V úvode svojho príspevku *Imrich Kotvan a výskum bernolákovcov* pripomenula Kamila Fircáková životopis I. Kotvana, ktorý do konca 30. rokov 20. storočia skúmal na základe archívnych dokumentov osobnosť Juraja Fándliho. Ešte počas štúdiá vznikla jeho seminárna práca *Juraj Fándli, jeho život a dielo* a na jej základe neskôr monografia o Jurajovi Fándlim. Od 40. rokov 20. storočia sa I. Kotvan bližšie zaoberal postavou J. I. Bajzu a tzv. bernolákovskými polemikami. Potom sa už venoval bibliografiám bernolákovcov a uverejnil prácu *Bernolákovské tlače UK v Bratislave*. I. Kotvan sa zaoberal aj dielom Michala Klimka, vydavateľa drámy *Krízant a Daria*. – V poslednom príspevku seminára *Literárny jazyk v hymnologickej literatúre* charakterizovala Timotea Vráblová literárny jazyk a jeho estetickú funkciu. Uviedla, že termíny *sacrum* a *profanum* majú spoločný estetický kód, no sakrálna tvorba automaticky evokovala vyšší štýl. Referentka rozoberala ďalej

otázku, ako túto problematiku riešili takí editori kancionálov ako D. Krman alebo J. Tranovský.

Živá výmena názorov za každým blokom referátov ukázala, aká užitočná bola myšlienka usporiadať interdisciplinárne orientované vedecké podujatie o významnom období našej histórie a kultúry, ktoré nesie v sebe odkaz aj do našej prítomnosti.

Angela Škovierová

Správa zo zasadnutia Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Budyšíne

V dňoch 1.-5. októbra 2007 sa v Budyšíne, centre Hornej Lužice, konalo pravidelné zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas, ktoré každoročne organizuje jedna z trinástich účastníckych krajín tohto rozsiahleho slavistického projektu. Konferenciu slávnostne otvorili v sále Serbského domu predsedu Domowiny Jan Nuk a riaditeľ Serbského inštitutu Dietrich Šolta. Vo svojich príhovoroch obidvaja zdôraznili význam tohto projektu nielen pre Lužických Srbov a sorabistov, ale aj pre všetkých Slovanov a slavistov, najmä pre mládež, ktorá si môže lepšie uvedomiť príbuznosť vlastného jazyka s ostatnými slovanskými jazykmi a nájsť aj v jazykovede priestor na sebauplatnenie.

Po slávnostnom otvorení nasledovali správy národných komisií, v ktorých jednotliví predsedovia národných komisií informovali o postupe prác od posledného stretnutia. Na stretnutí Medzinárodnej komisie a členov jednotlivých národných komisií sa zúčastnili zástupcovia ruského, bieloruského, slovenského, českého, poľského, lužickosrbského, slovinského, chorvátskeho, bosnianskeho, srbského, bulharského a macedónskeho dialektologického pracoviska príslušných národných akademii vied. (Ukrajinská komisia ospravedlnila svoju neúčast pre organizačné príčiny.) Za slovenskú komisiu v zložení A. Ferenčíková, L. Králik, M. Chochol (JÚLŠ SAV), P. Žigo a R. Kamenárová (FiF UK) informovala A. Ferenčíková o záverečnej etape prác slovenskej národnej komisie pri spracúvaní štvrtého lexikálno-slovotvorného zväzku a P. Žigo oboznámil kolegov s výsledkami práce počítačovej sekcie a s analytickou fázou prípravy slovanského nárečového materiálu na spracovanie substantívnej deklinácie.

Počas týždenného rokovania prezentovala chorvátska národná komisia ďalší zväzok hláskoslovno-gramatickej série Slovenského jazykového atlasu (zv. 4), ktorý popri klasickej knižnej vyšiel aj v multimediálnej podobe na CD. Na zasadnutí sa v pléne aj v komisiách prerokovali otázky prípravy ďalších zväzkov hláskoslovno-gramatickej série Atlasu (v osobitných zväzkoch sa pripravuje tematika striednic za praslovanské *e; *i; *y; *u, v morfológicky orientovaných zväzkoch macedónska komisia spracúva problematiku vývinu zámen z formálneho, gramatického a funkčného aspektu, slovenská národná komisia predstavila čiastkové morfológické analýzy slovanského nárečového materiálu zo zväzkov publikovaných v hláskoslovnej sérii Slovenského jazykového atlasu). Člen poľskej národnej komisie J. Siatkowski

navrhol uplatniť popri zaužívanom type mapovania nářečových javov v slovanskom areáli aj doplnkovú syntetizujúcu metódu interpretácie týchto javov, využívajúcú popri klasickej metóde symbolov aj integráciu izoglos, šrafov a nápisov na jednej mape. Po prerokovaní tejto otázky rozhodla medzinárodná komisia začleňovať mapy takejto povahy do syntetizujúcej časti každého zväzku. Macedónska národná komisia predstavila koncepciu zväzku venovaného problematike mapovania zámen, slovenská národná komisia získala od jednotlivých komisií materiály potrebné na mapovanie substantívnej deklinácie v slovanských nářečiach. Keďže Slovanský jazykový atlas už vstúpil do etapy spracovania morfológických javov v nářečiach jednotlivých slovanských jazykov, utvorila sa aj morfológická sekcia tohto projektu (za slovenskú národnú komisiu sa jej členmi stali P. Žigo, R. Kamenárová a M. Chochol).

V závere zasadnutia predsedníčka Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas T. Vendina a predsedníčka národnej lužickosrbskej komisie a zároveň organizátorka zasadnutia v Budyšine S. Wólková s potešením konštatovali, že tohtoročné pracovné stretnutie bolo úspešné nielen vďaka účasti skoro všetkých národných komisií a ich početnému zastúpeniu, ale aj potešujúceho postupu práce na jednotlivých zväzkoch Atlasu. Významným pozitívnym krokom tohto projektu je podľa záverečných hodnotení zasadnutia aj využívanie progresívnych metodológií – elektronického spracúvania nářečového materiálu a jeho prezentácia na internetových stránkach, ktoré sa z poverenia Medzinárodnej komisie OLA ako jej spoločný výstup starostlivosťou slovinskej národnej komisie prezentujú na serveri s elektronickou adresou <http://ola.zrc-sazu.si>. Výsledky, ktoré dosiahla Medzinárodná komisia pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitete slavistov za obdobie od predchádzajúceho stretnutia, sú svedectvom svedomitely a plodnej spolupráce odborníkov pri spracúvaní veľkého množstva nářečových javov z rozsiahleho slovanského areálu. Skúsenosti a výsledky svojej práce budú jednotlivé národné pracovné skupiny a národné delegácie Slovanského jazykového atlasu prezentovať aj na 14. medzinárodnom zjazde slavistov, ktorý sa v septembri 2008 uskutoční v Ochride – macedónskom stredisku starej slovanskej kultúry.

Renáta Kamenárová

Letná škola moderného gréckeho Jazyka *Piperis Language School* v Larisse

Hovorí sa, že najlepší spôsob, ako sa naučiť cudzí jazyk, je učiť sa ho v jeho domácom prostredí, v reálnych komunikačných situáciách. Takúto formu výučby preferujú aj mnohé letné školy novogréckeho jazyka. Jednou z nich je aj *Piperis Language School* s koordinačným centrom v Larisse a pobočkami na viacerých gréckych ostrovoch. Program vyučovania modernej gréčtiny organizujú jazykové centrá *Piperis language Centres* v spolupráci s gréckymi vysokými školami a univerzitami

humanitného charakteru od roku 1993. Jazykové kurzy prebiehajú každý rok v mesiacoch máj – september, avšak pri dostatočnom počte záujemcov je možné otvoriť kurz aj v mesiacoch október – apríl. Každý kurz má približne 80 vyučovacích hodín rozdelených do 9 alebo 14 týždňov, pričom lekcie sú 3-5 krát za týždeň. Aby bol zabezpečený individuálny prístup lektora ku študentom, každá skupina má 5-15 členov. Keďže na vyučovaní sa zúčastňujú študenti z mnohých krajín Európy, lektormi sú takí učitelia gréckeho jazyka a literatúry, ktorí spolupracujú s rozličnými univerzitami a sú absolventmi špeciálnych školení zameraných na prácu so zahraničnými študentmi. Vyučovanie v predpoludňajších hodinách je zamerané najmä na tréning jazykových a konverzačných zručností i na čítanie a písanie. V popoludňajších hodinách sa kurzy dopĺňajú prídavným programom, na ktorom môžu participovať aj študenti. Veľmi obľúbené sú napr. programy zamerané na tradičné grécke tance, alebo večery s gréckym jedlom a vínom.

Lepšiemu oboznámeniu sa s gréckou kultúrou, s kultúrnou históriou a s postavením Grécka v balkánskom geopolitickom priestore boli tohto roku prispôbené i prednášky, ktoré sa do istej miery vynímali z tradičného zamerania iba na grécku literatúru a dejiny, na dejiny gréckeho jazyka, resp. na etnografiu. Do nedávnej histórie s presahom do súčasnosti načrela napríklad otvorená diskusia na tému *Angloamerická intervencia v Grécku 1944-1947* pod vedením profesora modernej histórie na Aristotelovej univerzite v Thessalonikách Basila Kondisa. Zložitej problematike národnostných vzťahov na Balkáne sa venovala diskusia na tému *Grécko-turecké vzťahy po helsinskom summite 10.-11. decembra 1999*, ktorú viedol lektor medzinárodného práva na Aristotelovej univerzite v Thessalonikách Veniamin Karakostanoglou. Otázok národnostných menšín a ich akceptácie v balkánskom prostredí sa dotkol aj profesor Spyridon Sfetas v prednáške *Albánska a macedónska otázka v kontexte súčasných interbalkánskych vzťahov*. Problematike Grékov žijúcich mimo Grécka sa v dvoch prednáškach – *Grécke a interbalkánske vzťahy. História a súčasnosť* a *Moderná grécka diaspora. Typológia, periodizácia, krajiny* – venoval profesor I. K. Hassiotis.

Aj prednášky z oblasti literatúry boli tohto roku zamerané skôr na novšie literárne dejiny. Starovekej gréckej literatúry sa v krátkosti dotkol vo svojej prednáške *Grécka spoločnosť a grécka próza. Od najstarších čias po II. svetovú vojnu* len profesor K. A. Dimadis, avšak aj on sa zamerával najmä na literatúru 19. a 20. storočia. 19. storočie dominovalo aj v sumarizujúcej prednáške Victorie Hatzigeorgiovej-Hassiotiovej z oddelenia modernej gréckej literatúry Aristotelovej univerzity v Thessalonikách *Moderná grécka próza 19. storočia. Krátky prehľad obdobia. Autori a diela a najnovším obdobím v literatúre sa zaoberal profesor Georgis Feris v prednáške s charakterom bibliografického prehľadu *Literárna produkcia v Macedónsku 1930-2000*.*

Tradičnejšie zamerané prednášky odhaľujúce i vzdialenejšiu grécku minulosť predniesli napríklad profesor byzantských štúdií Dimitrios Oikonomou (prednáška pod názvom *Hora Athos*), Despina Tsiafakiová (*Umenie a kultúra v starovekom Macedónsku*) a lektorka

Eleonora Skouteriová-Didaskalová (*Grécky folklór – rozprávania o ľudovom živote*).

Spojením oddychu a poznávania boli v rámci letnej školy aj zaujímavé dobrovoľné niekoľkodňové (finančne veľmi náročné) výlety, napr. do známeho archeologického náleziska *Vergína*, kde sa nachádzajú pozostatky paláca macedónskeho kráľa Filipa II., otca Alexandra macedónskeho, a do starovekého mesta Dion, kde sa v divadle podnes konajú predstavenia starovekých gréckych hier. Tradičným miestom výletov a exkurzií sú aj skalné kláštory *Meteora* vybudované na granitových monolitoch a staroveké oraculum – veštiareň v Delfách so známym „pupkom sveta.“

Širokospektrálna tematika prednášok, ktoré popri výbebe jazyka využívajúcej najmodernejšie technológie zabezpečuje *Piperis Language School*, robí z tejto letnej školy inštitúciu vyhľadávanú frekventantmi rozličných spoločenskovedných zameraní z mnohých európskych krajín.

Angela Škovierová

КУЗМАНОВИЋ, Н.: Сусретање култура. Српско-словачке књижевне везе Риста Ковијанића // Stretávanie kultúr. Srbsko-slovenské literárne styky Rista Kovijanića.

Бачка Паланка : ДНС Логос 2004. 326 с. // Бácska Palanka : Matica slovenská, DNS Logos – KK DIS 2006. 326 s.

Srbský filológ Risto Kovijanić (1895-1990), prvý lektor srbského a chorvátskeho jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1927-1939), je nesporne najvýraznejšia osobnosť v dejinách srbsko-slovenských kultúrnych a literárnych vzťahov 20. storočia. Bol nielen objektívnym filológom a historikom, ktorý tieto vzťahy pramenne skúmal a opisoval, ale mal veľký dar tieto vzťahy podávať aj publicisticky tak v Srbsku a Čiernej Hore, ako aj v srbských i slovenských novinách. Desiatky štúdií vo vedeckých časopisoch a zborníkoch vyšli napokon v štyroch publikáciách – *Srpsku ģaiu y Братислави u Мођру XVIII века* (1973), *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov* (1976), *Srpski romantičari u Slovačkoj* (1979) a *Књижевна проучавања* (1985). A navyše, predchnutý ideou slovenskej vzájomnosti, vedel o týchto vzťahoch písať nemiernie zaujímavo. Svedčia o tom dve stovky článkov publikovaných v Srbsku i na Slovensku. Pravda, Risto Kovijanić nebol iba historikom srbsko-slovenských literárnych a kultúrnych vzťahov, lež sa sám o ďalší rozvoj aktuálnych slovensko-srbských kultúrnych vzťahov v prvej polovici 20. storočia priamo, najmä za svojho pobytu na Slovensku pričínal, a to i takými knižnými pulikáciami, ako boli *Bratislava i Jugosloveni* (1932), *Juhoslovanská štát-na myšlienka* (1936) a *Milan Hodža i Jugosloveni* (1938). Preto neprekvapuje, že táto zakladateľská osobnosť v dejinách srbsko-slovenských kultúrnych a literárnych vzťahov zaujala srbského kulturológa Nebojšu Kuzmanovića,

ktorý sa v publikácii *Susretanje kultura. Srpsko-slovačke književne veze Rista Kovijanića* pokúsil o monografické spracovanie jeho života a diela.

Ako sa podarilo N. Kuzmanovićovi monograficky sa zmocniť dlého, osudovo ťažko skúšaného života a mnohostranne orientovaného diela srbského slovakistu Rista Kovijanića? Publikácia, ako uvádza autor, predstavuje „prepracovanú magisterskú dizertáciu.“ Preto je celkom prirodzené, že sa jej autor pokúsil zmocniť sa života a diela R. Kovijanića vedecky. Potvrďuje to i celková štruktúra publikácie obsahujúca štyri časti. Prvú časť tvoria dve viac-menej úvodné kapitoly *Пледоаје за изучавање српско-словачких књижевних веза* (s. 9-19) a *Српско-словачке књижевне везе у друштвено историјском контексту* (s. 19-43), v druhej časti – *Прилози за биографију Риста Ковијанића* (s. 43-81) – autor prináša životopis Rista Kovijanića. V tretej časti pod názvom *Библиографија радова* (s. 81-41) autor predstavuje jednotlivé diela Rista Kovijanića. Štvrtá časť publikácie v dvoch kapitolách – *Вредност и границе Ковијанићевих истраживања српско-словачких књижевних веза* (145-147) a *Ковијанићев допринос мултикултуралности* (149-152) – supluje záver publikácie. Monografiu uzatvára resumé v srbskom, anglickom a slovenskom jazyku (155-161), ako aj úplná bibliografia prác R. Kovijanića, osobitne kníh, časopiseckých štúdií, článkov i korešpondencie. Vyše polovice publikácie zaberá materiálová príloha, a to zoznam Srbov študujúcich na Slovensku – *Срби који су се школовали у Словачкој у XVIII и XIX веку* (s. 177-271) –, ako aj dokumentačný materiál – fotografie z osobného archívu Rista Kovijanića, faksimile i ukážky z jeho korešpondencie *Илустрације и документи о српско-словачким везама* (s. 274-321).

Už naznačená štruktúra publikácie potvrdzuje, že sa N. Kuzmanović vážne pokúsil zmocniť sa života a diela Rista Kovijanića vedecky a rozsah monografie nasvedčuje, že tomuto pokusu venoval očividne veľa úsilia. Do monografie totiž zaradil nielen vari všetky doterajšie poznatky o jeho živote a diele, ale tieto poznatky obohatil o tri zaujímavé rukopisné práce z pozostalosti R. Kovijanića, ktoré ďalej dotvárajú jeho dramatické životné osudy. Sú to dva rukopisy zo žánru tzv. väzenskej literatúry: *Časopis Preza* – satirický mesačník, autentický dokument z fašistického väzenia v rokoch 1941-1942 v albánskom meste Preza, ktorý ilegálne vydávali väzni, pričom väčšina príspevkov patri jeho zakladateľovi a redaktorovi časopisu R. Kovijanićovi, druhý rukopis R. Kovijanića je zbierka sonetov *Čojske руже*, ktorá pochádza z väzenia z rokov 1945-1946 uže v komunistickom režime, tretí rukopis predstavuje, bohužiaľ, iba torzo pamäti, ktoré R. Kovijanić začal písať až v posledných rokoch života.

Pravda, ak pri posudzovaní vedeckej hodnoty monografie N. Kuzmanovića jednoznačne kladne hodnotíme jej faktografickú zložku, musíme na druhej strane konštatovať, že za faktografickou zložkou podstatne zaostáva výkladová či interpretačná zložka. A tak recenzovaná monografia o živote a diele slovakistu Rista Kovijanića nepredstavuje ucelenú, syntetickú monografiu. Zdá sa, že cestu na napísanie takejto monografie si autor zahatal metodologicky najmä tým, že si pri koncipovaní celej monografie programovo uvedené dve nevyhnutné zložky

nevyvážil, a tak interpretačnú zložku bol prinútený nahrádzať najmä reprodukovaniem obsahu jednotlivých Kovijaničevových diel. Navyše R. Kuzmanovič sa v publikácii pokúsil zaradiť R. Kovijaniča do prúdu moderného multikulturalizmu, čím sa mu monografia i formálne rozpadla na dve izolované časti, čo sa odráža napokon i v jej rozpačitom zložení názve, ktorého druhá časť jednoznačne napovedá, že predmetom monografie budú vari jeho osobné „literárne styky“ so slovenskými spisovateľmi a literátmi za jeho pôsobenia na Slovensku, keďže tieto styky boli neobyčajne bohaté a taktiež hodné vedeckého bádania. Lenže ťažisko diela R. Kovijaniča nie je v „literárnych stykoch“, lež predovšetkým v hlbokých kulturológických sondách do archívov slovenských škôl, najmä evanjelických lýceí, v ktorých v 18. a 19. storočí študovalo až 2.500 Srbov – srbských žiakov a študentov –, ako aj v bádani a opise vplyvu významných Slovákov na ich duchovné formovanie. Napokon z odhalenia a spoznania týchto vplyvov sa odvíjala celá ďalšia mnohostranná slovákistická činnosť R. Kovijaniča i jeho záujem o ďalší výskum srbsko-slovenských kultúrnych vzťahov. Preto by sme vo vedeckej monografii o ňom očakávali, že v nej nájdeme aspoň naznačenie spoločenských a politických pomerov doby a prostredia (srbského a čiernohorského), z ktorého R. Kovijanič vyšiel, ako aj náčrt jeho životných osudov v príčinných súvislostiach s jeho orientáciou práve na slovákistiku a na jeho pedagogické pôsobenie na Slovensku i na jeho vplyv na celú jednu generáciu literárnovedne, ba i jazykovedne orientovaných slovenských slavistov, ktorí sa duchovne formovali práve v čase jeho vysokoškolského pôsobenia na Slovensku.

Naznačená metodologická nevyváženosť faktografickej a interpretačnej zložky sa odrazila i v materiálovej zložke monografie – v prílohách, ktoré v nej zaberajú vyše polovice, čo má napokon dosah na jej praktické využitie. Ak totiž hodnotíme monografiu ako vedecké dielo, a takto autor vníma jej zameranie, potom bádatelia Kovijaničevho diela ani nepotrebujú priloženú materiálovú prílohu s vyčerpávacím zoznamom srbských žiakov a študentov na Slovensku, keďže ich môže nájsť v autenticknej podobe nielen priamo v pôvodných prácach R. Kovijaniča, ale i v kritických vydaniach v slavistických srbských a slovenských publikáciách. Platí to i o priložených podrobných bibliografiách prác R. Kovijaniča, ktoré boli publikované k jeho životným jubileám. Na druhej strane, ak by sme monografiu posudzovali aj ako náučno-publicistickú publikáciu adresovanú „bežnému čitateľovi“, tieto vedecké materiály – prílohy, poznámky, bibliografie – nie sú vôbec funkčné, ba navyše zaťažujú publikáciu o celú polovicu jej rozsahu.

Či už budeme recenzovanú monografiu hodnotiť ako vedeckú alebo ako náučno-populárnu publikáciu, v oboch prípadoch dospievame k presvedčeniu, že autorov zámer obsiahnuť celý dlhý dramatický život a rozsiahle dielo Rista Kovijaniča faktograficky čo najúplnejšie bol neobyčajne náročný a bez stanovených pevných metodologických východísk doslova nerealizovateľný. Len tak si možno vysvetliť, že pri písaní recenzovanej monografie postupoval autor podľa akéhosi metodologického hybridu, ktorý ho napokon priviedol k tomu, že v monografii dal prednosť konkrétnym faktom a reprodukovaniu Ko-

vijaničových diel pred ich vedeckou interpretáciou, ktorá sa autorovi monografie doslova priečila. V monografii N. Kuzmanoviča totiž nachádzame niečo, čo sa nedá hodnotiť iba cez prizmu čisto vedeckých princípov. Celý jej text totiž svedčí o tom, že vznikla nielen z neobyčajného autorovho obdivu diela Rista Kovijaniča, ale navyše i doslova z očarenia Ristom Kovijaničom ako človekom. Napokon to ani neprekvapuje, lebo život a dielo Rista Kovijaniča je hodný nielen monografického, lež i umeleckého spracovania: Risto Kovijanič, už ako gymnazista dobrovoľník dvoch balkánskych vojen i Prvej svetovej vojny, zajatý a tri roky väznený v uhorskom koncentračnom tábore, po absolvovaní slavistických a germanistických filologických štúdií 12 rokov prednášateľ srbského a chorvátskeho jazyka a literatúry v Bratislave, odkiaľ sa z protestu proti nastupujúcemu fašizmu uprostred semestra vracia domov, doma fašistami prenasledovaný a väznený, opäť väznený v Albánsku i po vojne komunistickým režimom, neskôr tým istým režimom diskriminovaný, aby sa napokon oddal histórii rodného čiernohorského Kotora, aby sa napokon ako 95-ročný vrátil k celému dlhému životu v múdrych pamätiach. Teda nebolo Nebojšovi Kuzmanovičovi, autorovi monografie o Ristovi Kovijaničovi, ľahké nepodľahnúť očareniu, obdivu jeho života, čo sa odrazilo na štruktúre i celom texte diela. Pravda, očarenie životom ešte nestačí na napísanie vedeckej monografie. A tak ucelená syntetická monografia o živote a diele srbského slovákistu Rista Kovijaniča zostáva naďalej úlohou našej kulturologickej či literárnej komparatistiky.

Napokon pripomíname, že recenzovaná publikácia vyšla (s finančným príspevkom Matice slovenskej) i v slovenskom preklade *Stretávanie kultúr: Srbsko-slovenské literárne vzťahy Rista Kovijaniča* (2006). Žiaľ, v texte tohto vydania je veľa priestupkov proti norme spisovnej slovenčiny, a to nielen štylistických, ale v dôsledku silnej srbskej jazykovej interferencie aj lexikálnych a syntaktických, chyby sú aj v interpunkcii.

Emil Horák

Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku.

Ed. Peter Žeňuch. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov 2007. 231 s.

V zborníku sa uverejňujú príspevky prednesené na vedeckom seminári, ktorý usporiadal Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Pápežským východným ústavom (Pontificio Istituto Orientale) v Ríme a Centrom spirituality Východ-Západ Michala Lacka Trnavskej univerzity v Košiciach. Zameriavajú sa na aktuálne otázky existencie, uchovávanía, spracúvania a vydávania pamiatok v cirkevnoslovanskom, latinskom i ľudovom jazyku, ktoré vznikli na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi.

V príspevku *Výskum cyrilských a latinských pamiatok byzantskej tradície z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* (s. 9–42) sa Peter Žeňuch zaoberá symbiózou etník (Slováci, Rusini, Ukrajinci, Maďari, Srbi, Rusi, Rumuni, Nemci, Židia a ďalší) na malom území pod Karpatmi, ktoré zahŕňa „dnešné územie východného Slovenska, Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, bývalej Berežskej a Marmarošskej stolice, oblasti dnešného severovýchodného Maďarska i slovensko-poľské pomedzie rozprestierajúce sa pod južnými karpatskými svahmi“ (s. 9). V tejto oblasti sa podnes uchováva jazyková, etnická i konfesionálna rôznorodosť. Vzájomné prelinanie a ovplyvňovanie tradícií je v skúmanej oblasti symptomatické. V príspevku sa predstavujú ďalšie výskumné zámery medzinárodného projektu, ktorý Slavistický ústav Jána Stanislava SAV rieši v spolupráci s Pápežským východným ústavom v Ríme, i plán vydávania pamiatok byzantskej tradície z východného Slovenska v rámci vedeckej série *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*.

V príspevku *Málo známy taliansky spis mukačevského biskupa Jozefa de Camillisa – príspevok k poznaniu duchovnej orientácie kľúčového predstaviteľa poúnijnej reorganizácie Mukačevskej eparchie* (s. 43–57) sa Cyril Vasiľ venuje De Camillisovmu spisu *LA VITA DIVINA Ritrovata fra Termini di del Tutto e del Nulla* (Boží život znovuobjavený medzi hranicami univerza a ničoty). Toto teologicko-asketické dielo bolo publikované v Ríme v roku 1677. Jozef De Camillis bol pôvodom Grék (1654[6]–1706), vyštudoval v Ríme a bol vymenovaný za generálneho prokurátora baziliánskeho rádu, neskôr sa stal mukačevským biskupom. Pri porovnaní De Camillisovho a Gagliardiho spisu C. Vasiľ konštatuje, že Gagliardi prezentuje schému postupu k duchovnej dokonalosti, De Camillis však ponúka duchovné čítanie pre tých, ktorí sa snažia o kresťanskú dokonalosť (s. 57).

Svorad Zavorský sa v štúdií *Dva texty o úinii z 18. storočia* (s. 59–72) venuje porovnávaniu Sentivániho diela *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione Schismatis Graeci...* (1703) so spisom *Sermo de sacra occidentalem inter et orientalem Ecclesiam Unione...* (1764), ktoré sa pripisuje Michalovi Manu- elovi Olšavskému (s. 66). Obidva literárne útvary vznikli v prostredí trnavskej jezuitskej univerzity. S. Zavorský stručne charakterizuje historický kontext, ktorý vplýval na vznik obidvoch textov, pričom sa detailnejšie venuje spisu M. M. Olšavského. Prichádza k záveru, že Olšavského spis preberá štruktúru Sentivániho diela, no poukazuje aj na rozdiely (odmietnutie spásy pre veriaciach byzantského obradu), ktoré sú podľa S. Zavorského dôsledkom cirkevno-politických udalostí v 18. storočí v Uhorsku.

Peter Zubko (s. 73–82) vo svojom príspevku *Pramene k dejinám východnej cirkvi v rímskokatolíckom Arcibiskupskom archíve v Košiciach* uvádza prehľad dokumentov z rokov 1725–1823, ktoré sa nachádzajú vo fondoch archívu Košickej arcidiecézy v oddelení *Graeci ritus*. Angela Škovierová v príspevku *Zber, evidencia a uchovávanie latinských a cyrilských pamiatok byzantskej tradície na Slovensku* (s. 83–92) konštatuje, že cieľom súčasných snáh o zachovanie historických fondov ako súčasti kultúrneho dedičstva je utváranie digitálnych

kópií tlačí a rukopisov, čím sa umožňuje ich sprístupnenie širokej verejnosti bez rizika poškodenia originálu.

V štúdií *K problémom výskumu liturgickej hudby byzantského obradu na Slovensku* (s. 93–106) vyratúva Šimon Marínčák pramennú bázu liturgicko-hudobných textov a zameriava sa na súčasný stav hudobnej kultúry pri liturgických úkonoch. Š. Marínčák sa zameriaval najmä na rozbor prostopiniža zapísaného v prvej tlačenej hudobnej knihe, ktorá neslúži iba ako doklad o existencii tzv. „mukačevsko-uhorodského nápevu.“ Vo svojej štúdií sa sústredil na niektoré interpretačné nedostatky cirkevno-slovanských bohoslužobných textov a ich nápevov a upozorňuje na ich správne (kanonické) použitie. Autorom príspevku *Rukopisy Ms 1084 (Rkp 964) a Ms 1099 (Rkp 978) v Univerzitnej knižnici v Bratislave* (s. 107–128) je Dávid Pancza. Charakterizuje dva cyrilské irmologiony z prelomu 18. a 19. storočia. Podrobnejšie sa venuje najmä nápevom tzv. samopodobnov, ktoré porovnáva s ich variantmi v iných dostupných irmologionoch.

Štúdia Jaroslava Coraniča *Východná cirkevná tradícia a maďarizácia hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867–1918* (s. 173–192) je zameraná na proces maďarizácie po roku 1867. J. Coranič na základe doteraz málo známych archívnych materiálov osvetľuje proces maďarizácie gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku. Autor poukazuje na programové úsilie prepisovať liturgické texty do latinky maďarským zložkovým pravopisom i na rozličné ďalšie maďarizačné kroky najvyšších cirkevných miest. V príspevku *Akultúracia uhorských Rusínov a výskum ich cyrilských pamiatok na území východného Slovenska* (s. 193–207) poukazuje Tomáš Majda na príčiny neúspechu národnouvedomovacieho procesu východoslovenských Rusínov.

Príspevok Kataríny Žeňuchovej *Svedectvo o byzantskej tradícii v zbierkach ľudovej prózy z východného Slovenska* (s. 209–218) sa zameriava na odraz byzantsko-slovanskej obradovej tradície v neštylizovaných záznamoch ľudovej prózy z východného Slovenska. K. Žeňuchová upozorňuje na to, že tento materiál je doteraz takmer nespracovaný. Zápis ľudovej prózy tvorí bohatý zdroj informácií o etnickom i konfesionálnom zložení obyvateľstva i o jeho spolunažívaní, čo dokazuje najmä na príkladoch textov zo zbierok S. Cambela, V. Hnatúka a F. Houdeka. Slovesný materiál umožňuje načrtnúť stupeň zložitosti vývinu etnicko-konfesionálnej identifikácie obyvateľstva, teda stupeň uvedomovania si príslušnosti k etniku, regiónu či konfesii na prelome 19. a 20. storočia v etnickej a konfesionálne zmiešanej oblasti pod Karpatmi.

Rozsahovo najväčším príspevkom v zborníku je štúdia Andreja Škoviera *Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave* (s. 129–172). Vo svojom príspevku sa A. Škoviera venuje najmä problematike používania ľudového jazyka ako bohoslužobného jazyka, rozoberá niektoré aspekty *Filioque*, charakterizuje spory o primát rímskeho biskupa, o pôste v sobotu, o kvasenom a nekvasenom chlebe pri Eucharistii, o veľkohlavých ľuďoch pod zemou a o ďalších obradových sporoch. Venuje sa najmä sporom, ktoré zachytávajú pramene z veľkomoravského obdobia i ďalšie pramene spojené s cyrilo-metodskou tradíciou. A. Škoviera uvádza, že

v latinskej cirkvi v polovici 9. storočia jasne dominovala teória troch posvätných jazykov (s. 133). Na porovnanie možno uviesť názor F. J. Thomsona, ktorý teóriu o používaní tzv. svätých jazykov v stredoveku pri liturgických úkonoch nevníma ako prevažujúcu (F. J. Thomson: *SS. Cyril and Methodius and a mythical Western heresy: a contribution to the study of patristic and mediaeval theories of sacred languages*. In: *Analecta Bollandiana*, 1992, roč. 110, s. 67-122). V polovici 9. storočia Eudovít Nemec experimentuje s používaním domáceho jazyka pri omši vo Východofranskej ríši a Otfried z Weißenburgu v tom čase napísal obranu ľudového (hornonemeckého) jazyka, na čo upozorňuje D. Treštík v práci *Mysliti dějiny* (Praha 1999, s. 172). Ako doklad rozdielnosti prístupu latinskej a byzantskej misie v súvislosti s ľudovým jazykom pri bohoslužbách uvádza A. Škoviera obhajobu slovanských písmen v spise mnícha Chrabra *O písmenách*. Obrana slovanského písma však nesúvisí s latinsko-byzantským sporom o používaní liturgického jazyka, ale sa vníma ako argumentácia o dokonalosti hlaholských znakov pri zaznamenávaní slovanského jazyka. Treba tiež uviesť, že A. Škoviera za autorov kánona na počesť Sv. Demetera pokladá sv. Cyrila a Metoda (s. 136). Prisúdenie autorstva obidvom bratom sa však v doterajšej vedeckej spisbe nepodarilo jednoznačne dokázať.

V časti *Filioque* Škoviera uvádza dejiny prekladu gréckych vyznaní viery do latinčiny, historický kontext pripojenia výrazu *Filioque* do nich a zobrazenie sporu v cyrilo-metodskej literatúre.

Anton Semeš v štúdiu *Misia iz Grek* (s. 219-223) na obmedzenej ploche venuje pozornosť pomerne rozsiahlemu okruhu. Názov jeho štúdie odkazuje na známu pasáž zo ŽM V. – list Rastislava byzantskému panovníkovi – и соуть въ ны въшли оучители мнози крѣстиани из Влахъ и из Грькъ и из Нѣмьць. Termínom *из Грькъ* sa zaoberalo viacero vedcov. Napríklad V. Vavřínek geograficky určil túto oblasť pomerne široko; ide o Dalmáciu alebo Bulharsko (*Předcyrilometodějské misie na Velké Moravě*. In: *Slavia*, 1963, roč. 32, s. 465-480). V slovenskej literatúre venoval tejto otázke pozornosť A. Avenarius (*Byzantská kultura v slovanskom prostredí v VI.-XII. storočí*. Bratislava 1992, s. 61-62). Závbery o vymedzení tejto oblasti nie sú jednoznačné, pohybujú sa iba v hypotetickej rovine. S. A. Ivanov (*Византийское миссионерство: Можно ли сделать из «варвара» христианина?* Москва 2003, s. 299-301) predpokladá, že termín *из Грькъ* súvisí s byzantským kultúrnym prostredím. Šíriteľmi učenia, učiteľmi, mohli byť ľudia, ktorí nemali stabilné miesto pôsobenia, lebo museli putovať do neznámych miest. Avšak „potulné“ mníšstvo odsúdil už Efrém Sýrsky. Či prvotné kresťanské učenie sa do slovanského priestoru dostalo práve pôsobením potulných mníchov, nemožno presvedčivo dokázať, preto je zaujímavé aj sledovať používanie termínu *černorizec* na označenie mnícha v slovanskom prostredí. Podľa S. A. Ivanova ide zrejme o preklad gréckeho slova *μελαειμων* „oblečený do čierneho (odevu)“. V gréckom prostredí sa týmto termínom označoval aj človek, ktorý smútil, nosil smútočný odev. Ako termín máme slovo *μελαειμων* zachytené v 42. pravidle Trullskej synody z roku 692, ktorým sa zakazuje vstup do miest takzvaným pustovníkom, skupine ľudí, ktorí sa nazývajú aj *čier-*

noodencami (μελανειμονουντες). Vychádzajúc z rozboru významu tohto slova je možné predpokladať, že prvými propagátormi kresťanstva medzi Slovanmi mohli byť aj podozrivé skupiny ľudí z hľadiska oficiálnej cirkvi, ktoré nepatrili k nijakej mníšskej komunite, išlo teda o potulných mníchov (бродячие монахи). Či túto funkciu plnili práve benediktíni, ako to tvrdí A. Semeš, je hypotetické.

Opatrnejšie treba pristupovať aj k citátu z textu ŽK VIII, kde sa uvádza: Оврѣте же тоѡ евангеліе и ѱалтирь роусьскыи (роушкыи) писмены писано. Termín *роусьскыи* (роушкыи) писмены vyvolal množstvo protichodných názorov (pozri k tomu najmä Г. Ильинский: *Одинъ эпизодъ изъ курскаго періода жизни Константина Философа*. In: *Slavia*, 1924-1925, roč. 3, s. 45-64; A. Vailant: *Les «lettres russes» de la Vie de Constantin*. In: *Revue des études Slaves*, 1935, roč. 15, s. 75-77; Д. Чешмеджиев: *За „руските букви“ в Пространното житие на Константин-Кирил Философ*. In: *Кирило-Методиевски студии*, 1995, roč. 10, s. 116-137; Б. Н. Флоря: *Сказание о начале славянской письменности*. Санкт-Петербург 2004, s. 223-227 a ďalší). A. Semeš však uvádza, že išlo o knihy písané slovanským jazykom. Nemožno jednoznačne prijať ani tvrdenie o tom, že najstaršie hlaholské texty sú prekladmi z Wulfilovej Biblie (s. 221), čiže z gótčiny. Prvý preklad do staroslovienciny (tzv. krátky hlaholský aprakos) vznikol podľa gréckej predlohy Nového zákona. Treba upozorniť aj na to, že P. J. Šafárik odmietol hieronymovskú tradíciu o autorstve hlaholiky, na ktorú A. Semeš opäť upozorňuje vo svojej štúdiu; sv. Hieronym preložil Bibliu do latinčiny.

Zborník je doplnený aj obrazovými materiálmi k väčšine príspevkov.

Luboš Lukoviny

KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*.

Martin : Matica slovenská 2006. 220 s.

Nová publikácia *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* je rozšírenou verziou knihy *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny* z roku 2001 (2. vydanie r. 2005) a toto rozšírenie sa dotýka predovšetkým upravenia formulácií o periodizácii dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí.

Autormi príručky sú dvaja dlhoroční vysokoškolskí pedagógovia, čo do istej miery vysvetľuje učebnicový charakter tejto publikácie. Jej cieľom je „prístupnou formou podať v prehľade vznik a autorstvo najnovších dejín od 20. stor. do súčasnosti patrí prof. Jánovi Kačalovi.

Kniha je rozdelená na dve základné časti – predpisovné a spisovné obdobie, ktoré sa potom ďalej člení podľa dôležitých politických, spoločenských a kultúrnych medzníkov vo vývine slovenského jazyka. Jednotlivé

časti sa členia na všeobecný opis, jazykovú situáciu a prehľad písomných pamiatok daného obdobia. Charakteristiku každého obdobia dotvárajú stručné biografie významných osobností, ktoré svojím životom a dielom ovplyvnili vývin jazyka a zaslúžili sa o jeho rozkvet a fungovanie. Dobrým doplnujúcim materiálom sú doplnkové texty, ktoré dotvárajú celkový obraz o danom čase a pomáhajú čitateľovi lepšie vnímať a pochopiť informácie, ktoré pri čítaní práve získal.

Charakteristika predpisovného obdobia obsahuje opis kultúrneho jazyka našich predkov z 9.-10. storočia, definovanie úlohy staroslovenčiny v procese vývinu slovenského jazyka a prehľad zachovaných staroslovenských pamiatok. Z osobností, ktoré ovplyvnili jazyk v našom prostredí vo včasnom predpisovnom období, autori spomínajú Adalráma, Wichinga, Konštantína, Metoda, Gorazda a mnícha Chrabra. S vymedzením staršieho a mladšieho predpisovného obdobia sa spája definovanie pozície latinčiny, cirkevnej slovančiny, češtiny i slovákizovanej češtiny v slovenskom jazykovom kontexte. Ako osobnosti tohto obdobia sa tu uvádzajú opäť Maurus, Ján zo Šariša, Ján Literát a Ladislav Pangrác. Ďalšia podkapitola predpisovného obdobia je venovaná opisu a charakteristike kultivovania predpisovnej slovenčiny a formovaniu kultúrnych variantov slovenčiny. Osobitné miesto tu majú kultúrna západoslovenčina, kultúrna stredoslovenčina, kultúrna východoslovenčina ako aj normalizovaná kultúrna slovenčina a pravopis predpisovného obdobia. Osobnosti, ktoré v tejto publikácii uzatvárajú prvú časť o predpisovnom období sú Vavrinec Benedikt, Daniel Sinapius-Horčíčka, Matej Bel, Pavel Doležal a Romuald Hadbavný.

Spisovné obdobie autori otvárajú opisom pravopisnej a jazykovej stavby bernolákovčiny a načrtom základných dobových polemík a kritik. Popri samom Antonovi Bernolákovi spomínajú významný prínos ďalších osobností, akými boli Juraj Fándli, Juraj Palkovič, Jozef Ignác Bajza a Martin Hamuljak. Štúrovské obdobie opisujú autori obdobne ako bernolákovské, teda podľa schémy: charakteristika obdobia, pravopisná a jazyková stavba štúrovej spisovnej slovenčiny, polemiky, kritiky a osobnosti štúrovského hnutia. Popri Ľudovítovi Štúrovi sú to Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža, Ján Kollár a Pavol Jozef Šafárik. Nasleduje reformné obdobie, v ktorom sa charakterizuje kodifikácia spisovnej slovenčiny po reforme Martina Hattalu. V kontexte reformného obdobia sa spomína prínos Andreja Radlinského ako jedného z hlavných stúpcov Hattalovej kodifikácie, ďalej sa autori venujú úpravám kodifikácie v matičnom období, ktoré vymedzujú všeobecne i konkrétne pomocou charakteristiky života a diela Štefana Moyzesa, Fraňa Mráza a Jozefa Karola Viktorína. Väčšiu pozornosť autori venujú charakteristike a vymedzeniu martinského obdobia, martinského úzu a Cambelovej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Celé martinské obdobie delia na menšie časové úseky, systematicky opisujú spoločensko-politické pomery na začiatku 20. storočia i samu jazykovú situáciu. V tomto kontexte autori podávajú charakteristiku Cambelovej kodifikácie, osobitnú pozornosť venujú obdobiu, ktoré sa završuje vydaním Rukoväti spisovnej reči slovenskej Sama Cambela, oceňuje sa významný prínos kodifikačnej a publikačnej

činnosti Jozefa Škultétyho a medzi osobnosti martinského obdobia sa zaraďujú aj František Richard Osvald ako predstaviteľ trnavského národno-kultúrneho centra.

Novšie dejiny spisovnej slovenčiny autori delia prehľadne na medzivojnové a súčasné obdobie. Charakterizujú spoločensko-politickú a kultúrnu situáciu medzivojnového obdobia i jazykovú situáciu v 20-tych a 30-tych rokoch 20. storočia, osobitnú pozornosť venujú spisovnej slovenčine v Česko-slovenskej republike (1918-1939). V prehľade dejín spisovnej slovenčiny majú významné miesto aj prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931 a významní jazykovedci – Ján Damborský, Václav Vážný, Henrich Bartek, Ľudovít Novák, Ján Stanislav, Ján Mihál, Belo Letz, Anton Jánošík, Anton Augustín Baník. Súčasnú dobu autori ďalej delia na menšie úseky – na čas existencie spisovnej slovenčiny v Slovenskej republike (1939-1945) a na situáciu slovenčiny v obnovenom česko-slovenskom štáte. Ani charakteristika tohto obdobia sa nezaobíde bez opisu spoločensko-politickej situácie a definovania určujúcich črt jazykovej situácie na Slovensku či jednotlivých rovin systém spisovnej slovenčiny. Ako jeden z hlavných medzníkov rozvoja spisovnej slovenčiny sa tu uvádza úprava v poradí tretích Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953, pričom druhé vydanie Pravidiel z roku 1940 sa podrobnejšie nespracová. Perspektívy a praktické využitie poznatkov získaných štúdiom dejín spisovnej slovenčiny zhrňa záverečná časť publikácie, kde sa opisuje vedecký výskum slovenčiny, kodifikácia normy a jazyková kultúra. Medzi osobnosti súčasnej jazykovedy autori zaraďujú Jozefa Štolca, Eugena Jónu, Jozefa Orlovského, Štefana Peciara, Eugena Paulinyho, Jozefa Ružičku, Gejzu Horáka, Jozefa Mistrička, Jána Oravca, Ladislava Dvonča a Antona Habovštiaka. Prehľad dejín spisovnej slovenčiny uzatvára posledná podkapitola venovaná vývinu spisovnej slovenčiny po roku 1989 a po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993. Popri faktoch z dejín jazyka tu autori predkladajú aj fakty o stave výskumu spisovnej slovenčiny v súčasnosti. Uvádzajú pracoviská, na ktorých sa uskutočňuje výskum slovenčiny, podávajú základné informácie o zákonnom postavení slovenského jazyka v Ústave Slovenskej republiky i o štýlovom rozvrstvení slovenského jazyka a jeho spätosti s miestnymi nárečiami. Konštatujú, že vo vývinových tendenciách slovenčiny sa odrážajú jej vnútorné zákonitosti i spoločenské a kultúrne podmienky a iné potreby nositeľov slovenského národa.

Učebnicový charakter publikácie dotvárajú nielen biografie jazykovedcov a ukážky textov v slovenčine toho-ktorého obdobia, ale aj formy odkazov na ďalšie výskumy a štúdie k danej problematike. V závere knihy sa uvádza prehľadný zoznam literatúry k jednotlivým sledovaným problémom, ktorý je rozdelený na a) knižné publikácie, zborníky štúdií, časopisy, na b) príručky, texty, preklady a na c) štúdie.

Príručka *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* si nájde čitateľa v odborných i laických kruhoch. Sprostredkúva poznatky prehľadnou a zrozumiteľnou formou. Jej prehľadnosť spočíva v priereze celého obdobia vývinu slovenčiny a v spomínanom spôsobe spracovania.

Ivana Džundová

ШУГАЙ, О.: Иван Багряний або Через терени Гетсиманського саду. Роман-дослідження.
Київ : Видавництво Рада 1996. 480 s.

Slováci, alebo aj naši východoslovenskí Ukrajinci budú pokladať autora tohto diela za jedného zo známej rodiny Šuhajovcov na Zakarpatsku, preslávenej Ivanom Olbrachtom v románe *Nikola Šuhaj lúpežník* (1933). Nie je to tak.

Oleksander Šuhaj, narodený v roku 1940 v dedine Oleksijivka v Sumskej oblasti na Ukrajine, začal svoju literárnu tvorbu ako básnik a novinár, ktorého články sa pohotovo prekládali aj v cudzine. Je autorom monografie o významnom ukrajinskom prozaikovi Hryhorovi Ťut'unykovi (2006), obsiahleho románu *Прутча про хаты або Сорок святых* (2006) a protibolševického románu o exilovom ukrajinskom nacionálnom komunistovi Ivanovi Bahrianom (nar. 1906 v dedine Ochtyrka v Sumskej oblasti, umrel v roku 1963 v sanatóriu St. Blasien v Nemecku). Svoje pôvodné meno *Лозов'яса* musel zmeniť na *Багряний* (*Bahrianyj*). Jeho ostrý pamflet *Чому я не хочу вертатися до СРСР?* (*Prečo sa nechcem vrátiť do ZSSR?* 1946) bol preložený do angličtiny, francúzštiny, španielčiny, nemčiny, taliančiny a napokon aj do čínštiny.

Hoci pragmatický západný čitateľ sotva bude pokladať toto dielo o Ivanovi Bahrianom za román (bude mu chýbať tradičná románová štruktúra), jeho autor vykonal záslužnú prácu. Zaslúži si uznanie za starostlivo pozbieraný materiál o strastiplnom živote a rozsiahlom diele autora, ktorý je na rodnej Ukrajine málo známy, doposiaľ nevychádzaný. Treba zdôrazniť aj to, že archív I. Bahrianeho a jeho diela vydané v cudzích jazykoch sa nachádzali na Západe a hneď po vojne boli na Ukrajine ťažko dostupné. Oleksander Šuhaj bol usilovný bádateľ, ktorý ovládal aj nemčinu. Vybral sa po čerstvých stopách vojnových udalostí do bavorského Neuulmu, kde I. Bahrianyj žil v čase vynútenej emigrácie a kde vydával ľavicovo orientované Ukrajinské zvesti (*Українські вісті*). O. Šuhaj zachraňoval všetko, čo sa z cennej pozostalosti spisovateľa zachrániť dalo. Bola to nielen próza a publicistika, ale aj poézia, eseje, hry a výtvarné práce, keďže I. Bahrianyj bol aj maliar.

Práca O. Šuhaja sa opiera o množstvo dokladov, memoárov a živých svedectiev, je objavná, spĺňa všetky náležitosti literatúry faktu. Pred čitateľom sa vynára buričská mladosť spisovateľa čoraz viac umlčovaná totalitou, jeho dve uväznenia, neľudsky ťažký život v gulagoch zväčnený v autobiografických románoch *Тигролови* (1944) a *Сао Гетсиманський* (1950), ako aj v hrách *Моритурі*, *Генерал* a *Розгром*. Súčasne s dielami raného obdobia (román vo veršoch *Скелька* 1930, poémy *Монголія* 1927 a *Аве Марія* 1930; sem patria aj básnické zbierky *До меж заказаних* 1927 a *Золотий бумеранг* 1946, spomienka *Кровки над табором* 1931 a ďalšie). Tieto romány a iné diela odhaľujú rafinovaný neľudský systém bolševického teroru a násilia.

Ivan Bahrianyj nadviazal na prvého nacionálneho komunistu Mykolu Chvyľového (vlastným menom Fit'ov, 1893-1933), vynikajúceho básnika a znamenitého publicistu ukrajinsko-rusko-francúzskeho pôvodu (mat-

kin starý otec bol Francúz). Dejiny mu prisúdili úlohu prvého nacionálneho komunistu v celom komunistickom hnutí. Po ňom nasledujú ďalší nespokojenci, ktorí prví postrehli prekrucovanie myšlienok komunizmu a diskrimináciu jeho čestných stúpcov. Boli to Mykola Skrypnyk (1872-1933), prvý ukrajinský ľudový komisár (narkom) školstva, Mychajlo Volobujev (1900- ?), ukrajinský ekonóm ruského pôvodu, ktorý štatisticky dokázal koloniálnu závislosť Ukrajiny od Ruska, Oleksander Šums'kyj (1890 - ?), ukrajinský politik, ktorý prvý odsúdil rusifikáciu Ukrajiny a žiadal slobodný a nezávislý rozvoj ukrajinskej kultúry, a akademik Ivan Dziuba (1931), autor známeho traktátu *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Po nich nasleduje juhoslovanský politik Josip Broz Tito, Slovák Alexander Dubček, Poliak Vladyslav Gomulka, Maďar Imre Nagy a ďalší.

V diele M. Chvyľového sa odrazila vtedajšia búrlivá epocha. Keď revolúcia v roku 1917 zhodila cárizmus, mal 24 rokov. Bol už človekom vyhranených názorov, mal značné životné skúsenosti. Podobne ako veľa jeho súčasníkov zúčastnil sa na ukrajinskej národnej revolúcii, bojov za slobodu Ukrajiny. Tak isto bojoval aj básnik Volodymyr Sosiura (1898-1965), ktorý svoju lásku k slobode vyjadril v básni *Любіть Україну*. Táto báseň bola vtedy preložená do všetkých svetových jazykov. Centralistickú Moskvu vystrašilo jej vlastenectvo, videla v nej kontra-revolúciu.

Nebolo nič mimoriadne v tom, že aj Chvyľovyj aj Sosiura sa stali členmi KS Ukrajiny. Veď na vlajke komunizmu sa jagalo lákavé heslo *Zem a sloboda!* (*Земля і воля*). Okrem toho pokolenie dvadsiatych rokov nepoznalo ešte budúce tragické udalosti – násilnú kolektivizáciu, hladomor 1932-33, gulagy, perzekúcie inteligencie a pod. Zo zápalistých básní a próz M. Chvyľového vanul duch revolúcie, romantika ešte nepošpineného komunizmu. Keď moskovský centralizmus začal neskôr potláčať národné čítanie občanov vzájomných republík, ktoré sa postupne stávali kolóniami, včerajší nadšenci komunizmu ochladli a stávali sa nepriateľmi červeného Ruska. Videli, že bolševické Rusko reštauruje imperiálne cárske Rusko, že naďalej rusifikuje a ekonomicky vykorisťuje neruské národy. Z pera M. Chvyľového vychádzajú pamflety ostro odsudzujúce centralistickú Moskvu a jej ÚV KS ZSSR. Heslo M. Chvyľového *Пре́д с Москвою!* (*Геть з Москвою*) namierené pôvodne proti Proletkultu, sa všeobecne ujímalo. Ostrý politický román M. Chvyľového *Вальдишени* (1927) odhaľoval imperiálne smerovanie červenej Moskvy, ktorá zradila revolúciu, a žiadal orientáciu Ukrajiny na trvalé európske humanistické hodnoty (pozri bližšie M. Nevrlý, Chvyľovyj a chvyľovyzm. *Dukla*, 1991, č. 1, s. 31-44). Na dôraznú výzvu ÚV KS ZSSR M. Chvyľovyj formálne odvolal svoj postoj. Známy publicista v exile Dmytro Doncov porovnal toto odvolanie s pokáním Galilea Galileiho.

Cestou M. Chvyľového išiel aj disident Ivan Bahrianyj, ktorý v emigrácii inklinoval k sociálnej demokracii. Jeho „kacírske“ diela boli známe ešte v časoch začiatkov Chvyľového tvorby na rodnej Ukrajine. V Neulme založil ľavicovo orientovanú Ukrajinskú revolučno-demokratickú stranu a predpovedal, že samostatná a nezávislá Ukrajinu budú budovať ukrajinskí nacionálni komunisti.

Ešte za života I. Bahrianeho vyšiel v roku 1961 v západnom Nemecku román *Das Gesetz der Taiga* (v origináli *Тузголови*) v troch vydaniach a skoro po ňom aj román *Сад Гетсеманскіи* (*Getsemanská záhrada*) v preklade Oľgy von Streken. Dielo bolo preložené do ďalších jazykov a získalo vysoké uznanie kritiky (Le Figaro littéraire, The Times, Die neue Zeitung).

Pri príležitosti stého výročia narodenia Ivana Bahrianeho mu ukrajinský prezident Viktor Juščenko udelil najvyššie štátne vyznamenanie *Hrdina Ukrajiny* in memoriam. V najväčšom bavorskom denníku *Südwest Presse* vyšiel o ňom v jubilejnom roku obsiahly článok *Lieber Tot als Sklave sein* (Lepšie zomrieť, ako byť otrokom).

V roku 1944, na konci druhej svetovej vojny, prechádzal Ivan Bahrianyj cestou na Západ aj cez Slovensko. Oľeksander Šuhaj sa vo svojom diele zmieňuje o tom, že bol krátko aj v Bratislave, kde napísal jeden zo svojich pamfletov a že niečo publikoval v časopise *Nová doba*. V rozhovore s priateľmi spomína pohostinstvo Slovákov i spisovateľa Štefana Krčméryho.

Mikuláš Nevrlý

ŽEŇUCH, P.: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. / Cyrillská paraliturgické piesne. Cyrillská rukopisná spevníková tvorba v bývalom Mukačevskom biskupstve v 18.-19. storočí.

Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. II. Köln – Weimar – Wien : Böhlau Verlag 2006. 978 s.

Táto publikácia je druhou významnou monografiou slavistu doc. PhDr. Petra Žeňucha, CSc. Kniha sa skladá z dvoch základných častí: 1. z predslovu, ktorý by sa pokojne mohol nazvať aj historickým úvodom do problematiky rukopisnej spisby a paraliturgickej piesňovej tvorby, a 2. samého katalógu rukopisných prameňov. Pozoruhodná je aj bibliografia, ktorá je uvedená po úvode pred katalógickou časťou a ktorá poukazuje na šírku a hĺbku autorovho záberu.

V tejto monografii, ktorej ústrednou témou je tvorba a používanie paraliturgických piesní, autor opisuje 21 rukopisných spevníkov zo Spišskej, Šarišskej, Zemplinskej a Užskej stolice. Publikácia obsahuje aj odkazy na rukopisné texty predloh a variantov v ďalších 51 rukopisných spevníkoch východoslovenskej (ukrajinskej alebo ruskej) proveniencie. Osobitnú skupinu tvoria paraliturgické piesne z takých spevníkov, ktoré vznikli v prostredí Báčky a Sremu, kde podnes žijú potomkovia prisťahovalcov z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny.

Čo je pre vedeckú prácu veľmi dôležité, autor pri príprave tejto publikácie zohľadnil najnovšie výsledky

výskumov, predovšetkým skúsenosti univerzitného profesora Dr. Hansa Rotheho. Svoje ovocie priniesla aj spolupráca s Ústavom svetovej literatúry Ruskej akadémie vied, vďaka ktorej sa podarilo objaviť stratený *Šarišský spevník* zo začiatku 18. storočia. Autor tiež spolupracoval s Patristickou komisiou Vestfálskej akadémie vied v Bonne, Pápežským východným inštitútom v Ríme a s Gregoriánskou nadáciou.

Svojou prácou sa autor nepriamo odvoláva na potrebu porovnávacieho štúdia prameňov v širšom kontexte, aby sa predišlo dezinterpretáciám a nepochopeniam rôzneho druhu. Dáva na vedomie, že bez systematického a komplexného výskumu a prístupu *ad fontes* nemožno dnes objektívne skúmať zmiešaný región, v ktorom na takom malom priestore nájdeme rozmanitosť jazykov, etník a kultúr.

Výrazným pozitívom práce je autorov citlivý prístup k bolestivej problematike vzťahov medzi pravoslávnyimi a katolíckymi veriacimi po vzniku únií. Pri spracúvaní a hodnotení historických skutočností, ktoré súvisia so vznikom jednotlivých písomností, si autor zachováva objektivitu a vecnú trpezlivosť.

Jednou z najvýznamnejších črt tohto katalógu je skutočnosť, že autor prepísal úplný text všetkých skúmaných rukopisných spevníkov. Často sme už boli svedkami skutočností, že sa stratil alebo bol zničený originál pamiatky, ktorá sa tak zachovala v prepise alebo vo faksimilnom vydaní. Prepis, prípadne faksimilné vydanie sa stali jediným existujúcim dokumentom uchovávajúcim danú pamiatku. Keďže ešte aj dnes sa mnohé pôvodné pamiatky nachádzajú v katastrofických podmienkach a v dôsledku ich nedocenenia aj k zničeniu, tento katalóg je istou zárukou zachovania hodnôt, ktoré nám naši predkovia zanechali vo svojej spisbe.

Tejto monumentálnej práci by sa dalo vyčítavať len zopár nepresností. Napríklad na strane 11 autor nesprávne uvádza, že bulou *Relata semper* vznikli v roku 1818 dve biskupstvá – mukačevské a prešovské. V skutočnosti v roku 1818 vzniklo len Prešovské biskupstvo, ktoré sa vyčlenilo z mukačevského; Mukačevské biskupstvo existovalo už od roku 1771. Inou nepresnosťou je údaj o organe na str. 21, podľa ktorého bol kráľ natoľko očarený jeho ľubozvučnosťou, že ho prikázal používať ako hudobný sprievod pri chrámovom speve. Kráľ Pipin Krátky síce dostal organ ako dar od cisára z Byzancie a dal ho uložiť do svojej katedrály v meste Aachen, no organ ako sprievod chrámového spevu sa na Západe začal používať až po 14. storočí, teda nie okamžite a nie za vlády kráľa Pipina. V niektorých prípadoch preberá autor informácie zo starších publikácií, ktoré už nie sú dnes aktuálne (napr. Paňkevič 1970, 95). Ide napríklad o informáciu na strane 72, že v kláštore redemptoristov sa nachádzajú niektoré písomnosti kantora a učiteľa Jána Juhaseviča, pričom medzi tieto písomnosti radí autor aj Juhasevičov Irmologion z roku 1800, ktorý sa dnes nachádza v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, nie v kláštore redemptoristov v Michalovciach. Tieto nepresnosti však majú druhoplatný charakter a pre samu publikáciu nie sú najpodstatnejšie, nijakým spôsobom totiž neumenšujú hodnotu tejto výnimočnej, nesmierne dôležitej práce.

Táto publikácia predkladá ucelený obraz o repertoári paraliturgických piesní v 18.-19. storočí a ponúka aj

možnosti pre ďalší jazykovedný, literárno-historický i kulturologický výskum, prezentuje niektoré nové poznatky a pohľady na vývin paraliturgickej piesňovej produkcie v priestore na hranici dvoch slovanských svetov označovaných ako *Slavia Latina* a *Slavia Byzantina*. Osobitne významným je jej prínos do výskumu repertoára paraliturgickej piesňovej tvorby v 18. a 19. storočí v doteraz málo preskúmanom multikultúrnom, multietnickom a multijazykovom prostredí východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny.

Šimon Marincák

ПИПЕР, П. – ДРАГИЧЕВИЋ, Р. – СТЕФАНОВИЋ, М.: Асоцијативни речник српског језика.

I. део. Од стимулуса ка реакцији. Београд : 2005
Београдска књига, Филолошки факултет Уни-
верзитета у Београду, Службени лист. 525 с.

Veľký asociačný slovník ruského jazyka *Ассоциативный тезаурус современного русского языка* (Moskva 1994-1996) kolektívnu piatich ruských lingvistov vedených J. N. Karaulovom pozitívne vplýval nielen na rozvoj „asociačnej“ lexikografie aj na Ukrajinu a v Bielorusku, ale podľa modelu tohto metodologicky a lexikograficky dobre premysleného slovníka vypracoval aj kolektív bulharských jazykovedcov asociačný slovník bulharského jazyka – *Български асоциативен речник, прав и обратен* (Sofia 2003). Metodologická vypracovanosť ruského asociačného slovníka a jeho aplikovateľnosť v bežnej praxi viacerých vedeckých disciplín inšpirovala aj autorov srbského asociačného slovníka *Асоцијативни речник српског језика* stavat' v podstate na jeho metodologických a lexikografických zásadách. Asociatívny slovník srbského jazyka vznikol v rámci realizácie projektu *Multidisciplinárne výskumy rečovo-jazykových zdrojov srbčiny aplikovateľné v lingvistik, defektológii a komunikácii* pri Ústave experimentálnej fonetiky a patológie reči v spolupráci s autormi slovníka P. Piperom a R. Dragičevićovou z Filologickej fakulty v Belehrade a M. Stefanovićovou z Filozofickej fakulty v Novom Sade.

Slovník obsahuje 600 podnetových slov (stimulov) základnej slovnéj zásoby súčasného srbského spisovného jazyka, z čoho je 500 slov v základom tvare a 100 slov v odvodenom tvare. Podnetové slová sú vybrané na základe princípov spomenutého Asociačného slovníka ruského jazyka z dvadsiatich tematických oblastí ľudského života: farby, zvuky, tvary, príbuznosť, časti tela, emócie, vlastnosti, priestor, čas, národy, jazyky, politika, história, národná kultúra, súčasná veda, súčasná technika, potraviny a nápoje. K slovám z ruského slovníka sa pridávajú najfrekventovanejšie slová základnej slovnéj zásoby ruštiny, ďalej z niektorých oblastí srbských národných dejín, srbskej kultúry a aktuálnej politiky. Na každé podnetové slovo pripadá v slovníku 800 verbálnych asociačných reakcií respondentov, pričom verbálna asociačná reakcia najčastejšie pozostáva z jednej lexikálnej jednotky,

ktorou respondent na zadané podnetové slovo reagoval v trvaní 6 až 10 sekúnd. Podnetové slová sú vytlačené tučným typom písma a v heslovej stati sa uvádzajú verbálne asociácie, ktoré tvoria jednočlenné alebo viacčlenné lexikálne jednotky so štatistickými údajmi. Na ilustráciu uvedieme podnetové slovo *намет* (múdry) a k nemu priradených aspoň prvých desať najfrekvencovanejších verbálnych asociácií: *групп* 94; *човек* 53; *интелигентан* 52; *ја* 30; *мудар* 22; *студент* 20; *интелигенција* 18; *мозак* 17; *бистар* 16; *ученик* 13, pričom číslo za asociačnými slovami označuje počet ich opakovosti. Na konci state sa ešte uvádza súhrn štatistických údajov: 800 (235, 199, 417) + 232 + 105 + 164 (s. 369-370), ktoré v ilustrovanom príklade označujú: osemsto anketovaných respondentov, 235 mužských respondentov, 199 respondentov spoločenskovedného zamerania, 417 respondentov prírodovedného zamerania, 232 odlišných slovných asociácií, 105 respondentov, ktorí na podnetové slovo neodpovedali a 164 slovných asociácií, ktoré sa vyskytli iba raz. Treba pripomenúť, že srbský slovník je bohatší od ruského slovníka o štatistické údaje uvedené v zátvorke. Jazykový materiál slovníka získali autori pomocou anketových lístkov, ktoré vyplňali študenti vyšších ročníkov stredných škôl a troch srbských univerzít vo veku od 18 do 25 rokov, rodených nositeľov srbského jazyka, teda perspektívnej intelektuálnej vrstvy nositeľov srbskej kultúry. Získaných 4800 anketových lístkov bolo ďalej elektronicky spracúvaných do slovníkovej podoby na princípe *od stimulu k asociácii*. Zo získaného materiálu plánujú autori zostaviť ešte opačný, retrográdny asociačný slovník srbského jazyka založený na princípe *od asociácií k stimulu*. Kladne treba hodnotiť skutočnosť, že autori pri tvorbe srbského asociačného slovníka prihliadali nielen na metodologické zásady spomenutého ruského slovníka, ale aj na lexikografické zásady Slovanského asociačného slovníka I. zahrnujúceho asociačné slovníky ruského, bieloruského, ukrajinského a bulharského jazyka (Moskva 2004), ktorý vznikol v rámci ruského projektu *Komparatívny výskum jazykového povedomia Slovanov*. Utvárajú sa tak dobré podmienky na širší komparatívny výskum slovanskej asociačnej lexikografie, čo by mohlo byť inšpiráciou aj pri tvorbe asociačných slovníkov ďalších slovanských jazykov. Hoci je zrejme spomínaná metodologická súvislosť srbského a ruského asociačného slovníka, treba pripomenúť, že autori srbského slovníka sa aj sami dôkladne vyrovnávali s aktuálnymi otázkami slovanskej asociačnej lexikografie v troch osobitných štúdiách, ktoré vlastne predstavujú nielen úvod do slovníka, ale aj do širšej problematiky asociačnej lexikografie a jej aplikácií najmä v lingvistike.

P. Piper v prehľadnej štúdii *О вербалним асоцијацијама, њиховом проучавању и лексикографском опису* (7-22) podáva prehľad ponímania, definície a histórie termínov *asociácia* a *verbálna asociácia* i prehľad o metodike výskumu verbálnych asociácií v slovanskej a inoslovanskej lexikografii. M. Stefanovićová v štúdii *Од асоцијативног речника према асоцијативној граматичи* (23-55) sa zamýšľa nad vzťahmi verbálnych asociácií v asociačných slovníkoch a nad základnými princípmi asociačnej gramatiky podľa J. N. Karaulova, ako ich prezentoval vo svojich asociačných gramatikách

ruského jazyka. Rozpracúva princípy štandardných postupov analógie, na základe ktorých je možná rekonštrukcia a konštrukcia morfológického a derivačného princípu jazyka, pričom rozoberá vzory a modely derivačnej dynamiky a typológie analogických postupov. R. Dragičevićová v štúdiu *Вербальные ассоциации у семантическим истраживањима* (56-81) sa zaoberá sémantickým výskumom slovných asociácií z aspektu kognitívnej lingvistiky – konceptualizáciou emócií a výskumom kultúrnych stereotypov. V rámci komparatívneho výskumu verbálnych asociácií na tri podnetové slová (*starý, hlúpy, pekný*) z ruského, bulharského a srbského asociatívneho slovníka autorka zohľadnila štatistické údaje (počet identických, resp. rozdielných verbálnych asociácií na podnetové slová, počet typických nositeľov vlastností podnetových slov, stereotyp syntagiem, ich frekvenciu, použitie primárneho, resp. sekundárneho významu verbálnej asociácie na podnetové slová) i syntagmatické a paradigmatické vzťahy verbálnych asociácií vo vzťahu k podnetovému slovu. V závere štúdie autorka konštatuje, že kolektívna kulturologická, sociologická a politická skúsenosť Rusov, Srbov a Bulharov a ich spoločná historická skúsenosť sa odráža aj v jazykovom obraze sveta, ktorý je, ako to vyplýva z analýzy, u všetkých troch národov príbuzný, pričom u Srbov a Bulharov takmer identický. Autorku treba pochváliť aj za vypracovanie cennej bibliografie k slovníku *Семантическая библиография рядова о вербальним асоцијацијама, асоцијативној методи и асоцијативним реченицама* (81-95). Výberová bibliografia pozostáva z vyše 200 jednotiek a obsahuje slovníky i literatúru zo slovanskej a svetovej asociatívnej lingvistiky. (Nechýba medzi nimi ani slovenská publikácia *Slovo-asociatívne normy II.* od L. Maršalovej z roku 1974.)

Záverom možno konštatovať, že prvý *Asociatívny slovník srbského jazyka* svojou náplňou, rozsahom a spracovaním i svojou aplikatívnosťou vo viacerých vedných odboroch je vzácnym prínosom nielen do srbskej jazykovedy, ale aj do asociatívnej lexicografie vôbec.

Radmila Horáková

Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2007

V Slovenskej akadémii vied v roku 2007 prebehli akreditácie jednotlivých pracovísk. Na základe uznesenia Predsedníctva SAV č. 850 zo dňa 2. 10. 2007 bol Slavistický ústav Jána Stanislava SAV s účinnosťou od 1. 1. 2008 akreditovaný na obdobie štyroch rokov do akreditačného stupňa A (veľmi dobrá organizácia s niektorými výskumnými skupinami na medzinárodnej úrovni).

V roku 2007 sa úspešne realizovala rekonštrukcia priestorov v budove ÚSV 2 v areáli SAV na Patrónke. Tieto priestory boli na základe uznesení Predsedníctva SAV (č. 194 z roku 2005 a následne na základe uznesenia č. 653 z roku 2007) pridelené Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV usporiadal v roku 2007 dve interdisciplinárne vedecké konferencie:

V dňoch 26.-29. októbra 2007 sa v spolupráci s Trnavskou univerzitou uskutočnila medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia *Aurora musas nutrit – die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.-18. Jahrhundert* (Bratislava 26.-29. 9. 2007), na ktorej sa zúčastnilo vyše 30 odborníkov z viacerých krajín Európy; zodpovedným organizátorom konferencie bol L. Kačič. Na konferencii sa pertraktovali nové poznatky z výskumov o dejinách jezuitov v strednej Európe a o ich prínose do vedy, pedagogiky, literatúry, divadla, hudby, výtvarného umenia a architektúry. Ukázalo sa, že niektoré podnes tradované koncepcie sú najmä z hľadiska dejín umenia neudržateľné. Referáty z jednotlivých vedných disciplín obohatili doterajšie poznanie o kultúre strednej Európy v novoveku.

V dňoch 24. a 25. októbra 2007 usporiadal SÚJS SAV v spolupráci s Maticou slovenskou a s Ministerstvom kultúry SR interdisciplinárnu vedeckú konferenciu *Dielo Antona Bernoláka a bernolákovcov v slovenskom a európskom historicko-kultúrnom kontexte*; zodpovedným organizátorom konferencie bol J. Doruľa. Konferencia sa uskutočnila z príležitosti 220. výročia vyjdenia prvej kodifikačnej práce o bernolákovskej spisovnej slovenčine. Odznelo na nej 20 referátov odborníkov z oblasti jazykovedy a literárnej vedy, na živej rozprave sa aktívne zúčastnili aj odborníci z oblasti histórie a teológie. Konferencia sa uskutočnila s finančným príspevom Ministerstva kultúry SR a Matice slovenskej. Väčšina prítomných referentov boli bádatelia, ktorí sa dlhodobo venujú výskumom danej problematiky a na konferencii predniesli výsledky svojho najnovšieho skúmania.

Dizertačnú prácu na tému *Folkloristické dielo Samuela Cambela v kontexte výskumu ľudovej prózy na Slovensku* dňa 25. septembra 2007 úspešne obhájila pracovníčka Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a doktorandka v externej forme štúdia Katarína Žeňuchová (školiťel Ján Doruľa). K. Žeňuchová bola po úspešnej obhajobe a po schválení návrhu na udelenie vedeckej hodnosti PhD. vedeckou radou Filozofickej fakulty UK v Bratislave priradená do kategórie vedecký pracovník (II. b). Dňa 26. novembra 2007 úspešne obhájila dizertačnú prácu na tému *Slovenské biblické texty v žánroch detskej literatúry* aj doktorandka ústavu v externej forme štúdia Kristína Vaverčáková z Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity (školiťel Jozef Pavlovič).

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV sa v roku 2007 podieľal na organizovaní výstavy *Dedičstvo sv. Cyrila a Metoda – projekt pre Európu*, ktorá sa uskutočnila v Gorizii v severnom Taliansku dňa 21. novembra 2007. Slávnostne ju otvoril arcibiskup Gorizie Mons. Dino de Antoni a slovinský arcibiskup z Kopru Mons. Metod Piriš z účasti starostu mesta a mnohých ďalších osobností cirkevného, kultúrneho a spoločenského života z Talianska a Slovinska. Didaktická výstava sa uskutočnila z iniciatívy združenia Centro Studium z Gorizie v spolupráci so združením Družina z Ľubľany a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV v Bratislave i niekoľkými ďalšími inštitúciami. Na výstave sa na 65 paneloch predstavila idea duchovnej jednoty Európy ako dedičstva sv. Cyrila a Metoda, ktorú možno vnímať ako model spoluzitania v súčasnej Európe. Súčasťou výstavy bola aj expozícia rukopisov a starých tlačí; viaceré z nich pochádzajú zo

Slovenska. Popri výstave sa uskutočnila v Gorizii v dňoch 22. a 24. novembra aj vedecká konferencia s názvom *Od Cyrila a Metoda po Jána Pavla II. – dejinná púť strednej a východnej Európy* na pamiatku Vittoria Periho; na jej organizovaní sa podieľal aj SÚJS SAV. Na konferencii odznelo vyše dvadsať referátov z rozličných krajín a vedných odborov. Zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV predniesol príspevok A. Škoviera, ktorý sa venoval byzantskej tradícii na území Slovenska.

SÚJS SAV rieši bilaterálny projekt podporený Agentúrou pre výskum a vývoj (APVV SK-BUL 01806) s názvom *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe*. V rámci projektu sa uskutočňuje vzájomná výmena pracovníkov medzi Ústavom bulharského jazyka BAV a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV. V rámci riešenia tohto projektu v dňoch 7.-14. 9. 2007 navštívili naše pracovisko riešiteľky projektu z Bulharska (M. Čoroleeva, S. Pavlova, N. Kostova), ktoré na pôde SÚJS SAV diskutovali o aktuálnych koncepciách a postupoch teoretickej a praktickej lexikografie. V dňoch 17.-27. októbra 2007 navštívila zodpovedná riešiteľka projektu M. Košková Ústav bulharského jazyka BAV, kde spolu s bulharskými kolegami rokovala o organizácii spoločnej konferencie.

Medzi významné výsledky výskumov SÚJS SAV patrí aj knižná publikácia *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku* (Ed. Peter Žeňuch. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov 2007). Ide o zborník prác viacerých autorov, v ktorom sa predstavuje ucelený obraz o stave doterajšieho výskumu v oblasti používania cirkevnej slovančiny, latinčiny a ľudového jazyka v písomnostiach byzantského obradu na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi (dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny). Osobitný tematický okruh zborníka vedeckých prác je zameraný na dejiny karpatského regiónu a na skúmanie vplyvov Východu a Západu pri formovaní a utváraní naratívov v ľudovej prozaickej tvorbe a pri používaní rozličných nápevov a piesní v byzantskej hudbe v interkultúrnom a interetnickom prostredí karpatského regiónu. Knižná publikácia prezentuje aj doteraz málo preskúmané aspekty vzťahov medzi jednotlivými etnikami a etnicko-konfesionálnymi skupinami a kultúrami v karpatskom regióne. Publikácia vznikla v rámci medzinárodného projektu *Vydávanie rukopisných pamiatok z východného Slovenska z 15.-19. storočia*, ktorý sa rieši na základe bilaterálnej dohody medzi Pontificio Istituto Orientale v Ríme a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV v Bratislave i v rámci riešenia projektu VEGA 2/6144/27.

V roku 2007 pracovníci SÚJS SAV pôsobili ako vedúci riešiteľských kolektívov siedstich (6) spoločných projektov SAV a vysokých škôl financovaných agentúrou VEGA: 2/6142/27 *Odras slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v písomnostiach 16.-18. storočia* (vedúci projektu J. Doruľa); 2/6141/27 *Jezuiti v dejinách slovenskej kultúry* (vedúci projektu L. Kačic); 2/6143/27 *Duchovná tvorba v latinskom a slovenskom jazyku v prostredí slovenských vzdelancov 15.-19. storočia* (vedúca projektu A. Škovierová); 2/6145/27 *Ľudová prozaická tradícia na východnom Slovensku v období konštituovania profesionálnych vedeckých disciplín – národopisu, jazykovedy, historio-*

grafie a literárnej vedy (vedúca projektu K. Žeňuchová); 2/6144/27 *Cyrilská rukopisná spisba na Slovensku – jazykové, historické a teologické aspekty* (vedúci projektu P. Žeňuch); 2/7039/27 *Bulharsko-slovenský slovník. II. C – T* (vedúca projektu M. Košková). Ako spoluriešiteľ sa jeden pracovník ústavu (L. Kačic) podieľal na práci projektu VEGA *Musica Scepstii veteris (Hudobnokultúrne dedičstvo Špiša a jeho začlenenie do dnešných tradícií)* [vedúca projektu Jana Petőczová z Ústavu hudobnej vedy SAV]. Riešenie všetkých projektov prebiehalo podľa časového harmonogramu v súlade so stanovenými cieľmi a metodickými postupmi.

Pracovníci SÚJS SAV v roku 2007 realizovali pracovné cesty zamerané na archívne i terénne výskumy doma i v zahraničí. Väčšina pracovných ciest sa uskutočnila v rámci MAD. Treba tu spomenúť predovšetkým archívny výskum a štúdium jezuitských archíválií a prameňov v Univerzitnej knižnici v Budapešti a Piliscsabe v Maďarsku, ktorý v dňoch 5.-9. 11. 2007 realizoval L. Kačic. Počas pracovnej cesty predniesol na konferencii v Piliscsabe referát na tému *Neue Erkenntnisse zur Musikgeschichte der Piaristen in Pudlein*.

Pracovnú cestu zameranú na výskum diaspory gréckokatolíkov na Dolnej zemi (Vojvodina, Srbsko) realizovali dvaja pracovníci ústavu (K. Žeňuchová a P. Žeňuch). V priestore dolnozemskej gréckokatolíkov sa im podarilo nájsť a digitalizovať 4 rukopisné pamiatky zapísané cyrilikou v dolnozemplinskom nárečí zo začiatku 19. storočia. Rukopisné pamiatky sa našli na fare v Djurdjove. Počas pracovnej cesty sa vyhotovili aj záznamy liturgií v cirkevnoslovanskom jazyku vo farnostiach v Ruskom Keresture, Kocure, Djurdjove a v Novom Sade, ako aj záznamy spontánnych nárečových prehovorov v týchto lokalitách. V rámci pracovného pobytu P. Žeňucha na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade odznela dňa 9. 11. 2007 jeho prednáška *Erforschung kyrillischer und lateinischer Texten der byzantinischen Überlieferung im Jan Stanislav-Institut für Slavistik der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Bratislava*, ktorú organizačne zabezpečil Alexander von Humboldt-Stiftung Club v Novom Sade.

K. Žeňuchová realizovala v dňoch 11.-15. 6. 2007 pracovnú cestu do Slovanského ústavu AV ČR. V Pamätníku národného písemníctví v Prahe preštudovala časť rukopisnej pozostalosti slovenských a českých jazykovedcov a národopisných bádateľov S. Cambela, J. E. Holubyho, Š. Miška, F. Pastrnka, I. Paňkevčyča, Č. Zibrta a P. Bogatyriova, ktorí sa vo svojej práci venovali výskumu východoslovenských nárečí a ľudovej kultúry v karpatskom regióne. Podarilo sa jej získať aj množstvo nových informácií o existujúcich rukopisných záznamoch ľudových naratívnych textov uložených v pozostalostiach F. Pastrnka, I. Paňkevčyča a Č. Zibrta.

Pracovníčka ústavu A. Škovierová realizovala v dňoch 27. 5.-1. 6. 2007 pracovnú cestu do Varšavy (v Poľsku), kde sa venovala štúdiu literatúry súvisiacej s prípravou monografie o D. Mokošovi. V dňoch 29. 10.-11. 11. 2007 realizovala A. Škovierová aj pracovnú cestu do Bukurešti, kde uskutočnila archívny výskum dokumentov súvisiacich s grantovou úlohou VEGA 2/6143/27 *Duchovná tvorba v latinskom a slovenskom jazyku v prostredí slovenských vzdelancov 15.- 19. storočia*.

Dvaja pracovníci ústavu (L. Majchráková a A. Škoviera) realizovali v dňoch 14. 9. – 24. 9. 2007 v rámci MAD pracovnú cestu do Skopje v Macedónsku. L. Majchráková študovala práce macedónskych jazykovedcov k dizertačnej práci *Sloveso mať a byť v slovenčine, bulharčine a macedončine*. A. Škoviera sa počas svojho pobytu v Macedónsku (v Skopje) zamerlal na štúdium pramenných materiálov a sekundárnej literatúry k dizertačnej práci venovanej hagiografii svätých sedmopočetníkov. Za týmto účelom realizoval A. Škoviera aj pracovnú cestu do Ústavu slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve (11. 6.–20. 6. 2007). L. Majchráková realizovala v rámci MAD aj pracovnú cestu do Sofie (Bulharsko). Pracovala tam na príprave materiálov pre štúdiu o prefixoch *pre-* v slovenčine a bulharčine, konzultovala s odborníkmi o vybraných problémoch spracúvania dizertačnej práce, o lexicografii a o využívaní korpusu textov na lexicografické účely. V Ústave folkloristiky BAV predniesla (v spoluautorstve s M. Hlinčíkovou, doktorandkou Ústavu etnológie SAV) prednášku na tému *Slovenskí reemigranti z Bulharska žijúci v Trnave: identita a sociolingvistické perspektívy* a prezentovala aj filmový zostrih z terénneho výskumu v Trnave, ktorý realizovala doc. Natália Raškova, PhD.

Pracovníci ústavu v roku 2007 absolvovali tieto zahraničné pobyty: A. Škovierová sa od júna do septembra 2007 zúčastnila na letnej škole novogréckeho jazyka *Piperis language school of Modern Greek language* a L. Majchráková v čase od 15. 9. 2007 do 31. 8. 2007 realizovala študijný pobyt v Ústave slovanských a východoeurópskych štúdií Karlovej univerzity v Prahe. V tom čase sa zúčastnila riešenia projektu v rámci programu EÚ *Leonardo da Vinci* (č. 2006-BG/06/B/F/LA-166036) – *Trojúrovňový lexikálne orientovaný model pre vytváranie a hodnotenie ústnej jazykovej kompetencie v slovanských jazykoch so zreteľom na potreby cestovného ruchu*, v ktorom pôsobila ako externá špecialistka. L. Lukoviny, doktorand SÚJS SAV v dennej forme štúdia, získal od 1. 9. 2007 do 30. 6. 2008 štipendium z medzinárodného štipendijného programu nadácie *Visegrad Scholarship*. Štipendijný program realizuje na univerzite v Lodži (Poľsko).

Od 1. 10. 2006 do 30. 6. 2007 pracovala v našom ústave štipendistka Olena Lytvynenkova z Historickej fakulty Odeskej univerzity (Ukrajina) na projekte *Rusíni na Slovensku, Lemkovia v Poľsku*. Tento projekt bol financovaný nadáciou *Visegrad Fund*, vedeckým garantom stážistiky bol P. Žeňuch. Dňa 30. 4. 2007 predniesla O. Lytvynenkova pred akademickou obcou ústavu prednášku *Rusíni na Slovensku a Lemkovia v Poľsku*. Od 1. 12. 2006 do 28. 2. 2007 sa v rámci programu SAIA zapojil do výskumných projektov zameraných na porovnávací výskum nárečí v karpatskom regióne stážista Kiril Kirilov z Bulharska. Vedeckým garantom stážistu bol P. Žeňuch. Od 3. 10. 2007 do 31. 12. 2007 sa do výskumných projektov nášho ústavu zapojila aj stážistka Snežana Joveva-Dimitrova z Bulharska, ktorá sa venovala komparatívnej lingvistike a oblasti slovensko-bulharských vzťahov. Aj jej štipendijný pobyt bol financovaný v rámci programu SAIA; vedeckou garantkou stážistiky bola M. Košková.

Dňa 16. 2. 2007 navštívili naše pracovisko predsedu Gréckeho komitétu slavistov Assoc. Prof. Nichoritis

Konstantinos, PhD., DSc., z Ústavu balkánskych štúdií Macedónskej univerzity v Grécku. Na stretnutí sa pre-rokovali možnosti spolupráce pri získavaní recipročných štipendijných pobytov. Dňa 16. 4. 2007 navštívili Slavistický ústav Jána Stanislava SAV rektor Pontificio Istituto Orientale prof. ICDR. Cyril Vasiľ SJ, PhD. Pri tejto príležitosti prebehli aj rokovania o naplnení cieľov bilaterálneho medzinárodného projektu zameraného na vydávanie ďalších zväzkov edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Dňa 14. 6. 2007 navštívila SÚJS SAV Dr. Jelena Semenovna Uzeňova, vedecká tajomníčka Institutu slavianovedenia Ruskej akadémie vied. Na stretnutí sa rokovalo o spoločnom trilateralnom projekte medzi SÚJS SAV, Institutom slavianovedenia RAN a Ústavom etnológie SAV; rokovani o naplnení zmluvy sa zúčastnila aj Dr. Z. Profantová z Ústavu etnológie SAV. Dohoda o spolupráci bola podpísaná v novembri 2007. V dňoch 26.–27. 6. 2007 na návštevu nášho pracoviska pricestovala PhDr. Anna Zelenková, PhD., vedecká pracovníčka Slovenského ústavu AV ČR v Prahe a dňa 27. 6. 2007 prebehli rokovania o konkrétnych krokoch pri naplnení bilaterálnej dohody o spolupráci medzi SÚJS SAV a Filozofickou fakultou Masarykovej univerzity v Brne. Na rokovaní sa zúčastnil prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., vedúci Ústavu slavistiky FF MU v Brne. Dňa 11. 7. 2007 navštívili naše pracovisko Dr. Jevgenij Zašev, PhD., pracovník Cyrilo-metodského výskumného centra BAV. Na stretnutí sa rokovalo predovšetkým o naplnení pripravovanej dohody o spolupráci na projekte s tematikou *Dedičstvo Konštantína-Cyrila a Metoda a národná identita Slovákov a Bulharov* na obdobie rokov 2008–2010. Dňa 21. 8. 2007 bola dohoda o spolupráci podpísaná. Dňa 17. 8. 2007 náš ústav navštívili ThLic. Milan Lach z Pontificio Istituto Orientale, s ktorým sa dohodli možnosti získania vybraných archívnych dokumentov z užhorodských a berehovských archívov v digitalizovanej podobe. Prvé digitalizované dokumenty SÚJS SAV získal vďaka tejto spolupráci už v septembri 2007. Dňa 11. 9. 2007 SÚJS SAV navštívili prof. Dr. Bodo Zelinsky, vedúci Katedry pre slovanskú literatúru (Lehrstuhl für slavisches Literaturwissenschaft) Filozofickej fakulty Univerzity v Kolíne nad Rýnom (Philosophische Fakultät der Universität zu Köln). V dňoch 25. 9.–7. 10. 2007 pricestoval do SÚJS SAV v rámci MAD Dr. Dmitrij Afinogenov, DrSc., vedúci vedecký pracovník Ústavu všeobecných dejín Ruskej akadémie vied z Moskvy.

V dňoch 14.–17. 9. 2007 sa riaditeľ SÚJS SAV, predseda Slovenského komitétu slavistov a člen Medzinárodného komitétu slavistov P. Žeňuch zúčastnil na zasadnutí prezidia Medzinárodného komitétu slavistov v Ochride (Macedónsko), na ktorom sa rokovalo o príprave programu 14. medzinárodného zjazdu slavistov v Macedónsku.

Databáza pamiatok, ktorá sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV buduje predovšetkým z digitalizovaných písomností a nahrávok, sa rozšírila o ďalšie vybrané pamiatky získané počas terénnych výskumov na východnom Slovensku a Dolnej zemi (Vojvodina, Srbsko). Z Ruskej Novej Vsi sa podarilo zapožičať na digitalizáciu archív preparandie a učiteľského ústavu, zo Štefurova Apoštola z 17. storočia, z Becherova a Chmeľovej matiky a hramotáre zo začiatku 19. storočia, ďalej knihy ku-

rensov a finančné denníky vedené od 18. storočia. V Djurdjove (Srbsko) sa podarilo nájsť a na mieste digitalizovať 4 rukopisné pamiatky zapísané cyrilikou v dolnozemplínskom nárečí zo začiatku 19. storočia. Databázu pamiatok obohatili aj digitalizované pamiatky z univerzitnej knižnice Užhorodskej národnej univerzity, ktoré sa podarilo získať vďaka spolupráci s Pontificio Istituto Orientale v Ríme a ďalších 8 rukopisných pamiatok z Etnografického múzea v Užhorode, ktoré sa SÚJS SAV podarilo získať vďaka spolupráci s Patristische Kommission der Akademie der Wissenschaften von NRW v Bonne. Do databázy sme zahrnuli aj nahrávky liturgií v cirkevnoslovanskom jazyku z farnosti Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva (Šumiac, Humenné, Rešov, Falkušovce, Štefurov) i z farností vo Vojvodine v Srbsku – z Ruského Kerestura, Kocury, Djurdjova a Nového Sadu.

Do databázy boli zahrnuté aj prepisy z terénnych výskumov z rokov 2001-2005 medzi Slovákmi v Bulharsku a reemigrantmi z Bulharska žijúcimi v Trnave (celkový počet 145 strán). Originál materiálu (prepis a zvukové nahrávky) bol odovzdaný do archívu Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a kópia písomnej časti materiálov do archívu Ústavu folkloristiky Bulharskej akadémie vied, kde sú katalogizované pod signatúrami: AIF I 407; AIF I 408.

Slovenská akadémia vied udelila PhDr. Štefanovi Liptákovi, CSc., pri príležitosti 70. narodenín *Čestnú plaketu Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách* a Matica slovenská mu udelila *Medailu Andreja Hlinku a Martina Rázusa za zásluhy a dlhoročnú prácu pri naplňaní programu Matice slovenskej*; medaila sa udeľuje ako ocenenie na poli jazykovedy, predovšetkým vo výskume slovenských nárečí u nás doma aj za hranicami našej vlasti.

V rámci udeľovania ocenení *Vedec roka SR 2006* bolo udelené *Čestné uznanie* doc. PhDr. Petrovi Žeňuchovi, PhD., za publikáciu *Cyrilské paraliturgické piesne/Kyryllische paraliturgische Lieder*, ktorá vyšla v renomovanom nemeckom vydavateľstve vedeckej literatúry Böhlau-Verlag. Vydaniu tejto práce predchádzali niekoľkoročné archívne a terénne výskumy na východnom Slovensku, na Ukrajine i v NSR. Významným ohlasom a ocenením bolo prijatie P. Žeňucha za člena spoločnosti *Gli amici del PIO*, ktorá je zriadená pri Pontificio Istituto Orientale (Pápežskom východnom ústave) v Ríme. Jej cieľom je rozvíjať vedeckú, kultúrnu a propagačnú činnosť Pontificio Istituto Orientale v zahraničí.

Vedeckovýskumná činnosť SÚJS SAV sa odvíja aj od jeho úlohy koordinátora slavistických výskumov v interdisciplinárnom, medzirezortnom a medzinárodnom kontexte. V tejto súvislosti je významná dohoda o spolupráci so Slovenským komitétom slavistov (SKS), podľa ktorej sa SÚJS SAV stal sídlom Slovenského komitétu slavistov, vybavuje jeho agendu a zabezpečuje podmienky na jeho činnosť. V rámci spolupráce s vysokými školami je SÚJS SAV zapojený do súčinnosti s väčšinou univerzít na Slovensku, spolupracuje so Slavistickým ústavom Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, úspešne sa rozvíja jeho spolupráca s Pontificio Istituto Orientale v Ríme, s Patristickou komisiou Vestfálskej akadémie vied v Bonne a s Centrom spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, s Katolíckou univerzitou v Ru-

žomberku, Pedagogickou fakultou Trnavskej univerzity, Ústavom bulharského jazyka BAV, s Cyrilo-metodským výskumným centrom BAV, Institutom slavianovedenia Ruskej akadémie vied a s Maticou slovenskou. Osobitne významná bola aj spolupráca s Gréckokatolíckym biskupstvom v Prešove, Košickým apoštolským exarchátom a Metropolitnou radou Pravoslávnej cirkvi na Slovensku.

Medzi významné popularizačné aktivity ústavu patrí nielen organizovanie výstavy *Dedičstvo sv. Cyrila a Metoda – projekt pre Európu*, ktorá sa uskutočnila 21. 11. 2007 v Gorizii, ale aj ďalšie aktivity. Treba tu spomenúť najmä vydanie odbornej publikácie autorov Michala Hospodára a Petra Žeňucha: *Ochránka Žemlina* (Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát 2007. 88 s.), v ktorej sa prinášajú výsledky komplexného výskumu historických, teologických, jazykových i etnicko-konfesionálnych otázok v regióne stredného Zemplína v súvislosti s udalosťami zázračného slzenia ikony Bohorodičky v Klokočove v roku 1670. Publikácia vyšla vďaka spolupráci s Košickým apoštolským exarchátom. Úspešnými aplikáciami výsledkov vedeckého výskumu do praxe sú aj rozhlasové relácie Jána Doruľa o rozvoji slovenského jazykového vedomia, Kamaldulskej Biblii, Tobiašovi Masníkovi i Andreja Škovieru o misii Konštantína a Metoda na Veľkej Morave i o ďalších osudoch staroslovienského a cirkevnoslovanského jazyka odvysielané v Slovenskom rozhlasu. Medzi významné aktivity možno zaradiť aj prednášky pre profesorov, doktorandov a študentov na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity, v Univerzitej knižnici v Bratislave, na Gréckokatolíckej teologickej fakulte Prešovskej univerzity, na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte Prešovskej univerzity, na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade v Srbsku.

Do 5. 6. 2007 pôsobil pracovník ústavu J. Doruľa ako predseda Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry v oblasti štátneho jazyka a zúčastnil sa na tvorbe textu *Návrhu opatrení na riešenie naliehavých problémov v používaní štátneho jazyka a na riešenie porušovaní ustanovení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov*.

Popri časopise *Slavica Slovaca* (hlavný redaktor J. Doruľa, výkonná redaktorka K. Žeňuchová) vydáva Slavistický ústav Jána Stanislava SAV bulletin *Slavistická folkloristika* (výkonná redaktorka K. Žeňuchová). Pracovníci ústavu tiež pracujú ako členovia redakčných rád domácich i zahraničných časopisov. J. Doruľa je členom redakčnej rady ročenky *Slovjanskij svit*, ktorú vydáva Kyjivský slavistický univerzitet v spolupráci s ďalšími inštitúciami. J. Doruľa a P. Žeňuch sú členmi edičnej rady medzinárodnej vedeckej série *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slavociae*, ktorú vydáva Pontificio Istituto Orientale v Ríme v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV a Centrom spirituality Východ – Západ M. Lacka TU v Košiciach), L. Kačic je členom redakčnej rady časopisu *Slovenská hudba* (časopis Slovenskej hudobnej únie) a členom redakčnej rady časopisu *Hudobný život*. J. Doruľa je členom redakčnej rady ročenky *Slováci v zahraničí* (vydáva Matica slovenská) a P. Žeňuch členom redakčnej rady časopisu *Logos* (revue gréckokatolíkov na Slovensku).

V rámci spolupráce s vysokými školami je Slavistický ústav Jána Stanislava SAV zapojený do súčinnosti s univerzitami na Slovensku i v zahraničí. Z takejto spolupráce rozličného druhu vyplýva pre pracovníkov ústavu celý rad úloh a povinností, ako napríklad príprava na vydanie publikácií reprezentujúcich slovenskú slavistiku na medzinárodných fórach, zabezpečenie účasti slovenských slavistov na svetových zjazdoch slavistov (tieto činnosti vyplývajú zo spolupráce so Slovenským komitétom slavistov). V súčasnosti SÚJS SAV v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov pripravuje účasť slovenskej delegácie na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v Ochride. V roku 2007 Slavistický ústav Jána Stanislava podpísal dohodu o spolupráci (s účinnosťou od 1. 1. 2008) s Ústavom slavistiky (Институт славяноведения) Ruskej akadémie vied a s Cyrilo-metodským výskumným centrom Bulharskej akadémie vied. Zo spolupráce s vysokými školami vyplýva celý rad úloh súvisiacich s pedagogickou a vedeckovýskumnou činnosťou (prednášková činnosť, vedenie seminárov a diplomantov, školenie doktorandov a pod.), zo spolupráce s Maticou slovenskou vyplývajú úlohy súvisiace s činnosťou Jazykového odboru Matice slovenskej, v spolupráci s Pontificio Istituto Orientale sa riešia úlohy súvisiace s napĺňaním zámerov terénneho výskumu v prostredí veriacich byzantského obradu na Slovensku a budovaním databázy rukopisných pamiatok byzantskej a latinskej tradície na Slovensku.

Prvoradou úlohou nášho pracoviska je rozvíjať jeho zamerania ako pracoviska orientovaného na základný výskum, pripravovať a výskumne realizovať vedecké projekty zamerané na základný výskum.

Peter Žeňuch

Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

V Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave sa dňa 25. februára 2008 uskutočnila členská schôdzka Slovenského komitétu slavistov (SKS).

Plenárne rokovanie otvoril predseda SKS doc. PhDr. Peter Žeňuch, CSc., ktorý predniesol správu o činnosti SKS za uplynulé obdobie. V správe uviedol, že v súlade s dohodou o spolupráci medzi SKS a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV sa vykonávala agenda súvisiaca s prípravou 14. medzinárodného zjazdu slavistov (14. MZS), ktorý sa uskutoční v Ochride v dňoch 10.-16. septembra 2008. Predseda SKS ďalej uviedol, že v apríli 2007 bola rozposlaná prvá výzva s požiadavkami na publikovanie referátov na 14. MZS v Ochride. Slovenský komitét slavistov pripravuje na vydanie zborník referátov s názvom *14. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride – príspevky slovenských slavistov*. Do zborníka bude zaradený aj tematický blok *Najstaršie osídlenie strednej Európy a Balkánu (počiatky južných a západných Slovanov)*, ktorého moderátorom je PhDr. Peter Šalkovský, DrSc. Slovenský komitét slavistov už tradične vydá k zjazdu aj zborník bibliografických údajov o publikačnej činnosti slovenských slavistov. – SKS požiadal Ministerstvo kultúry SR o financovanie

projektu elektronizácie knižnice Slovenského komitétu slavistov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV; žiadosť o finančný príspevok na tento projekt však MK SR nepodporilo.

Podľa požiadaviek Medzinárodného komitétu slavistov boli v stanovenom termíne v máji 2007 odoslané resumé príspevkov delegácie slovenských slavistov. Organizátori 14. MZS v Ochride budú publikovať resumé všetkých referátov v spoločnom zborníku rozšírených abstraktov podľa tematiky zjazdu. – Predseda SKS v správe o činnosti SKS informoval aj o zasadnutí prezídia Medzinárodného komitétu slavistov (MKS), ktoré sa uskutočnilo 14.-17. 9. 2007 v Ochride, kde sa pripravoval program zjazdu. Informácie o predbežnom programe zjazdu, o registrácii účastníkov a o jednotlivých sprievodných podujatiach sú k dispozícii v anglickej, ruskej a macedónskej jazykovej verzii na internetovej stránke MKS (www.msk.edu.mk). P. Žeňuch v tejto súvislosti uviedol, že boli aktualizované aj základné informácie na internetovej stránke Slovenského komitétu slavistov, ktorú podľa dohody spravuje Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Internetová stránka SKS (<http://slavu.sav.sk/sks/>) obsahuje Štatút SKS, opis organizačnej štruktúry, informácie z plenárnych zasadnutí SKS vo forme zápisníc v pdf-formáte a v súčasnosti aj informácie v slovenčine o chystanom 14. MZS v Ochride.

Predseda SKS prezentoval zároveň zborník *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. (Ed. Peter Žeňuch. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov 2007), ktorý vydal SKS s finančnou podporou Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry (SAVOL) v druhej polovici roku 2007. V správe o činnosti SKS za posledný kalendárny rok odznela aj informácia, že 2. júla 2007 zaregistrovalo Ministerstvo vnútra SR nové stanovy Slovenského komitétu slavistov rozšírené o príslušné články, ktoré definujú práva, povinnosti a postavenie čestného predsedu SKS a čestných členov SKS. Nové stanovy umožňujú Slovenskému komitétu slavistov podnikáť a získať tak prostriedky na svoju činnosť aj prostredníctvom vlastnej vydavateľskej činnosti.

Plénium Slovenského komitétu slavistov vzalo na vedomie informáciu, že SKS požiada Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky o zmenu údajov o sídle Slovenského komitétu slavistov v stanovách SKS – po presťahovaní Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV do nových priestorov má teraz sídlo Slovenského komitétu slavistov novú adresu: **Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava**.

Na rokovaní pléna SKS bola ďalej prednesená správa z revízie hospodárenia Slovenského komitétu slavistov za rok 2007. Správu vypracovala externá spolupracovníčka komitétu Helena Rummelová a na rokovaní pléna SKS ju predniesla profesorka PhDr. Júlia Dudášová, CSc. Revízorky SKS (T. Štefanovičová a J. Dudášová) správu preskúmali a jej správnosť potvrdili. Plénium SKS jednomyseľne schválilo správu o činnosti SKS za rok 2007 i správu z revízie hospodárenia SKS za rok 2007.

Slovenský komitét slavistov na svojom zasadnutí prerokoval návrh predsedníctva SKS na zvolenie profesora PhDr. Jána Doruľu, DrSc., za čestného predsedu SKS. Plénium SKS pri tejto príležitosti prijalo uznesenie,

v ktorom SKS vyjadruje uznanie a ocenenie vedecko-organizačných aktivít J. Doruľu najmä pri príprave a organizácii 11. MZS, pri príprave aktívnej účasti a prezentácie slovenskej vedy na 12. a 13. MZS v Krakove a Ľubľane v roku 1998 i v roku 2003. Vyjadrilo zároveň uznanie J. Doruľovi za aktivity pri organizačnom a personálnom dobudovaní SKS, ktorý sa stal plnohodnotným a rovnoprávnym členom MKS. Plénum SKS zvolilo J. Doruľu za čestného predsedu Slovenského komitétu slavistov. Čestný predseda SKS je podľa stanov SKS riadnym členom SKS a má právo zúčastňovať sa na rokovaniach a zasadnutiach predsedníctva SKS.

V ďalšej časti zasadnutia sa hovorilo o príprave 14. MZS a o možnostiach získať finančný príspevok na cestovanie a ubytovanie pre členov slovenskej delegácie. V rámci diskusie odznela informácia, že zjazdové rokovania sa uskutočnia v hoteloch Metropol, Ineks Gorica, Granit a v univerzitnom konferenčnom centre, ktoré sa nachádzajú 3-7 km od Ochridu. Rokovacími jazykmi budú všetky slovanské jazyky, angličtina, nemčina a francúzština. Maximálna dĺžka vystúpenia je 15 minút; 5 minút organizátori zjazdu rezervovali na diskusiu. V tematických blokoch je dĺžka vystúpenia ohrozená na 10 minút. Podmienkou vystúpenia na zjazde je registrácia účastníka na predpísanom formulári, ktorý je dostupný v elektronickej verzii v anglickej, ruskej a macedónskej jazykovej mutácii na internetovej stránke organizátorov zjazdu (www.msk.edu.mk a www.vispoj.com.mk) a tiež na internetovej stránke Slovenského komitétu slavistov. Na internetovej adrese SKS sú k dispozícii aj ďalšie relevantné informácie o organizácii zjazdu a o možnostiach dopravy na miesto rokovania.

Vyplnený registračný formulár treba poslať faxom alebo elektronicke najneskôr do 1. 6. 2008 organizáto-

rom zjazdu. Po zaslaní registračného formulára dostane každý zaregistrovaný účastník písomné potvrdenie (faxom alebo elektronicke) o registrácii a číslo účtu, na ktorý prostredníctvom medzibankového styku uhradí registračný poplatok. Registračný poplatok možno uhradiť v dvoch termínoch – do 31. 3. 2008, alebo po tomto termíne, prípadne až pri osobnej registrácii po príchode do Ochridu (kontaktná adresa: Патнички и туристички центар ВИС ПОЈ, Булевар Туристичка 50, 6000 Ochrid, Република Македонија; Tel.: 00389 46 255 600, fax: 00389 46 256 321). Povinnosťou člena slovenskej delegácie na 14. medzinárodnom zjazde slavistov je predniesť publikovaný referát na rokovaní zjazdu podľa programu, ktorý zverejní Medzinárodný komitét slavistov.

V diskusii sa prítomní členovia SKS venovali návrhu čestného predsedu SKS Jána Doruľu, v ktorom vyjadril potrebu organizovať pravidelné národné stretnutia slovenských slavistov. Národné stretnutia slavistov sa uskutočňujú vo viacerých krajinách, napríklad v Chorvátsku, Slovinsku, Českej republike a pod. Prítomní konštatovali, že Slovenský komitét slavistov môže organizačne zabezpečiť stretnutia slavistov a ďalších záujemcov o skúmanie slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských vzťahov a kontaktov v širokom interdisciplinárnom zábere na národnej úrovni, kde by sa pertraktovali nielen výsledky výskumov vedeckých pracovníkov inštitúcií z akadémie vied a vysokých škôl na Slovensku, ale by mohla prebiehať široká diskusia o jazykových, literárnovedných, etnologických, historických a archeologických výsledkoch výskumu. Takéto stretnutia istotne prispejú predovšetkým k prezentácii a popularizácii slavistických výskumov.

Peter Žeňuch

CONTENTS

STUDIES

J. DORULA: Bernolák's Standardisation as a Result of the Slovak Language-Historical Development ...	3
Ľ. LUKOVINY: The Philosophy in 9 th Century (A Textual and Semantic Analysis of <i>Vita Constantini</i>)	11
Д. Е. АФИНОГЕНОВ: The Lost Byzantine Sources in the Old Russian Literature	29
M. ČIŽMÁROVÁ: Ukrainian (Ruthenian) Names of Plants Motivated by Medicinal, Narcotic and Poisonous Effects	45
M. DOBRÍKOVÁ: On Phraseological Conception in the Slovak and Bulgarian Languages	52

REVIEW ARTICLES

V. LAŠUKOVÁ: Personalities of the Belarusian Linguistics	64
M. OLOŠTIAK: A New Book On Composition in Contemporary Czech	68

REPORTS and REVIEWS

P. ŽEŇUCH: Professor Ján Doruľa's Seventy-Fifth Birthday	76
A. KULIHOVÁ: Emil Horák – Slavist By Heart And Soul	77
K. ŽEŇUCHOVÁ: Viera Gašparíková's Anniversary	78
A. ŠKOVIEROVÁ: Report on the scholarly conference Dielo Antona Bernoláka a bernolákovcov v slovenskom a európskom historicko-kultúrnom kontexte	79
R. KAMENÁROVÁ: Report on the meeting of the International Commission of the Slavic Linguistic Atlas in Budyšin (Bautzen)	81
A. ŠKOVIEROVÁ: <i>Piperis Language School</i> , Larissa – Modern Greek Language Summer School	82
E. HORÁK: Кузмановић, Н.: Сустретање култура	83
LUKOVINY, L.: Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku	84
I. DŽUNDOVÁ: KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny	86
M. NEVRLÝ: ШУТАЙ, О.: Иван Багряний або Через терени Гетсиманського саду	88
Š. MARINČÁK: ŽEŇUCH, P.: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert	89
R. HORÁKOVÁ: ПИПЕР, П. – ДРАГИЋЕВИЋ, Р. – СТЕФАНОВИЋ, М.: Асоцијативни речник српског језика	90
P. ŽEŇUCH: Digest of the report on the activities of Ján Stanislav Institute of Slavistics in 2007	91
P. ŽEŇUCH: Plenary meeting of the Slovak Committee of Slavists	95

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA

MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

SLAVICA SLOVACA, ročník 43 (2008), č. 1. Vychádza dvakrát do roka. Cena jedného čísla 60,-- Sk.
Ročné predplatné 120,-- Sk. Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava.
Tel.: 02/54774253, fax: 02/54772682.

Objednávky do zahraničia / Distributed by:

Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin

Slovak Academic Press, s. r. o., P. O. Box 57, Pošta 15, 810 05 Bratislava

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787